İBN CEMAA'DAN ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİLERE ÖĞÜTLER



PROF. DR. M. FARUK BAYRAKTAR

Altıncı Baskı

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu. 63

İBN CEMAA'DAN ÖĞRETMEN VE ÖĞRENCİLERE ÖĞÜTLER

Prof. Dr. M. Faruk BAYRAKTAR

3. Baskı



İstanbul 2009

M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nu. 63

ISBN 978-975-548-201-9
Sertifika No: 0107-34-007230

Kitabın Adı
İbn Cemaa'dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğüler

Yazarı
Prof. Dr. Mehmet Faruk BAYRAKTAR

Dizgi-Mizanpaj
MİFAV

Kapak Tasarım
Nüans Ajans

Baskı/Cilt
Yazın Basın Yayın Matbaa Turizm Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No: 12028

3. Baskı
Eylül 2009, İSTANBUL

Bu baskının bütün hakları İFAV'a aittir.
Yayınevinin izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

İsteme Adresi
Mahir İz Cad. No: 2 Bağlarbaşı 34662 Üsküdar İSTANBUL
Tel: 0216 651 15 06 Faks: 0216 651 00 61
ifav@ilahiyatvakfi.com • http://www.ilahiyatvakfi.com

İthaf

Baba annem Fatma Bayraktar'ın

aziz hatırasına

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER I

ÖNSÖZ 1

GİRİŞ

A. İBN CEMAA'NIN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ 3

B. ESERLERİ 5

1. BÖLÜM

İLMİN VE ÂLİMLERİN ÜSTÜNLÜĞÜ,
İLMİ ÖĞRENME VE ÖĞRETMENİN DEĞERİ 9– 10

2. BÖLÜM

ÖĞRETMENLE İLGİLİ ESASLAR

A- ÖĞRETMENİN ŞAHSİYET VE MESLEKÎ ÖZELLİKLERİ 11

1. Öğretmenin Ahlâki Özellikleri *11*

2. Dinî Özellikleri *13*

3. Meslekî Özellikleri *16*

B- ÖĞRETMENİN DERS VERİRKEN UYMASI GEREKEN ESASLAR 19

1. Derse Hazırlık, Temiz ve Güzel Giyinmek *19*

2. Kürsüde Vakarlı ve Düzgün Oturmak *20*

3. Öğrencilerle İlgilenmek ve Onlara Değer Vermek *22*

4- Ders Programı Yapmak ve Dersi Fazla Uzatmamak *22*

5- Ses Tonunu Ayarlamak ve Konuyu Tekrar Etmek *23*

6- Derste Disiplini Sağlamak *24*

7- Öğrenci Soruları Karşısında Temkinli Davranmak 25
8- Derse Zamanında Girip Çıkmak 27
9- Ders Sonunda Gelecek Dersin Konusunu Hatırlatmak ve Son Dersten Sonra Bir Süre Okulda Kalmak 27
10- Meslekî Liyâkat 28
C- Öğretmenin Öğrencileriyle Birlikte İken Uyması Gereken Esaslar **30**
1- Din Öğretiminin Amacını Kavratmak 30
2- Okula Yeni Başlayan Öğrencilerle Yakından İlgilenmek 31
3-Öğrencileri İlme ve Öğrenmeye Teşvik Etmek 32
4Öğrenciyi İkaz Etmek ve Öğüt Vermek 33
5- Dersi Anlaşılır Bir Üslup ve Kolaydan Zora İlkesi İle Anlatmak 35
6- Seviyeye Uygun Ders Vermek 37
7- Öğrencilere Dersle İlgili Sorular Sormak 38
8- Daha Önceki Konuların Tekrarlanmasını İstemek 40
9- Öğrenciyi Tanımak ve Kabiliyetlerine Göre Yönlendirmek . 42
10- Uzman Olduğu Alanda Bilgiler Vermek 44
11- Öğrenciler Arasında Eşit Davranmak 44
12- Öğrencilerin Hareket ve Davranışlarını Kontrol Etme ve Cezalandırma Yolları 46
13- Öğrencilere Yardım Etmek 48
14- Öğrencilere Karşı Güler Yüzlü Olmak ve Mütevazı Davranmak 50

3. BÖLÜM
ÖĞRENCİYLE İLGİLİ ESASLAR

A- Öğrencinin Şahsiyetiyle İlgili Esaslar **56**
1- Kalp Temizliği (Karakter Terbiyesi) 56
2- İyi Niyet 59

3- Gençlik Çağını İyi Değerlendirmek 60
4- Ders Dışı Meşguliyeti Azaltmak 62
5- Metodlu Çalışmak 64
6- Helal ve Yeterli Gıda Almak 66
7- Dinlenmek 68
8- Arkadaş Seçimine Özen Göstermek 72
B- ÖĞRENCİNİN OKUL VE ÖĞRETMENİYLE İLGİLİ UYMASI GEREKEN ESASLAR **74**
1- Öğretmen (Okul) Seçimi 75
2- Branş Seçme 77
3- Öğretmene Saygı ve İtaat 78
4- Öğretmenin Sert ve Olumsuz Davranışlarına Sabretmek 81
5- Öğretmene Teşekkür Etmek 82
6- Derse Zamanında ve Düzgün Kıyafetle Gelmek 83
7- Dersi Dikkatle Takip Etmek 85
8- Öğretmene Hemen İtiraz Etmemek ve Onunla Yersiz Tartışma Yapmamak 86
9- Anladığı Konuda Soru Sormaktan Sakınmak 88
10- Öğretmene Saygı göstermek İçin Ayağa Kalkmak 89
11- Öğretmene Selâm Vermek ve Birlikte Yürümek 90
C- ÖĞRENCİNİN UYMASI GEREKEN DERSLE İLGİLİ ESASLAR **90**
1- Tahsile Kur'an Öğrenerek Başlamak 91
2- İlimleri Sıra İle Öğrenmek, İhtilaflardan Sakınmak 93
3- Bilgiyi Öğretmenden Almak 94
4- Öğrenmeye Arzulu Olmak 95
5- Derse Devam Etmek 96
6- Dersi Tekrar Etmek 97
7- Sınıfta Boş Bulduğu Yere Oturmak, Arkadaşı Rahatsız Etmemek 99

8- Öğrenmek Gayesi İle Soru Sormaktan Utanmamak 101
9- Sınıfa Yeni Katılan Öğrenciye Yardım Etmek 102
10- Sınıf Disiplinine Uymak 102

4. BÖLÜM
KİTAP SATIN ALMA VE YAZMA İLE İLGİLİ ESASLAR

1- Kitabı Kontrol Ederek Satın Almak 105
2- Emanet Kitap Alıp-Vermek 106
3- Kitabı Özenle Kullanmak ve Korumak 108
4- Düzgün Yazmak 109
5- Kitap Yazma Prensipleri 110

5. BÖLÜM
OKUL VE YURTLARLA İLGİLİ ESASLAR

1- Okul ve Yurt Seçimine Özen Göstermek 114
2- Öğretmenin Bilgili, Şahsiyetli ve Faziletli Olması 115
3- Okulla İlgili Yönetmelik ve Kuralları İyi Bilmek 118
4- Okulda Sükûneti Korumak, Sessiz Olmak 119
5- Yurtta Arkadaş Seçimine Dikkat Etmek 121
6- Yurda Yerleşim Esasları 123

SONUÇ 125

BİBLİYOGRAFYA 127

KARMA İNDEKS 131

ÖNSÖZ

İslâm'da eğitim-öğretim Hz. Peygamber' (s.a.v) in mescidinde ve Suffe'de başlamış ve daha sonra küttab ve medreseler şeklinde devam etmiştir. Bu kurumlarda öğretim, fiilî gelişmesini sürdürürken, eğitim-öğretimle ilgili eserler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu arada İbn Sahnûn' (öl. 256/869) un "Âdâbu'l-Muallimin"i, Kabisî' (öl. 403/1014) nin "er-Risaletül-Mufassale li Ahvali'l-Müteallimin ve Ahkami'l-Muallimin ve'l-Müteallimin"i, Zernûci' (öl. 593/1196) nin "Ta'limu'l-Müteallim"i, Gazzali' (öl. 555/1111) nin "İhyau-Ulûmi'd-Din"i, Taşköprüzade' (öl. 959/1552) nin "Mevzûatu'l-Ulum'u, Ali b. Hüseyin Amasî' (öl. 875/1470) nin "Tariku'l-Edeb"i İslâm dünyasında yazılan pedagojik eserlerin başlıcalarıdır.

Bunlar arasında konuları ayrıntılı olarak ele alan en önemli eserlerden biri de 733/1333'de vefat eden İbn Cemaa'nın 'Tezkiretü's-Sami' ve'l-Mütekellim fî Edebi'l-Âlim ve'l-Müteallim" adlı eseridir.

Eğitim ve öğretim, özellikle de öğretmen ve öğrenci ile ilgili konularda bir bütünlük içerisinde kaleme alınmış olan eser 1977'den beri dikkatimizi çekmişti. Buradan hareketle

1980'li yıllarda Nusrettin Bolelli ile tercüme etmeyi düşünmüş ve belli bir mesafe almıştık. Ancak eserin Dr. M. Şevki Aydın tarafından tercümesinin yapıldığını öğrendikten sonra, eser ve müellif üzerinde çalışmayı sürdürdük. Neticede eserin tertibine sadık kalarak üzerinde bir değerlendirme yapmayı uygun bulduk ve bu çalışmaya "İbn Cemaa'dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler" adını verdik. Zaman zaman aynen, bazen de yorum olarak müellifin görüşlerini aktarmaya, dipnotlarla zenginleştirmeye çalıştık.

Burada amacımız müellifi ve İslâm eğitim tarihinin bu önemli kaynak eserini ilim alemine yeniden takdim etmek, okuyucuların ve genellikle de yeni araştırmacıların dikkatine ve istifadesine sunmaktır.

Müellifin hayatı ve eserlerine de yer verdiğimiz bu çalışmanın bütün ihtimamlara rağmen mükemmel olduğu iddiasında değiliz. Yapılacak uyarı ve katkılara şimdiden teşekkür ederiz.

Çalışmalarımız sırasında yardım, teşvik ve desteklerini gördüğüm değerli meslekdaşlarıma, bu arada Prof. Dr. Bedreddin Çetiner'e ve Dr. Nusreddin Bolelli'ye, eseri bilgisayarda yazan Selahattin Uslucan'a, yayını gerçekleştiren M.Ü.İ.F. Vakfına, vakıf neşriyat müdürü Mehmet Kocabey'e ve emeği geçenlere teşekkür ederim.

Gayret bizden, yardım Yüce Allah'tandır.

01.06.1997

Doç. Dr. M. Faruk BAYRAKTAR

GİRİŞ

A. İBN CEMAA'NIN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

Bedrü'd-Din Ebî Abdillah Muhammed b. İbrahim b. Sa'dullah b. Cemaa b. Ali b. Hâşim el-Kinânî el-Hamevî el-Beyânî eş-Şafiî (639/1241-733/1333)

639/1241'de Hama'da doğan İbn Cemaa, orada yetişmiş, Hama, Dımaşk ve Kahire medreselerinde öğrenim görmüştür. Kaynakların ifadesine göre ilimde akranlarını geçerek çok iyi yetişmiştir. Daha sonra müderris olmuş, Kaymiriyye, Salihiyye, Nâsıriyye, Kâmiliyye medreseleri ile Kahire'deki İbn Tulûn camiinde dersler vermiştir.

50 yaşındayken Hama'da "Şeyhu ş-Şuyûh" kabul edilen ve "Kâdı'l-Kudât" olarak anılan İbn Cemaa, 1288'de Kudüs, 1291'de Kahire ve 1294'de Şam başkadılığına tayin edilmiştir. 1302'de Takıyyü'd-Din b. Dakik'in vefatından sonra ikinci kez atandığı Kahire başkadılığı görevini 1327 yılına kadar sürdürmüştür. Usul, Kelam, Tarih ve Edebiyat yanında, Tefsir ve Hadis sahasında da otorite olarak kabul edilen İbn Cemaa asıl ününü Fıkıh alanında yapmıştır. Gerek Yâfiî, gerekse İbn Hacer, (öl. 852/1448) kıvrak zekâsı, münazara ve hitabetteki gücü dolayısıyla onu devrinin ünlü ve eşsiz bilgini

olarak tanımlamaktadır[1]. 733/1333 Ramazan ayı sonlarına doğru Kahire'de 94 yaşında vefat eden ve İmam Şafiî'nin türbesine yakın bir yere gömülen İbn Cemaa'nın ömrünün son altı yılında evinden çıkmadığı belirtilmektedir[2].

Kaynaklar İbn Cemaa'nın, ayrıca fasih bir usluba, güçlü bir hitabete sahip olduğunu, konuşması ile insanları etkileyip, kalblerde iz bıraktığını, her konuda konuşabildiğini, kendisine yöneltilen sorulara tatmin edici cevaplar veren ikna edici bir şahsiyet olduğunu belirtir.

O, zeki, feraset sahibi, münazaracı, dinî ilimlerde derinleşmiş, izzet, vakar ve güzel ahlâk sahibi bir insandı. Zengin bir şahsiyet olduğundan kadılık görevine karşılık ücret almayan İbn Cemaa, güzel görünüşlü, iyi giyinişli, sakin biri olup, görevinde daima merhametle davranırdı.

---

1 Bkz. el-Yafiî, Mirâtü'l-Cinân, Beyrut, 1390/1970, IV, 287; İbn Hacer el-Askalâni, ed-Dürerü'l-Kâmine, Haydarabad, 1349, III, 282-283.

2 Bkz. İbn Hacer, age, III/280-283; Ömer Rıza Kehhale, Mu'cemu'l-Müellifin, Dımaşk, 1378/1959, VIII/201-202; İA. V/719; Zirikli, el-A'lam, VI/188-189; Ebu Abdullah Şemsü'd-Din ez-Zehebî, Tezkire-tü'l-Huffaz, (Zeyl), Haydarabad, 1956, 107-109; Kâtip Çelebi, Keşfu'z-Zunûn, İstanbul 1941, I/386, 839, II/1884; Encyclopedie de L'İslam, III/748-749; İbnul-İ'mâd el-Hanbelî, Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâr-ı men Zeheb, Mısır, 1351, VI/105-107; Brockelmann, GAL, I/466, II/74-75, 80-81; İmâdüd-Din Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye, Mısır, 1351/1932, XIV/163.

Bu özellikleri sebebiyle kendisine kadılık, hatiplik, müderrislik gibi büyük sorumluluk taşıyan görevler verildi. Yaptığı görevlerde başarılı oldu ve ünü her tarafa yayıldı.

Salihiyye medresesindeki görevinden alındıktan sonra yerine atanan Celâlü'd-Din el-Kazvînî'yi tebrik etmek için ziyaret etmesi, onun alçak gönüllü bir kimse olduğunu gösterir.

B. ESERLERİ

Resmi görevleri İbn Cemaa'nın çeşitli medreselerde ders vermesine engel olmadığı gibi, muhtelif sahalarda eserler yazmasına da mâni olmamıştır.

Önemli eserlerinden bazıları şunlardır:

1. el-Menhelü'r-Râvî fî Ulûmi'l-Hadîsi'n-Nebevî.[3]
2. Guraru't-Tıbyân ve'l-Fevâidü'l-Lâiha min Sureti'l-Fatiha.[4]
3. İzâhu'd-Delil fi Kat'î Hucec-i Ehli't-Ta'til.[5]

---

[3] Bu eserin yazma nüshaları için bkz., Topkapı Sarayı Ahmed III Ktp. No: 666. Süleymaniye Ktp. fişlerinde Laleli Bölümü, 256/2 numarada bu eserin olduğu yazılıdır. Ancak bu numarada el-Muhtasar fi Ulûmi'l-Hadis adlı eser mevcuttur.

[4] Bu, Zirikli'nin "Gurratü't-Tıbyân limen lem yüsemme fi'l-Kur'an" diye bahsettiği eser olmalıdır. Bkz: age, VI, 188-189.

[5] Bu eserin yazma bir nüshası için bkz.; Süleymaniye Ktp. Laleli, No: 3643/1. 56 varak ve iki bölüm olan eserin birinci bölümünde 29 âyetin akîdevî izahı yapılıyor. Özellikle Ehl-i Ta'til ve Müşebbihe'ye cevaplar getiriliyor. İkinci bölümde ise akîde ile ilgili 36 adet hadisin açıklaması yapılıyor.

4. Tahriru'l-Ahkam fî Tedbîr-i Ehli'l-İslâm. Bu, en meşhur eseridir.[6]
5. er-Reddü ale'l-Müşebbihe.
6. Keşful-Meâni fi'l-Müteşabihe mine'l-Mesânî.
7. Gurarı't-Tıbyan (veya Beyân) li Mübhemâti'l-Kur'ân.[7]
8. Muhtasar fi's-Sireti'n-Nebeviyye.
9. Müstenedü'l-Ecnâd fi'l-Âlâti'l-Cihad.[8]
10. el-Muktassu fi Fevâidi Tekriri'l-Kasas.
11. el-Mesalik fi Ulûmi'l-Menâsik: Hac ve umre ile ilgili olan eser, on ana bölümden ibarettir.
12. Muhtasar fi Kavâdi'l-Kâfiye.[9]
13. İlâm bi Ahadisi'l-Ahkâm.[10]

---

[6] Ömer Rıza Kehhale, bu eseri "Tahrîru'l-Ahkâm fi Tedbîr-i Ceyş'il-İslâm" olarak zikreder. Bkz. age,; VIII/202. Katip Çelebi, Keşfü'üz-Zünun, II/210'da bu eser; İbn Cemaa ailesinden Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Bekr (öl 819/1416)'e atfeder. Aile fertleri ekseriya bu isimle anıldığından zaman zaman iltibaslar olmuştur. Eserin yazma iki nüshası Süleymaniye Ktp. Lâleli, No: 1600/2 ve Esad Ef. 595'dedir.

[7] Bu eserin yazma bir nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Lâleli, No:256/1. 98 varak olan bu eserde Fatiha suresinden başlayarak Nâs suresine kadar bazı âyetlerin tefsiri yapılmıştır.

[8] Yazma bir nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih, No: 5455, 153 varak olan eser 30 babtan müteşekkildir. Eserde cihadın faziletleri, çeşitleri, yapılış şekilleri ve Hz. Peygamber'in hayatından örnekler işlenmektedir.

[9] Bkz. Süleymaniye Ktp. Laleli No: 3153/4.

[10] Yazma bir nüshası Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No: 271/1'dedir.Eserde hadislerden fıkhî hükümler çıkarıldığı görülmektedir.

14. Muhtasar fi İlmi'l-Hadis.[11]
15. Üns el-Muhadara bima Yüstahsenu fi'l-Müzakere.[12]
16. Tezkiratü's-Sami ve'l-Mütekellim fi Edebi'l-Alim ve'l-Müteallim.[13]

İbn Cemaa'nın 'Tezkiretü's-Sâmi' ve'l-Mütekellim fi Edebi'l-Alim ve'l-Müteallim" adlı eserinin Muhammed Haşim en-Nedvî tarafından tahkik ve neşri yapılan Haydarabad 1353/1934 baskısı çalışmamıza esas alınmıştır. 236 sayfa olan eser beş ana bölüme, her bölüm de kendi içinde fasıllara ayrılmıştır.

Konular işlenirken yeri geldikçe ayet, hadis ve bilginlerin sözlerinden istifade edilmiş, şiirlere yer verilmiş, yer yer açıklamalar yapılmıştır.

Bir devrin eğitim anlayışını bir bütünlük içinde veren bu eser, eğitim tarihi açısından dikkati çekmektedir. Ancak her eser ve içindeki bilgilerin kendi devri içinde değerlendirilmesi gerektiğinden verilen bilgilerin altı asır önceye ait olduğu unutulmamalıdır.

---

[11] Yazma bir nüshası Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No: 259'dadır.

[12] Yazma bir nüshası Süleymaniye Ktp. Reisülküttap. No: 758'dedir.

[13] Eserler hakkında bkz. Zirikli, age, VI. 188-189; Ömer Rıza Kehhale, age, VIII, 201-202; Kâtip Çelebi, age, I/386. 839, II/1162, 1663-1664, 1793, 1884; Brockelmann, Gal, II/75. Öte yandan İbn Cemaa'nın bu eseri Muhammed Şevki Aydın tarafından tercüme edilmiş ve *İslam Geleneğinde Öğretmen-Öğrenci Eğitim Öğretim Adabı* adıyla Marifet Yayınları arasında İstanbul 1998'de neşredilmiştir.

Müellif eserin yazılış amacını "eğitim öğretimle meşgul olanlara ve özellikle de öğrencilere yol göstermek" olarak ifade etmekte ve şöyle demektedir: "Bu kitabı tesadüfen işittiklerimden, âlimlerden duyduklarımdan, araştırmalardan elde ettiklerimden, müzakerelerde kazandıklarımdan topladım. Bu eserin delil ve isnadlarını okuyucuları sıkmasın diye vermedim. Allah'a hamdolsun ki, herhangi bir kitapta toplu olarak görmediğim eğitim ve öğretimle ilgili çeşitli konuları bu kitapta topladım. Hayırlı olması ve uyulması en büyük arzumdur."[14]

İbn Cemaa'nın kısa biyografisi ve eserleri hakkında verdiğimiz bu muhtasar bilgiden sonra, bu eserini daha geniş bir şekilde tanıtmak ve değerlendirmek istiyoruz.

---

[14] İbn Cemaa, Muhammed b. İbrahim b. Sadullah el-Kinânî, Tezkiretü's-Samî ve'l-Mütekellim fi Edebi'l-Âlim ve'l-Müteallim, neşr, Muhammed Haşim en-Nedvî, Haydarabad, 1353, 3.

1. BÖLÜM: İLMİN VE ÂLİMLERİN ÜSTÜNLÜĞÜ, İLMİ ÖĞRENME VE ÖĞRETMENİN DEĞERİ

İbn Cemaa, eserine kendinden önceki geleneği devam ettirerek, ilim ve âlimlerin fazileti, ilmi öğrenip başkalarına öğretmenin önemi ve gereği ile başlar. Tıpkı İbn Abdi'l Berr' (öl. 463/1070) in "Camiu Beyani'l-İlm ve Fadlih", Gazalî' öl. 505/1111) nin "İhya", Zernûci' (öl. 593/1196) nin "Ta'limu'l-Müteallim", et-Tûsî' (öl. 673/1274) nin "Adâbü'l-Müteallimin" adlı eserlerinde olduğu gibi.

İbn Cemaa, bu bölümde ilim ve âlimin üstünlüğü ile ilmi öğretme ve öğrenmenin değerini genişçe ele alır. Konuyu âyet ve hadisler ışığında işler. Zaman zaman İslam âlimlerinin sözlerinden nakiller yaparak konuyu zenginleştirmeye çalışır.

İbn Cemaa, burada ilimle meşgul olmanın bir ibadet olduğunu, ancak bedenle yapılan nafile ibadetlerin sadece ferde, ilmin ise fert ve topluma faydalı olduğunu belirtir[1]. Ayrıca ibadetlerin ilimle yapılabileceğini, dolayısıyla ferdin

---

[1] İbn Cemaa, age, 12-13.

ibadetlerini yapabilmek için de ilme muhtaç olduğunu ifade eder[2].

Müellif, ilimde peygamberlere varis olan âlimlerin[3] insanların da en hayırlısı olduğunu,[4] bu sebeple saygı ve hürmete lâyık olduklarını[5] ve Allah'ın Kur'an'da kendinden başka bir ilah olmadığına, âlimlerin de şahitlik ettiğini ifade etmesinin[6] onlar için şeref, fazilet ve üstünlük olarak yeterli olduğunu belirtir[7].

Herşey ferdin vefatıyla birlikte son bulduğu halde, ilmin tesirinin kalıcı ve kişinin vefatından sonra da devam etmesi sebebiyle öğrenilmesi gerektiğini hatırlatan[8] İbn Cemaa, ilmin yüce olduğunu, ahlâk ve fazilet sahibi âlimi de yükselteceğini belirtir. Böylece o, ilmin fazilet sahibi olmaya sebep olduğunu, bu yüzden öğrenilmesi ve öğretilmesi gerektiğini dile getirir, ancak bu işin iyi niyetle yapılması gerektiğine de dikkat çeker[9].

---

2 İbn Cemaa, age, 12-13.
3 İbn Cemaa, age, 12-13.
4 İbn Cemaa, age, 6.
5 İbn Cemaa, age, 13.
6 Al-i İmrân, (3) 18.
7 İbn Cemaa, age, 5.
8 İbn Cemaa, age, 13; Krş. Müslim, Vasiyet, 14; Ebu Davud, Vasâya,14; Tirmizî, Ahkam, 36.
9 İbn Cemaa, age, 13-14.

2. BÖLÜM
ÖĞRETMENLE İLGİLİ ESASLAR

İbn Cemaa, âlimi (öğretmeni) konu edindiği bu bölümü üç kısımda incelemektedir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz.

A. Öğretmenin şahsiyet ve meslekî özellikleri,

B. Öğretmenin ders verirken uyması gereken esaslar,

C. Öğretmenin öğrencileriyle birlikte iken uyması gereken esaslar,

Eğitim öğretimle ilgili olan bu esaslar hakkında daha detaylı bilgi vermek istiyoruz.

A- Öğretmenin Şahsiyet ve Meslekî Özellikleri

İbn Cemaa, öğretmenin şahsiyet özellikleri ile, ahlâkî, dinî ve meslekî özelliklerini oniki başlık altında inceler. Biz bunları üç başlık altında toplayıp değerlendireceğiz.

1. Öğretmenin Ahlâki Özellikleri

İbn Cemaaya göre, hareket ve davranışlarında ağırbaşlı, ölçülü, mutedil, yumuşak huylu ve mütevazı olması gereken öğretmende Allah korkusu ve Allah'tan gelene razı olma anlayışı huy haline gelmelidir. Keza o, sahip olduğu bilgiye

uygun davranan ve peşin hüküm vermekten de kaçınan bir kimse olmalıdır[1].

Mâlik b. Enes (öl. 179/795), Harun er-Reşid' (öl. 193/809) e şöyle yazmıştır: "Bir ilmi öğrendiğinde onun eseri itidal, vakar ve yumuşak huyluluk gibi vasıflar olarak sende görülmesi gerekir.* Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v): "Alimler peygamberlerin vârisleridir.' buyurmuştur." **

Görüldüğü gibi öğretmende bulunması gereken ahlâkî değerleri hatırlatan İbn Cemaa'ya göre öğretmen, istek ve ihtiyaçlarını karşılamada imkânları ölçüşünde tutumlu davranmalıdır. O, kendine ve ailesine yetecek miktarla yetinmelidir[2].

İbn Cemaa, öğretmenleri dünya ve onun gelip geçici zevkleri konusunda dikkatli olmaya davet eder: "Çünkü âlimler bu durumu diğer insanlardan daha iyi bilirler. Dolayısıyle onlar, her konuda olduğu gibi, bu konuda da insanlara iyi örnek olmalıdır." der[3].

Bu arada İbn Cemaa, ilmin, makam ve mevki elde etme, şöhret kazanma gibi dünyevî bir amaca ulaşmada basamak olarak kullanılmaması gerektiğini de ifade eder[4].

---

1 İbn Cemaa, age, 15-16.

* Krş. Zernûci, Talim'ul-Müteallim, İstanbul 1323, 7.

** Bkz. Tirmizî, İlim, 19; İbn Mâce, Mukaddime, 17; İbn Abdi'l-Berr, age, I, 42-44.

2 İbn Cemaa, age, 18.

3 İbn Cemaa, age, 18.

4 İbn Cemaa, age, 19.

İbn Cemaa, öğretmenin, adet ve geleneklere pek uymayan, toplumun onun için hoş görmediği bir meslekle meşgul olmasının ve meşru olmayan yollardan para kazanmasının uygun olmadığını belirtir[5]. Ona göre, öğretmen sosyal durumu ile mütenasip bir mesleğe yönelmelidir.

Gerçekten günümüzde de özellikle büyük şehirlerde bazı öğretmenlerin, boş zamanlarında, pazarcılık, taksicilik ve işportacılık gibi işlerle meşgul olduğu, bu durumun öğrenciler nazarında öğretmenlik mesleğinin hafife alınmasına sebeb olduğu görülmektedir. Aynı şekilde bu öğretmenlerin aşırı yorgunluktan dolayı derste başarılı olamadığı da bir gerçektir.

İbn Cemaa, üstün olan ilmin sadece lâyık olana verilmesi gerektiğini belirtir. Keza o, öğrenmek isteyenin ayağına gitmenin öğretmene saygıyı azaltacağını ileri sürer[6]. Bununla birlikte bir ihtiyaç ve mecburiyet durumunda ders vermeye gidebileceğini de ifade eder[7].

2. Dinî Özellikleri

İbn Cemaa, öğretmenin üstün ahlâkî vasıflara sahip olması gerektiğini söyler. Ayrıca o, öğretmenin dini prensip ve kaideleri yerine getirmesini ve sahip olduğu bilgiye uygun davranmasını da belirtir. Çünkü öğretmen gerek okulda, gerekse cemiyette kendisine uyulan örnek şahsiyettir. Bu

---

5 İbn Cemaa, age, 19-20.
6 İbn Cemaa, age, 16-17.
7 İbn Cemaa, age, 16.

sebeple öğretmenlerin büyük bir sorumluluk taşıdığını belirtir[8]. Şu halde öğretmenler, özellikle öğrenciler tarafından taklid edildiklerinin şuurunda olmalı, hareket ve davranışlarını buna göre ayarlamalıdır.

İbadet ve davranışta devamlılığın esas olduğunu vurgulayan İbn Cemaa Kur'an'ı anlayarak ve üzerinde düşünerek okumanın önemini[9] ve Kur'an'ı öğrendikten sonra unutmamak için tekrar etmenin gerekli olduğunu belirtir. Bu sebeple haftanın belli günlerinde Kur'an'ın okunmasını tavsiye eder[10]. Bu konuda şöyle denmiştir: "Her gün Kur'an okuyan ona asla unutmaz."* Tekrar bir öğrenme kanunudur.

Öte yandan İbn Cemaa, öğrenciler ve halk arasında özel bir yere sahip olan öğretmenin güler yüzlü, iyilik ve yardımsever, öfke ve bencillikten uzak, sabırlı, başkalarını kendisine tercih eden, iyiliğe teşekkür eden, komşularıyla iyi geçinen, öğrencilerine yumuşak davranan ve akrabalarını seven biri olmasını, insanlara karşı insaflı, adaletli, nazik davranmasını, gördüğü aksaklıkları müsamaha ile karşılamasını ve yumuşaklıkla çözmeye çalışmasını belirtir[11].

---

[8] İbn Cemaa, age, 20-21.

[9] Sad (83) 29; Muhammed (47) 24.

[10] İbn Cemaa, age, 21-22.

* Bkz. Müslim. Müsafirin, 231; Darimî, F. Kuran. 4; İbn Hanbel, Müsned, IV, 146, 150, 153, 397; İbn Hacer el-Heytemî. Tahrirü'l-Mekâl, neşr. M. Süheyl ed-Debs, Beyrut, 1407/1987.

[11] Bu özellikler, yapılan araştırmalarda elde edilen sevilen öğretmenlerin vasıflarına bir hayli yakındır, krş: M. Faruk Bayraktar, İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri,

Bu hususta Hz. Pegyamber' (s.a.v) in engin müsamahasından örnekler verir. O mesela namazını kılmayan, temizliğe yeterince riayet etmeyen, ya da diğer farzlardan herhangi birisini yerine getirmeyen bir kimseyi gördüğünde, Hz. Peygamber (s.a.v)'in mescidde küçük abdestini bozan bir bedeviye[12] ve namazda konuşan Muaviye b. el-Hakem'e gösterdiği tepki ve davranışı[13] örnek alarak onu kibarca ve yumuşaklıkla irşad etme ve aydınlatma gereği üzerinde durur. [14]

Görüldüğü gibi İbn Cemaa gerek öğrencilerde ve gerekse cemiyette görülen bazı olumsuz davranışların bilgisizlikten kaynaklandığını belirterek onlara karşı müsamaha ile hareket edilmesini tavsiye eder. Onları bu hususta bilgilendirmek suretiyle olumsuz davranışların çözümlenebileceğine inanır.

Bu arada İbn Cemaa, öğretmenin kin, hased, kibir, riya, cimrilik, taassub, iftira, kaba söz, yalan, insanları küçük görmek gibi olumsuz vasıflardan kaçınması gerektiğini belirterek, bunların kötü ve kötülüklerin sebebi olacağını ifade eder[15]. Hased, kendini beğenme, gösteriş ve alay

---

İstanbul 1984, 135-163; Neslon L. Bossing, Orta Dereceli Okullarda Öğretim, Çev. N. Sarı, İstanbul 1955, II, 262-270.

12 Buharî, Vudu', 57-58; Müslim, Tahare, 98; Ebu Davud, Tahare. 136; Tirmizî, Tahare, 112; Nesei, Tahare, 44; İbn Mâce, Tahare, 78; Darimi, Vudu, 62; Muvatta, Tahare, 11; İbn Hanbel, Müsned, II, 239.

13 Müslim, Mesacid, 7.

14 İbn Cemaa, age, 23. krş: Al-i İmran, (3) 159.

15 Krş: Bayraktar, age, 163-179; Bossing, age, II, 267-268.

etmenin fert ve toplum açısından zararları üzerinde durur, bunların hepsinin birer hastalık olduğunu kabul eder. Bu nevi kötü huy ve davranışlardan kurtulma çarelerini de gösterir. el-Muhasibi' (öl. 243/857) nin "er-Riaye", adlı eserini okumayı tavsiye eden müellif güzel ve övülen vasıfları şöyle sıralar: Devamlı tevbe, ihlâs, takva, sabır, rıza, kanaat, maddeye esir olmamak, tevekkül, tutumluluk, kalp doğruluğu, hüsn-ü zan, hoşgörü, ihsan, şükür, güzel ahlâk, hayâ, şefkat ve Allah sevgisi[16].

İbn Cemaa'nın özellikle düşünmenin ön planda tutulmasını teklif etmesi, bu olumsuz davranışların yerine, güzel ve övülen davranışların yer alması gereğine işaret etmesi, din eğitim ve öğretiminde önemli bir metod olarak göze çarpmaktadır.

3. Meslekî Özellikleri

Kendini iyi yetiştirmesi gereken öğretmenin devamlı olarak bilgisini artırması, branşında yazılan eserleri ve eğitimle ilgili yenilikleri yakından takip etmesi gerekir. Çünkü yükselmeyen, yükseltemez.

Öğrenme ve öğretme ile iç içe olması gereken öğretmen, öğrenciler ve halk nazarında daima "okuyan insan" tipini akla getirmelidir. Bu sebeple İbn Cemaa, öğretmenin ilmini

---

[16] İbn Cemaa, age, 23-26; Krş. Gazali, İhya, Mısır ts. III, 1859-2004; H. Mahmud Çamdibi, Şahsiyet Terbiyesi ve Gazali, İstanbul, 1983, 193; Alfred Adler, İnsanı Tanıma Sanatı, trc. Şelale Başar, İstanbul 1977, 179.

artırma yolunda devamlı bir gayretin içinde olmasını, yeme, içme, uyuma, dinlenme, ev ihtiyaçlarını karşılama ve maişet temini dışındaki zamanını iyi değerlendirmesi gerektiğini belirtir[17].

Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Bedeni rahat ettirmekle ilme ulaşılmaz."[18] "Cennet, hoşlanılmayan şeylerle kuşatılmıştır."[19]

Konuyla ilgili iki beyit şöyledir:

"Yüce mevkilere emek sarfetmeden ve kolayca ulaşmak istiyorsun.

Hâlbuki bal uğrunda arının iğnesine katlanmak gerekir."[20]

***

"Hurma yemeyi şeref ve yücelik sanma,

Sen acı ağacın şırasını tatmadıkça ona ulaşamazsın."

Bununla beraber İbn Cemaa, kişinin kendini zorlamamasının esas olduğunu, gücünü aşan birşey

---

[17] İbn Cemaa, age, 26-28. İlimde yüceliğe, ancak nefisleri yormak ve nefse zor geleni yapmakla ulaşılır denmiştir.

[18] İbn-i Abdi'l-Berr, Camiu Beyani'l-İlmi ve Fadlihi, Medine 1968, I. 109.

[19] Buharî, Rikak, 28; Müslim, Cennet, 1; Ebu Davud, Cennet, 22; Tirmizî, Cennet, 21; Darimi, Rikak, 117; Muvatta, Cihad, 5; İbn-i Hanbel, II, 260, 333, 354, 373.

[20] Bunun dilimizdeki karşılığı şudur: Gülü seven dikenine katlanır.

yapmaması gereğine de dikkat çeker[21]. Aksi takdirde, kendisinde çabuk yorulma, tembellik ve nefret gibi duyguların gelişeceğine işaret eder[22].

Meslektaşları ile bilgi alış-verişinde bulunması gereken öğretmenin, gerektiğinde öğrencileri ile de karşılıklı yardımlaşabileceğine dikkat çeken İbn Cemaa, Şafii ve İbn Hanbel'i örnek vererek, bilginin nereden ve kimden olduğuna bakılmaksızın alınması gerektiğini belirtir[23].

Ders dışında ilmi araştırmalar yapmak ve bilgi toplamak öğretmenin aslî görevleri arasındadır. İbn Cemaa'ya göre, ilimde, branşında geri kalması, düşünme, öğrenme ve öğretmeyi bırakması öğretmene yakışmaz.

İlmî araştırmaların artırılmasından ve ilmin ilerlemesinden yara olduğunu gördüğümüz İbn Cemaa'ya göre öğretmen, ilimde belli bir mesafe katettikten ve branşının inceliklerine vâkıf olduktan sonra eser yazmalıdır. Çünkü eser yazmak, kişiyi ebedîleştirir[24].

Faydası genel ve özellikle de toplumun ihtiyaç duyduğu alanda eser yazmanın önemine işaret ederek, lüzumsuz tekrar ve uzatmalardan kaçınılması gerektiğini, çünkü bunun

---

[21] Aşırı yorgunluk ve kabiliyetin zorlanması ruhi ve bedeni birtakım hastalıklara sebeb olabilir. Bkz. el-Bakara, (2), 286; Buharî, Savm, 51; İbn-i Haldun, Mukaddime, trc. Z.K. Ugan, İstanbul, 1968, III. 146.

[22] İbn Cemaa, age, 27-28.

[23] İbn Cemaa, age, 28-29.

[24] İbn Cemaa, age, 29-30.

okuyucuda bıkkınlık meydana getireceğini hatırlatır. Ayrıca o, yazılanların iyice kontrol edilmesi gereği üzerinde ısrarla durur[25].

Bu arada İbn Cemaa, zamanında bazılarının eser yazmaya karşı çıktıklarını, bunun anlaşılmaz bir tutum olduğunu ifade eder. Eser yazmanın halkın dini konularda aydınlanmasına vesile olacağını, herkesin sahasında yazması gerektiğini, aksi halde bunun zaman kaybına sebep olacağını belirtir[26].

Şu halde öğretmen (âlim), konular üzerinde düşünme, okuyup öğrenme ve araştırma ile meşgul olmalı, yeni bilgiler edinip, sahasında eserler yazmalı, konferanslar vermeli, sohbetler ve yorumlar yapmalıdır. Böylece bilgilerin gelecek nesillere ulaşmasına zemin hazırlamalıdır.

B- Öğretmenin Ders Verirken Uyması Gereken Esaslar

İbn Cemaa'nın on iki başlık altında topladığı bu hususlardan bazıları üzerinde, ehemmiyeti sebebiyle ayrıca durmak istiyoruz.

1. Derse Hazırlık, Temiz ve Güzel Giyinmek

Bu, dış görünüşe, temizliğe, güzel görünmeye ve uyumlu giyinmeye özen göstermekle olur. Öğretmenin sade, temiz ve uyumlu giyimi, güzel bir dış görünüşe sahip olması şüphesiz öğrenciyi derinden etkiler. İşte bu sebeple İbn Cemaa,

---

[25] İbn Cemaa, age, 30.
[26] İbn Cemaa, age, 30.

öğretmenin örfe uygun ve kendine yakışan, uyumlu ve en güzel elbiselerini giyerek derse gelmesini ilme saygı olarak kabul eder[27]. İmam Mâlik'in bu hususa büyük önem verip özen gösterdiğini, kürsüye oturarak ders verdiğini kaydeder[28]. Çünkü, şahsi cazibe ve görünüş öğrenciyi olumlu yönde etkiler.

2. Kürsüde Vakarlı ve Düzgün Oturmak

İbn Cemaa'ya göre öğretmen, dersten önce kendisini başarılı kılması, yardımcı olması ve günahtan koruması hususunda Allah'a dua eder. Derste gayet ağırbaşlı ve sakin hareket eder. Öğrencilerle alay etmez, aşırı şaka yapmaz ve çok gülmekten sakınır. Zira çok gülmek heybeti ve hayâyı azaltır[29]. Nitekim bu hususta şöyle denmiştir: "Yersiz şaka yapan, onunla hafife alınır, bir şeyi çokça yapan da onunla tanınır." Ayrıca derste koşarcasına hareket etmez, elinde kendine yakışmayan ve gereksiz bir şey bulundurmaz. Zaruret olmadıkça gözünü öğrencilerden ayırıp sağa sola bakmaz[30]. Bu bölümde İbn Cemaa'nın öğretmenin sınıf içi davranışları ile ilgili yazdıklarının günümüzde tazeliğini koruduğu görülmektedir. Nitekim bugün bazı öğretmenlerin sınıfta ders anlatırken elinde cetvel, anahtarlık vb. ile

---

[27] Krş, el-Araf, (7), 31; Nevevi, Riyazus Salihin, trc, K. Burslan-H. Erdem, Ankara, 1976, II/196.

[28] İbn Cemaa, age, 30-31.

[29] Bkz. Gazali, age, III, 1571.

[30] İbn Cemaa, age, 31-33; ayrıca bkz. İbn-i Abdil' Berr, age, I, 117; Taşköprüzâde, Mevzuatu'l-Ulum, İstanbul 1313, I. 100.

dolaştığı, hatta bir kısmının elinde bulundurduğu şeyle öğrencilere vurduğu görülebilmektedir. Bir şeye aşırı tutkunun "mani" olduğu göz önüne alınırsa[31], öğretmenlerin bu gibi davranışlardan kaçınması gerekir.

Öte yandan İbn Cemaa, öğretmenin aşırı aç, uykusuz, üzüntülü ve sıkıntılı olduğu zaman, iyi ders anlatamayacağına, hata yapabileceğine dikkat çekerek, öğrenci nazarında saygınlığını kaybetmemesi için bu durumlarda mecbur kalmadıkça derse girmemesinin ve dersi ertelemesinin daha uygun olacağını, ayrıca çok soğuk ve sıcak günlerde de ders yapılmayacağını belirtir[32]. Günümüzde okullar yaz aylarında tatil yapmaktadır. Bu arada çok soğuk kış günlerinde de kısa süreli tatil yapıldığı görülmektedir. Çünkü aşırı sıcak ve soğuk, ruhî ve bedenî dengenin bozulmasına, dolayısıyla bir takım zorluklara ve olumsuz davranışlara sebebiyet vermektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v) şiddetli soğuklarda Cuma namazını tacil eder, aşırı sıcaklarda ise bir süre geciktirirdi[33]. Bu gibi hallerde müderrisin yerine muid ve mülazimlerin derse girdiğini ve derslerin boş geçmediğini biliyoruz[34].

---

31 Manik depresyonlarla ilgili olarak bkz. Burhanettin Canatan, Ansiklopedik Terimler Sözlüğü, Ankara, 1966, 119-120.

32 İbn Cemaa, age, 33.

33 Bkz. Buharî, Cuma, 17; Müslim, Mescid, 33.

34 Bkz. Cahit Baltacı, Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1976, 33-35; Mustafa Bilge, İlk Osmanlı Medreseleri, İstanbul, 1984, 34-38.

3. Öğrencilerle İlgilenmek ve Onlara Değer Vermek

İbn Cemaa'ya göre öğretmen, derste öğrencilere güler yüz göstermeli, onlara karşı içten ve sevgiyle davranıp, ikramda bulunmalıdır. Bütün öğrencileriyle yakından ilgilenmeli, soru soran veya cvap veren öğrenciye yönelerek onu dikkatle dinlemelidir[35]. Çünkü ilgilenmek ve yönelmek, bir bakıma öğrenciye değer vermek demektir[36]. Bu durum iletişimi kolaylaştırır, aradaki bağı kuvvetlendirir.

Bu arada arkadaşlarına göre üstün kabiliyete sahip olan veya derslerinde çok başarısız olan öğrencilerle daha da yakından ilgilenilmesi gereğini belirterek, bir nevi günümüzde "özel eğitim" dediğimiz anlayışa yaklaşmış olmaktadır[37].

İbn Cemaa ayrıca, gurbette tahsil yapan öğrencilere de özel ilgi gösterme ve onlara yardımcı olmanın, başka bir ifade ile onlara rehberlik yapmanın gereği üzerinde durmaktadır[38].

4- Ders Programı Yapmak ve Dersi Fazla Uzatmamak

Derslerin öğrencilere bir plan ve programa göre verilmesi eğitimde şüphesiz kargaşayı önlediği gibi, verimi de artırır. İbn Cemaa, eserinde öğretmenin, birden fazla ders olduğu zaman en önemli olanını önce vermeyi öngören bir program yapmasını tavsiye eder. Ona göre dersler, Tefsir, Hadis,

---

35 İbn Cemaa, age, 33-34.

36 Züheyr bin Harb, Kitabü'l-İlim, trc. S. Tuğ, İstanbul, 1984, 164.

37 İbn Cemaa, age, 33.

38 İbn Cemaa, age, 43.

Usûlü'd-Din, Usûl-ü Fıkıh, Mezhepler Tarihi, Nahiv ve Cedel (münakaşa metodlan) olarak sıralanır[39]. Ancak İbn Cemaa, takdim ettiği bu örnek programda derslerin günde veya haftada kaçar saat okutulacağından bahsetmemekte, anlaşıldığına göre bunun tayinini öğretmene bırakmaktadır. Bu ise günümüz program anlayışına uymamaktadır. Zira bu günün anlayışına göre, dersler daha çok kolay ve zor oluşlarına ve kredilerine göre haftalık programa yerleştirilmektedir.

Öte yandan İbn Cemaa, öğretmenin konular arasında bağ kurarak ders anlatmasını, dersi uzatmadan zamanında kesmesi gerektiğini, aksi halde öğrencilerin sıkılabileceğini, ancak dersin anlaşılmasını önleyecek kadar da kısa kesmemesi gerektiğini, konunun bir derste bitirilmesini, öğrenciler farklı yapıya sahip olduklarından dersin anlaşılamama ihtimaline karşı cevapların diğer derse bırakılmamasını belirtir[40].

5- Ses Tonunu Ayarlamak ve Konuyu Tekrar Etmek

Dersin anlaşılmasını kolaylaştıran veya zorlaştıran faktörlerden biri de öğretmenin ses tonudur. Öğretmenin ses tonunu sınıfa göre ayarlaması gerekir. İbn Cemaa, ses tonunun sınıf dışına taşmaması ve öğrencilerin anlatılanları rahatça işitebileceği kadar olmasını ifade eder[41].

---

[39] İbn Cemaa. age, 35-38.
[40] İbn Cemaa, age, 36-38.
[41] İbn Cemaa, age, 39.

Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz Allah, alçak sesi sever, yüksek sesten hoşlanmaz."[42]

Öte yandan öğretmen, dersi süratle anlatmak yerine tane tane anlatmalıdır ki öğrenci, konu üzerinde düşünebilsin. Zira süratle anlatmak, dersin iyi anlaşılmasına engel olur. İbn Cemaa bu hususta Hz. Peygamber' (s.a.v) in tatbikatını örnek vererek öğretmenin dersi tane tane ve anlaşılır bir üslupla anlatmasını,[43] gerektiğinde konunun tekrar edilmesi icab ettiğini hatırlatır[44]. Ayrıca öğretmenin konu veya ünite bitiminde öğrenci sorularına yer vermesini ister[45].

Gerçekten, derste konuların süratle anlatılması dersin anlaşılmasına engel olduğu gibi, ders sonunda öğrenci sorularına yer vermek dersin anlaşılmasına yardım eder. Ayrıca derste konuşma fırsatı verilen öğrenci rahatlar, kendine güven duygusu gelişir.

6- Derste Disiplini Sağlamak

Verimli ve başarılı bir öğretim için öğretmenin ders esnasında sınıfta gürültüye meydan vermemesi gerekir. Bundan başka konunun dağılmasına da izin vermemeli, bir konu tamamlanmadan diğerine geçmemelidir. Şafiî, bir konu

---

[42] Krş, el-Hucurat, (49), 2-3.

[43] Buharı, İlim, 30; Müslim, Fedailü's-Sahabe, 160; Ebu Davud, İlim, 7; Tirmizî, Menakıp, 9.

[44] Bkz. Müslim, İman, 10

[45] İbn Cemaa, age, 39.

tamamlanmadan diğerine geçilmesi durumunda "Önce bu konuyu bitirelim, sonra ötekine döneriz." dermiş[46].

İbn Cemaa: "Öğretmen derste huzuru bozan, arkadaşlarına sert ve kaba davranan, bağırıp çağıran, kendi görüşünde ısrar ve inat eden, büyüklenen, arkadaşları ile alay eden, uyuyan, arkadaşı ile konuşan, yersiz gülen, öğrenciye yakışmayan bir davranışta bulunan talebeleri bundan menetmelidir." diyerek ders disiplini ve sınıf yönetimi ile ilgili bilgiler verir, dersin rahat bir ortamda yapılmasını ister[47].

7- Öğrenci Soruları Karşısında Temkinli Davranmak

Soru sormanın eğitim ve öğretimdeki yerinin büyük olduğu bilinmektedir. İnsan, bilmediğini sorup öğrenir. Yani soru sormak, sorarak öğrenmek önemlidir. Öğrenci derste veya ders sonrası, özellikle dersle ilgili anlayamadığı ve kafasına takılan meseleleri öğretmenlerine sorup öğrenebilir. Öğrenci, soru sorarak, bu yolla bilgisini arttırma gayretindedir. Bu bakımdan öğretmen, bu durumu daima göz önünde bulundurmak zorundadır. Özellikle dersle ilgili konularda kendisine sorular gelebileceğinin farkında olmalı ve buna göre ders hazırlığı yaparak bir manada muhtemel öğrenci sorularına cevaplar hazırlayıp sınıfa girmelidir.

İşte İbn Cemaa bu önemli mesele üzerinde ısrarla durmakta ve öğretmenin kendisine soru soranla ilgilenmesini

---

[46] İbn Cemaa, age, 40.
[47] İbn Cemaa, age, 40.

arzulamakta, ancak vereceği cevap üzerinde iyice düşünmesini istemektedir. Cevabını bilmediği ve ilgi alanına girmeyen bir soru karşısında "bilmiyorum" diyebilmesini, bazı alimlerin "bilmiyorum" diyebilmeyi ilmin yarısı kabul ettiğini,[48] hatta öğretmenin bu anlayışı öğrencilere miras bırakması gerektiğini hatırlatmaktadır. Bu konu ile ilgili sözler nakletmekte, ancak bilgili, ilme değer veren öğretmenlerin böyle diyebileceğini, bilgisizlerin ise gözden düşme endişesiyle her soruya cevap vermeye çalışacağını belirtmektedir[49].

Görüldüğü gibi İbn Cemaa öğrenci sorularına cevap vermeyi bazı prensiplere bağlamaktadır. Burada öğrenciye uygun düşen davranışlardan biri de sahasında uzman olanlara soru sormaya çalışmak olmalıdır.

Anlaşılmaktadır ki İbn Cemaa, özellikle dini sorular karşısında öğretmenlerin son derece dikkatli davranması gerektiği üzerinde durmaktadır. Zaten fıkhî meselelerde hüküm vermede acele etmek, başka bilginlerce de hoş karşılanmamıştır[50].

Şu halde öğretmenin özellikle fıkhî sorular karşısında temkinli davranması, öğrencilere insan ilminin sınırlı olduğunu kavratması, bilmediği soruların cevabını araştırması, öğrenciyi sahasında uzman birine göndermesi ve

---

[48] Kâtip Çelebi, age, I, 49.

[49] İbn Cemaa, age, 42-43.

[50] Bkz. Züheyr b. Harb, age, 82; İbn Abdilberr, age, II, 164-165: Kâtip Çelebi, age I.49.

kaynak göstermesi böyle bir durumda ilk akla gelen davanış şekilleridir.

8- Derse Zamanında Girip Çıkmak

İbn Cemaa öğretmenlerin ders saatlerinde keyfi değişiklikler yapamayacağı, çünkü yapılan değişiklikten haberi olmayan öğrencilerin derse zamanında gelemeyeceğini, ancak öğrenciler için bir fayda sağlayacaksa derse biraz erken başlayabileceği veya tehir edebileceği üzerinde durmaktadır[51].

İbn Cemaa, öğretmenin belirlenen saatte sınıfa girmesini, kürsüye oturmasını ister[52]. Belirtmek gerekir ki bugün dersler okul idarelerince hazırlanan bir program dâhilinde yapılmakta, ders saatleri ve teneffüsler de idarece tesbit edilmektedir. Buna rağmen bazı öğretmenlerin zaman zaman ders saatlerine pek uymadıkları göze çarpmaktadır.

9- Ders Sonunda Gelecek Dersin Konusunu Hatırlatmak ve Son Dersten Sonra Bir Süre Okulda Kalmak

Öğretmenin dersini öğrenci seviyesinde işlemesi, derse zamanında son vermesi ve dersin nereye kadar işlendiğini belirtmesi ve gelecek dersi hatırlatması yerinde olur.

İbn Cemaa, öğretmenin zamanında başladığı dersi en güzel şekilde sona erdirmesi ve gelecek derste işlenecek

---

[51] İbn Cemaa, age, 44.

[52] İbn Cemaa, age, 202; ayrıca bkz. Taşköprüzâde, age, I, 73.

konuyu hatırlatması gereği üzerinde durur[53]. Böylece bir sonraki ders konusunu belirleyerek öğrencileri gelecek derse hazırlık hususunda ikaz etmesini ister. Bu prensip öğrencilerin derse hazırlanmaları açısından önem taşır.

Bu arada o, öğretmenin son dersten sonra okuldan hemen ayrılmaması gerektiğini, bir süre beklemesinin yararlı olduğunu, bunun bazı öğrencilerin dersle ilgili soru sormalarına imkân vereceğini belirtir[54].

Bugün işe, bazı öğretmenler ders sonunda okuldan hemen ayrıldıklarından, öğrenciler onları bulamamakta, bu sebeple onlara teneffüslerde soru sormaya çalışmaktadırlar. Hâlbuki İbn Cemaa ve diğer İslâm bilginleri, bir zaruret yoksa öğretmene teneffüste soru sorulmamasını istemektedirler. Bu, öğretmen ve öğrencinin istirahatı için gereklidir.

10- Meslekî Liyâkat

Bilindiği gibi her meslekte uzmanlık ve maharet aranır. Zira her meslekte başarılı olmak buna bağlıdır. Ancak, öğretmenlerin ve özellikle de din eğitimi ve öğretimi ile meşgul olacakların, iyi yetişmesi, iyi yetiştirilmesi ve meslekte ehil olmaları daha çok önem taşır.

İbn Cemaa'ya göre, alanına hâkim olmayan ve öğretmenliğe lâyık bulunmayan kimse, ders vermeye

---

[53] İbn Cemaa, age, 45.
[54] İbn Cemaa, age, 45.

kalkışmamalı ve asla ders vermemelidir[55]. Böylece İbn Cemaa, kişinin öğretmenlik yapabilecek bilgi ve beceri sahibi olduğunu hissettiğinde bu mesleğe yönelip, ders vermeye talip olabileceğini belirtir. Bugünün diliyle özellikle yeterli özel alan bilgisine sahip olmayanın öğretmenlik yapamayacağını ileri sürer.

Öte yandan İbn Cemaa, böyle bir durumun dini hafife almak anlamına geleceğini, yetkili merci -medreseyi kuran- böyle bir atamayı istese bile bunun yanlış olduğunu, aslında layık olmayan öğretmenin durumunun mesleğe atandıktan bir süre sonra ortaya çıkacağını ifade etmekte, hatta layık olmadığı halde meslekte kalmada ısrar etmeyi günah saymakta ve bu gibilerin derste alay konusu olacağını, çünkü bu öğretmenlerin öğrencilere yeterince faydalı olamayacağını, öğrencilerin iyi yetişemeyeceğini belirtmektedir[56].

İbn Cemaa, konuyla ilgili şu hadisi nakleder: "Kendisine verilmeyen bir şeyle tok görünen kimse, iki kat şeffaf elbise giyen kimse gibidir."[57]

Şiblî, (öl. 334/945) "Zamanından önce yetki iddiasında bulunan, aşağılanmaya maruz kalır." derken Ebu Hanife de: "Zamanından önce riyaset talebinde bulunan kimse, yaşadığı sürece aşağılanır." der.* Anlaşılmaktadır ki, İbn Cemaa

---

[55] İbn Cemaa, age, 45.

[56] İbn Cemaa, age, 45-46, 58.

[57] İbn Cemaa, age, 46. Hadis için bkz.: Buharî, Nikah, 106; Müslim, Libas, 126-127; Tirmizî, Birr, 87.

* İbn Cemaa, age,, 46.

zamanında liyakatsiz bazı kişilerin ders verdiğini görmüş ve bundan rahatsız olmuştur. Ancak günümüzde de bu tip bazı öğretmenlerin varlığı ve bunların başarısızlığı da bir gerçektir.

Şüphesiz öğretmenlik mesleğini yüceltmek, nesillere bu mesleği benimsetmek büyük ölçüde üstün şahsiyetli, bilgili ve metodlu öğretmenlerce mümkündür. Bu itibarla öğretmen adaylarının seçimine ve iyi yetiştirilmesine önem verilmesi gerekir.

C- Öğretmenin Öğrencileriyle Birlikte İken Uyması Gereken Esaslar

İbn Cemaa, öğretmenin derste öğrencileri ile birlikte iken uyması gereken kural ve davranış şekillerini genişçe ele almış ve bunları on dört madde halinde sıralamıştır.

1- Din Öğretiminin Amacını Kavratmak

İbn Cemaa'ya göre, dini öğretimin temel amacı, Allah rızasını elde etmek ve ilmi yaygın hale getirip böylece bilgisizliği ortadan kaldırmak, hakkın batıla üstün gelmesine yardımcı olmaktır[58].

İlim öğretmek, dini faaliyetlerin en önemlilerindendir. Allah Resulü şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz ki Allah, melekleri, göklerde ve yeryüzünde bulunanlar, hatta

---

[58] İbn Cemaa, age, 47. Ayrıca bkz. İbn-i Abdi'l-Berr, age, I, 236.

yuvasındaki karıncalar, insanlara hayrı öğreten kimseye dua ederler."[59]

2- Okula Yeni Başlayan Öğrencilerle Yakından İlgilenmek

Öğretmen, özellikle okula (tahsile) yeni başlayan öğrenciye daha sıcak bir ilgi göstererek onu söz ve fiilleriyle, yavaş yavaş motive etmeli, böylece ilimde iyi niyetin önemini kavrattıktan sonra ilim öğretmelidir[60]. Bu arada İbn Cemaa. ilimde niyetle, öğrencinin başarısı, gerçeğe ulaşması ve davranış güzelliği elde etmesi v.s. arasındaki ilişkiye dikkat çekmekte[61] ancak, başlangıçta, niyetinin güzel olmaması ve başarısızlığı yüzünden öğrenciyi ilimden mahrum etmenin uygun olmadığını, aksine ona sahip çıkılması gereğini ifade etmektedir[62].

Bütün eğitim otoriteleri, öğretmenin öğrenciler üzerinde bırakacağı ilk intibanın önemi üzerinde müttefiktirler. "Zamanda ilklik" (primacy) psikolojide önemli bir prensiptir. Zaman itibariyle ilk intibaların daha etkili oldukları ve daha kolay hatırlandıkları bilinmektedir[63]. Şu halde öğretmen, ilk güne ve ilk intibaının olumlu olmasına çok dikkat etmelidir. Bunun için ilk günlerde heyecanlı olan öğrencilere güler yüzlü davranmalı, kolay anlaşılır dersler vermeli, onlarla

---

[59] Tirmizî, İlim; 19; İbn-i Mâce, Mukaddime, 20.

[60] İbn Cemaa, age, 47-48.

[61] İbn Cemaa, age, 48. Ayrıca bkz. İbn-i Abdi'l-Berr, age, II, 27-28.

[62] İbn Cemaa, age, 47.

[63] Bossing, age, II, 194-195.

yakından ilgilenmelidir. Buna günümüz eğitim dilinde oryantasyon denmektedir. İşte İbn Cemaa bize bunları düşündürmektedir.

3- Öğrencileri İlme ve Öğrenmeye Teşvik Etmek

Öğretmen, öğrencilerini her zaman ilme ve öğrenmeye teşvik etmeli, onlara âlimlerin peygamberlerin varisleri olduğunu hatırlatarak konuya ilişkin ayet ve hadisler nakletmeli, şiirlerden örnekler vermelidir[64].

İbn Cemaa'ya göre öğretmen ayrıca öğrencilerine kanaat sahibi olmayı tavsiye etmelidir. Zira ilim dışı meşgalelerin artması, öğrenciyi zihnen meşgul eder ve verimli bir öğretime engel olur[65]. Özellikle başlangıç yıllarında kanaat sahibi olmayanlardan çok azı ilimden yeterince faydalanma şansına sahiptir[66].

Görülüyor ki İbn Cemaa'ya göre öğrenci, kanâat sahibi olmalı, elde ettiği ve sahip olduğu imkanlarla hayatını devam ettirmeye çalışmalı, özellikle öğrenciliğin ilk yıllarında buna özen göstermelidir. Zira, her şeyi elde etme arzusu, öğrencinin zihninin dağılmasına ve neticede ilimden uzaklaşmasına ve başarısızlığa sebep olur.

Şu halde, kanaat sahibi olmak okul başarısını arttırırken, kanaat sahibi olmamak, başlangıçta ve zamanından önce

---

64 İbn Cemaa, age, 48.
65 İbn Cemaa, age, 49.
66 İbn Cemaa, age, 49.

birçok şeye sahip olma arzusu da okulda başarısızlığın temel sebeplerinden birini teşkil etmektedir.

4-Öğrenciyi İkaz Etmek ve Öğüt Vermek

Öğretmen, hadiste belirtildiği gibi, kendisi için istediğini, öğrencileri için de istemeli, kendisi için istemediğini onlar için de istememelidir[67]. Kur'an'da bu kişilerden övgüyle şöyle söz edilir: "....Kendileri ihtiyaç içinde bulunsalar bile, onları kendilerine tercih ederler." (el-Haşr 59, 9)

İbn Cemaa, öğretmenin öğrencileri lehine olan şeylere önem vermesini, öğrenciyi gözetmesini ve ona kendi çocuğuna gösterdiği gibi sevgi, şefkat, iyilik ve merhamette bulunmasını ister. Böylece öğretmen-öğrenci arasında baba-evlat ilişkisine benzer bir ilişki olması gereğinden söz eder[68]. Öte yandan Gazalî de, öğrenciye şefkat göstermeyi ve kendi çocuğu yerine koymayı, öğretmende bulunması gereken ilk vasıf olarak ileri sürmektedir[69]. Günümüzde ABD'de yapılan bir araştırmada da öğrenciler, şefkati ilk sırada göstermişlerdir[70]. Şu halde İbn Cemaa, öğretmen öğrenci ilişkilerinin sağlam bir temele oturtulmasını tavsiye ediyor. Öte yandan onun, günümüzde empati olarak tanımlanan bu önemli ilkeden söz etmesi de son derece düşündürücü ve ileri bir görüştür.

---

67 Müslim, İman, 71-72.

68 İbn Cemaa, age, 49.

69 Gazali, age, I, 93. Ayrıca bkz. Taşköprüzâde, age, I, 69.

70 Bossing, age, II, 265.

Ayrıca o, öğrenciye uygun davranışta bulunma gereğini dile getirerek, öğretmenin öğrenci kişiliğini daima gözönünde tutması gerektiğini belirtir[71].

Yine İbn Cemaa'ya göre öğretmen, öğrencilerinde –her insanın yapabileceği– bazı noksanlıklarla, hareket ve davranışlarında bir kabalık ve nezaketsizlik gördüğünde buna sabretmeli, bu olumsuzlukları yumuşaklıkla, öğüt ve nezaketle düzeltme yoluna gitmelidir[72]. Burada İbn Cemaa böyle bir durumda öğrenciyi azarlamanın, sert ve kırıcı davranmanın hiçbir şekilde eğitici olmadığını belirterek çağdaş eğitime ters düşmeyen fikirler beyan eder[73].

Şu halde, öğrencilerde görülen aksaklıkları bazen "görmezlikten gelmek" esası benimsenmeli ve bu gibi durumlarda olayın üzerine fazla gidilmemelidir.

Ayrıca zeki ve anlayışlı bir öğrenci için küçük bir işaretin yeterli olacağını, anlayışsız olanlar için ise öğüt ve hatırlatmanın açıkça yapılmasını isteyen İbn Cemaa'nın[74] eğitimde ferdi farkları gözönünde bulundurma gereğine işaret ettiği anlaşılmaktadır. Öte yandan onun, öğrenciye güzel bir davranışın benimsetilmesinde veya olumsuz bir davranışın terk edilmesinde daima tedrîcilik prensibine riayet edilmesini istediği görülmektedir.

---

71 İbn Cemaa, age, 50. Ayrıca bkz.: Gazali, age, I, 93.

72 İbn Cemaa, age, 50; Taşköprüzâde, age, I, 72.

73 İbn Cemaa, age, 50.

74 İbn Cemaa, age, 51.

Öğüt ve tavsiyenin eğitimde önemli bir yeri vardır. Bu sebeple öğretmen, yeri geldiğinde dinî ve ahlâkî kurallara uygun hareket etmesi yönünde öğrenciye öğüt verebilir[75]. Ancak, bu durumda insanın psikolojik olarak nasihattan pek hoşlanmadığı,* eğitim ve öğretimde sözden ziyade iş ve davranışın öğrenci üzerinde daha etkili olduğu gerçeğinden hareket edilmelidir.

5- Dersi Anlaşılır Bir Üslup ve Kolaydan Zora İlkesi İle Anlatmak

İbn Cemaa'ya göre öğretmen, özellikle terbiyesi, zekâ ve öğrenme arzusuyla temayüz eden öğrenciye kolay konuları öğreterek işe başlamakla birlikte, ona nazik ve yumuşak davranmalıdır[76]. Keza o, öğrencinin seviyesine uygun bilgiler vermeli, lüzumsuz ve seviyesinin üzerinde bilgiler vermemelidir[77]. Verilecek bilginin öğrencinin gelişim seviyesine uygun olması önemli bir eğitim öğretim prensibidir[78]. Görüldüğü gibi İbn Cemaa, günümüzde "Kolaydan zora" denilen öğretim ilkesinin uygulanmasını

---

[75] Öğretmenler, özellikle öğrencilere tahsil hayatının sonunda meslek hayatıyla ilgili çeşitli tavsiyelerde bulunmalıdır. Bu bir anlamda eğitim-öğretim geleneğidir. Ebu Hanife'nin Ebu Yusuf a tavsiyeleri gibi. Bkz. M. Ebu Zehra, Ebu Hanife; trc. O. Keskioğlu, İstanbul 1966, 87.

* el-A'raf, (7) 79

[76] Bkz. İbn-i Abdi'l-Berr, age, I, 125.

[77] İbn Cemaa, age, 51.

[78] Bkz. Buharî, İlim, 49.

istiyor ve derste takınılacak olumlu tavrın öğrenci ve dersin anlaşılması üzerindeki önemine işaret ediyor.

Herkesçe bilinir ki, özellikle başlangıçta (ilk haftalarda) kolay ve anlaşılır bilgiler vermek öğrenciyi ilme ve öğrenmeye teşvik edip, başarılı olmasına yardım eder. Zor, anlaşılmayan ve şüpheli bilgiler vermek öğrenciyi başarısızlığa, tereddütlere sevkettiği gibi, ümitsizliğe düşmesine de sebep olur.

Öğretmenin öğrenciyi dersi anlayarak öğrenmeye ve gerektiğinde güzel ve nadide bilgileri anlayarak ezberlemeye teşvik etmesini, sorularını cevaplandırması isteyen İbn Cemaa, aksine davranışın onu eğitim-öğretimden soğutacağını, öğrenme arzusunu kıracağını, kalbinde nefret hissi uyandıracağını, ayrıca ilimden ve okuldan uzaklaştıracağını belirtir[79]. Ancak, doğrudan kendisini ilgilendirmeyen bir meseleye ait soru sorduğunda ise öğretmenin isterse cevap vermeyebileceğini ve böyle bir durumda ona kendisini ilgilendiren konularla daha yakından ilgilenmesi gerektiğini hatırlatır. Ayrıca, bu yasaklamanın ona engel olmaktan değil, aksine ona karşı duyduğu şefkat ve merhametten ileri geldiğini söylemeyi de ihmal etmez[80].

İbn Cemaa, başlangıçta öğrenciye yüksek seviyede ilmî meselelerden önce, basit ve kolay anlaşılır bilgiler vermenin daha faydalı olduğunu belirtir ve İmam Rabbani (öl.

---

[79] İbn Cemaa, age, 51.

[80] İbn Cemaa, age, 51-52.

1034/1624)'nin insanlara bu şekilde bilgiler verdiğini kaydeder[81].

6- Seviyeye Uygun Ders Vermek

İbn Cemaa, öğretmenin dersi öğrenci seviyesinde anlatarak ve gerekli açıklamalar yaparak öğretmeye çalışması üzerinde de durmaktadır. Ayrıca dersin ilmî olmasına özen gösterilmesini, öğrencinin zihnî kapasitesini zorlayacak derecede ve fazlaca bilgi vermek yerine, teferruata dalmadan, özlü bilgi verilmesini ister. Teferruatı anlama ve öğrenmenin güçlüğüne işaret eder ve şöyle der: "Zira geniş bilgiyi kavramak, anlamak ve hafızada tutmak zordur."[82]

Diğer yandan ona göre öğretmen, kavrayışı zayıf olan öğrenciye konuyu iyice açıklamalıdır. "Öğretmen, önce konuyu tasvir ederek derse başlamalı, sonra çeşitli örneklerle iyice açıklamalıdır."[83] diyen İbn Cemaa, böylece dersin giriş ve gelişme bölümleri üzerinde durmakta, ancak sonuç bölümünden söz etmemektedir.

Öte yandan o, derste ferdî farkların göz önünde tutulmasını isteyerek üstün zekalı öğrencilere detaylı bilgiler yanında ilgili kaynaklar hakkında da malumat verilmesini, böyle olmayanlara ise dersin, ana hatları ile verilmesinin

---

[81] İbn Cemaa, age, 52.

[82] İbn Cemaa, age, 52.

[83] İbn Cemaa, age, 52. "Andolsun ki biz bu Kur'an'da insanlara türlü türlü misali gösterip açıkladık. İnsanın en çok yaptığı iş tartışmadır." el-Kehf, (18), 54; Ayrıca bkz. el-İsra, (17), 89.

yeterli olacağına kanidir. Ayrıca öğretmenin dersi anlaşılır bir üslûb ile anlatmasının önemine de dikkat çekmektedir[84]. Buna göre öğretmen öğrencileri tanımakla işe başlamalıdır.

İbn Cemaa, ferdî farklara göre bir eğitim-öğretim metodu uygulanmasını istemekle belki de asırlar sonra Avrupa'da ortaya çıkan "Yeni Eğitim" anlayışına tesir etmiş olabilir.

Öğretmen, dersi açık olarak anlatmakla birlikte, gerektiğinde ima ile yetinebilir. Biliyoruz ki dolaylı anlatım bazen daha etkili olmaktadır. Zaten Hz. Peygamber' (s.a.v) in hadislerinde mesajlar bazen açıkça, bazen de kinaye yoluyla ifade edilmiştir[85].

7- Öğrencilere Dersle İlgili Sorular Sormak

Öğretmen ders sonunda konunun anlaşılıp anlaşılmadığını kontrol etmek, anlama, kavrama ve öğrenme kabiliyetlerini denemek için öğrencilere dersle ilgili sorular sorar. Bu arada öğretmen, doğru cevap vererek konuyu anladığı anlaşılan öğrenciye teşekkür eder[86]. Bugün orta dereceli okullarımızda öğrencinin verdiği doğru ve enteresan cevaplar notla değerlendirilebilmektedir.

---

[84] İbn Cemaa, age, 52.

[85] İbn Cemaa, age, 52; Mesela Hz. Peygamber, "bazılarına ne oluyor ki," şeklinde genel ifadeler kullanırdı. Ebu Davud, Edeb, 6; başka örnekler için bkz. Buhari; İlim, 30; F. Kuran, 36; Ebu Davud, İlim, 7; Edeb, 6; Nesei, İman, 8; Tirmizî, Birr, 72, İman, 12; İbn Mace, Fiten, 2, 23

[86] İbn Cemaa, age, 53.

Hangi eğitim kademesinde olursa olsun, öğrenciler hızlı ve ağır öğrenenler olmak üzere iki kısma ayrılır. ABD'li eğitimci Bloom, ağır öğrenenlerin, kendileri ile özel olarak ilgilenmek veya ders sonunda tanınacak ek bir süre ile diğerleri seviyesine ulaşabileceğini ileri sürmektedir[87]. İşte bu noktada İbn Cemaa, derste her öğrencinin doğru cevap veremeyeceğini, dolayısıyla bazen dersi kavrayanların yanında, anlamayanların da bulunabileceğini, bu sebeble öğretmenin anlamayan öğrenciler için dersi tekrar etme lütfunda bulunmasını istemektedir.[88] Ancak bazı öğrencilerin zaman darlığı ve arkadaşlarının tepkisinden çekinmek gibi sebeplerle dersi anlamadıkları halde bunu gizleyebileceklerine de işaret etmektedir[89].

Öte yandan İbn Cemaa, bazı öğrencilerin konuyu, ders sonrası yapacağı tekrarla anlayabileceğinden, özellikle ders sonunda istekli öğrencilere soru sorulması gereğine, aksi halde bazı öğrencilerde bu tutumun utanmaya, çekingenliğe sebep olabileceğine dikkat çekiyor[90], Bu arada, öğrencilerin derse aktif iştirakinin sağlanması yanında, öğretmenin konuyu dersten sonra aralarında müzakere yoluyla tekrar edip tartışmalarını hatırlatmasının, onları düşünmeye, öğrenme ve araştırmaya teşvik edeceğini belirtiyor[91].

---

87 Bloom, Benjamin S., İnsan Nitelikleri ve Okulda Öğrenme, çev. D. Ali Özçelik, Ankara 1979, 175-176.

88 İbn Cemaa, age, 53.

89 İbn Cemaa, age, 53.

90 İbn Cemaa, age, 53-54.

91 İbn Cemaa, age, 54.

Aktif öğretimden yana olduğu anlaşılan İbn Cemaa'nın derste öğretmenler tarafından uygulanmasını istediği esasların çağdaş eğitimin de benimsediği esaslar olduğu söylenebilir.

İbn Cemaa şöyle der, "Öğretmenin, yalan söylemeye sevketmekten sakınmak için öğrenciye 'dersi anladın mı?' demesi uygun değildir. Ancak o, öğrencinin dersi gerçekten anlamadığı zaman 'evet, dersi anladım.' demeyeceğinden emin olursa bunda bir sakınca yoktur. Fakat öğretmen, utanma veya başka bir sebeble öğrencinin doğruyu söyleyeceğinden emin değilse, dersi anlayıp anlamadığını sormaz. Çünkü öğrenci bazen yukarıda zikrettiğimiz sebeplerden dolayı 'evet' demek suretiyle, istemeyerek yalan söyleyebilir. Bilakis yukarıda belirtildiği gibi, meseleleri –iyice anlaşılması için– öğrenciye sormak gerekir. Bu arada öğretmen 'dersi anladın mı?' sorusuna 'evet' cevabı aldığı öğrenciye artık dersle ilgili sorular sormaz. Ancak öğrenci istekli olur ve kendisine konu ile ilgili soru sorulmasını isterse öğretmen soru sorar."[92] Öğretmenin burada dikkat etmesi gereken ince nokta, yeterli ve uygun zamana sahip olmasıdır.

8- Daha Önceki Konuların Tekrarlanmasını İstemek

İbn Cemaa, öğretmenin zaman zaman öğrencilerine daha önce işlenen ders konularını tekrarlatarak önemli kaide ve zor anlaşılan hususların iyice anlaşılıp anlaşılmadığını

---

[92] İbn Cemaa, age, 53-54.

kontrol etmesi, gerektiğinde önceki konulara atıfta bulunarak konular arasında bağ kurma gereğine işaret ediyor[93]. Böylece yeni derse, bir önceki dersi hatırlatarak başlanmasını ifade ediyor.

Öte yandan İbn Cemaa, öğretmenin doğru cevap veren, ancak şımarmayacağından emin olunan öğrenciye teşekkür etmesini ve bu başarısından dolayı öğrenciyi sınıfta övebileceğini belirtiyor[94].

Görülüyor ki burada öğretmenin öğrenciyi iyi tanıması gereği ortaya çıkıyor. Şu halde öğretmenin ilgi ve yakınlığı, övgüsü, takdir etmesi, örnek göstermesi öğrenciyi şımartacaksa bunun uygun olmayacağı anlaşılmaktadır.

Zeki olduğu halde ders çalışmayan, böylece başarısız duruma düşen öğrenci öğretmen tarafından çalışmaya, çalışma temposunu artırmaya ve kabiliyetlerini kullanmaya zorlanabilir[95]. Ancak, bunu yaparken öğretmen dikkatli davranmalı, öğrencilerin dersten eğitim öğretimden nefret etmesine sebep olmamalıdır.

Öğretmen gerektiğinde, zorluk ve önemine binaen konuyu tekrarlamalıdır[96]. Tekrarın öğrenmedeki rolü büyüktür. Hz. Peygamber (s.a.v) de zaman zaman konuları tekrar etmiştir.[97] Ancak öğrenci anladığı konuları aralıklı

---

[93] İbn Cemaa, age, 54.
[94] İbn Cemaa, age, 54.
[95] İbn Cemaa, age, 53.
[96] İbn Cemaa, age, 55. Ayrıca bkz. Zermûcî, age, 17-18.
[97] Bkz. Buhari. İlim, 30; Müslim, İman, 10, Zikir, 17; Tirmizî,

olarak tekrarlamalıdır. Biliyoruz ki, anlaşılmayan konular sadece ezberlenmiş olacağından çabuk unutulmaktadır.

9- Öğrenciyi Tanımak ve Kabiliyetlerine Göre Yönlendirmek

Öğretmen, kabiliyet ve gücünü aşan tempoda çalışan öğrenciye normal çalışmasını, mutedil davranmasını, kendisine acımasını, bedenin de üzerinde hakkı olduğunu, binaenaleyh istirahat etmesini, hatta bu sebeple çalışma temposunu düşürmesini tavsiye eder ve ona Hz. Peygamber' (s.a.v) in şu hadisini hatırlatır: "Acele ederek hayvanını yoran, ne yol alabilir, ne de biniti (sağ) bırakır."[98] Bu arada seviyesini aşan, anlaşılması zor kitapları okumasını ve bilgileri öğrenmesini ise tavsiye etmez".[99]

Eğitimde "Adalet İlkesi" diyebileceğimiz, bu ilkeyi öğrenci daima gözönünde bulundurmalıdır. Aksi halde zorlanır, zorlanmak ise tembellik sebebidir[100].

İbn Cemaa, öğrencileri tanımanın ve onları kabiliyetlerine uygun bir şekilde yönlendirmenin gereği üzerinde de durmaktadır[101]. Öğrenciyi tanıma ve onu kabiliyetine uygun bir alana yönlendirme fikri asırlardır

---

Sünen, Kahire 1382, Menakıp, 9.

98 Beyhaki, Sünen, III. 19.

99 İbn Cemaa, age, 55.

100 İbn Haldun, age, III/146.

101 İbn Cemaa, age, 56. Ayrıca bkz. Maverdi, Edebü'd-Dünya ve'd-Din, Beyrut, 1398, 89-90; Sadreddin Celâl, Pedagoji, İstanbul 1930, 29.

bilinmektedir. Zaten, insanın faal olması, yaptığı işten zevk alması ve başarılı olması, kabiliyetine uygun işler yapmasına bağlıdır.

Bu arada öğretmen, öğrenciyi başarılı olacağını umduğu bir alana yönlendirir. Zira, başarılı olamayacağı bir alana nakletmek, öğrencinin öğrenme ve çalışma şevkini azaltır. Bu sebeble, öğretmen bir ilim dalında başarılı olamayacağı anlaşılan bir öğrenciye, bu alanı bırakıp, başarabileceğini tahmin ettiği başka bir branşa geçmesini ima yollu anlatır[102].

Anlaşılıyor ki, öğrenciyi iyi tanımak, kabiliyetine ve şahsiyetine uygun bir alana ve mesleğe yönlendirmek, böylece ona rehberlik etmek öğretmenin temel eğitim görevlerindendir.

Öğrencinin meşguliyet alanını artırması, geniş bir alan yerine dar bir alanda yani derinliğine çalışması daha uygundur. Zira, meşguliyeti artırmak ve geniş bir alanda çalışmak başarıyı engelleyebilir. İbn Cemaa'nın bu konu üzerinde de durduğu görülüyor[103].

Şöyle denmiştir:

"İyi bir âlim olmak istersen, yalnız bir branşa yönel,

---

[102] İbn Cemaa, age, 57; Ayrıca bkz. Zernûci, age, 12; A. Çelebi, İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi, çev. A. Yardım, İstanbul 1976, 308.

[103] İbn Cemaa, age, 57.

Şair olmak istersen, herşeyin en güzelini al."[104]

10- Uzman Olduğu Alanda Bilgiler Vermek

Öğretim faaliyetinde öğretmenin bir branşta kendisini yetiştirip, o sahada ders vermesi esas olmakla birlikte İbn Cemaa, otorite olmak kaydıyle bir öğretmenin tefsir, hadis gibi farklı görünen sahalarda ders verebileceğini de belirtir[105]. Dikkat edilecek olursa, tefsir ve hadis yakın branşlardır.

Öğretmen sahası olmayan ve iyi bilmediği konulara temas etmeyip aksine özellikle dinî ilimlerde sadece en iyi bildiği saha ile ilgilenmeli ve bu sahada ders vermelidir[106].

Şu halde, bir sahada uzman olmak, ayrı bir uzmanlık isteyen sahada konuşmak ve ders vermek için yeterli değildir.

İbn Cemaa'ya göre öğretmen, öğrencilere, yalnız başına çözmede zorlandıkları ender meseleleri, orijinal bilgileri ve medeni bir insanın bilmesi gereken konuları öğretmeli, dört büyük halife ve dört büyük mezhep imamı gibi İslam büyüklerinin üstün fikir ve güzel davranışlarından örnekler vermelidir. Öğrenci böylece toplu bilgi edinmiş olur[107].

11- Öğrenciler Arasında Eşit Davranmak

Öğretmenin önemli vasıflarından biri de adalettir. Dolayısıyla öğrencileri arasında eşit davranması onun eğitim

---

[104] Kâtip Çelebi, age, I. 44.
[105] İbn Cemaa, age, 57.
[106] İbn Cemaa, age, 57-58.
[107] İbn Cemaa, age, 57-58.

başarısını arttırır. Zira öğrencilerin en hassas davrandıkları, onları çok sevindiren veya çabuk gücendiren hususlardan en önemlisi şüphesiz öğretmenin adaleti uygulayış tarzıdır. Adalet, eğitimin temelidir.

Adil olmak, klasik tarife göre herkese hakkını vermek demektir. Eğitime uygulandığı zaman adaleti sadece maddî şekliyle düşünmeliyiz. Adalet fikri davranışlarda, kanaat, duygu ve temayüllerde de kendini gösterir.

Gerçekte öğretmenin adaleti, büyük ölçüde ders esnasında mükafat-ceza, övme-yerme şeklinde görülür. Öğrencilerin öğretmende görmek istedikleri en önemli vasıf, adil davranmasıdır.

Öğretmen, öğrencilerine karşı tavır ve davranışlarında, başarılarını değerlendirmede, özellikle de not takdirinde adil olmalıdır. Adalet, iyi bir öğretmenin karakter özelliklerindendir. Öğrenciler adil öğretmenlerin hatalarına itiraz etmezler. Ders içi ve ders dışı itirazlarla karşılaşanların çoğu adaletsiz öğretmenlerdir. Onlar, disiplin olaylarına da sebep olurlar.

Bu sebeple İbn Cemaa, öğretmenlerin öğrencilerine eşit davranması gerektiğini dile getirmiş, öğretmenin bazı öğrencilerle ilgilenmesinin diğerlerinin tepkisine ve nefretine yol açabileceğine dikkat çekmiştir. Bu arada İbn Cemaa, öğretmenin özellikle büyük gayreti, üstün kabiliyet ve başarısı dolayısıyla bir öğrenciyle özel olarak ilgilenebileceğini belirtir. Ancak öğretmen, bu yakın ilginin sebebini de

açıklamalıdır[108]. İbn Cemaa, gayretli, kabiliyetli, başarılı, fakat şımarmayan öğrenciye gösterilecek özel ilginin diğerlerini teşvik edeceği görüşündedir[109].

İbn Cemaa şöyle der: "Öğretmenin derste (sınıfta) bulunan öğrencileri sevmesi, onlarla yakından ilgilenmesi, derste bulunmayanları da iyilikle anması ve övmesi, isimlerini öğrenmesi, aile yapıları ve durumları hakkında bilgi edinmesi, iyilikleri için onlara daima dua etmesi gerekir."[110] Kaybolmaya yüz tutmuş bu inceliklerin tekrar öğretmenlere kazandırılması eğitimde verimliliği artıracaktır.

12- Öğrencilerin Hareket ve Davranışlarını Kontrol Etme ve Cezalandırma Yolları

"Öğretmen, zaman zaman öğrencilerini tavır, hareket ve ahlakî davranış yönüyle bazen gizlice, bazen açıkça kontrol eder ve bu hususta gözlem yapar. Bu arada öğretmen, haram ve kötülüklere dalan, fitneye sebep olan, ilimle ve öğretimle alakayı kesen, öğretmen ve başkaları hakkında kaba davranışlar geliştiren, sorulmadan cevap veren, gereksiz ve çok konuşan, arkadaşlığa layık olmayanlarla düşüp kalkan ve öğrenciliğe yakışmayan davranışlarda bulunan öğrenciyi aşamalı olarak bundan vazgeçirmeye çalışır.

---

[108] İbn Cemaa, age, 59, 60, 99. Ayrıca bkz. Abdurrahman en-Nahalavi, Usûlü't-Terbiyeti'l-İslâmiyye, Dımaşk, 1979, 159.

[109] İbn Cemaa, age, 60

[110] İbn Cemaa, age, 60

a- Olumsuz davranışta bulunan öğrenci sınıfta olduğu bir anda, öğretmen umûmi olarak konuşur ve bu kabil davranışı ima ile kınar, yapanların bu hareketten uzaklaşmasını ister[111].

b- Öğrenci davranışından vazgeçmezse, bu defa yanına çağırıp gizlice yapılan davranışın yanlış olduğunu söyler, anlayışlı öğrenciye ise işaretle yetinir.

c- Bu yolla çirkin hareketinden vazgeçmezse, öğrenciyi açıkça ve sert bir dille uyarır. Böylece onu ve arkadaşlarını yasaklanan şeylerden kaçınmaları ve bundan her öğrencinin ibret alması için uyarır.

d- Öğretmen özellikle davranışı bozuk öğrencinin bazı arkadaşlarını etkilemesinden ve onlara kötü örnek olmasından endişe ettiği zaman kötü hareket ve davranışlarından vazgeçmeyen öğrenciyi dersten uzaklaştırabileceği gibi, bundan vazgeçinceye kadar onunla ilgisini de kesebilir."[112]

İhvân-ı Safa da ceza konusunda gayet temkinlidir ve İbn Cemaa gibi tedricî bir anlayışa sahiptir. Onlara göre ceza, aslında şefkat ve merhametin eseridir ve kötülükleri ıslah etmek, insanları iyiye ve doğruya yöneltmek içindir. Bu

---

[111] Hz. Peygamber, emir ve tavsiyelerden yüz çeviren, olumsuz davranışta bulunanları direkt olarak suçlamaz, "bazılarına ne oluyor ki" şeklinde genel ikazda bulunurdu. Müslim, Fezail, 35; Ebu Davud, Edeb, 6.

[112] İbn Cemaa; age, 60-61. Ayrıca bkz. Taşköprüzâde, age, I, 72; Aliyyü'l-Kari', Şerh-ü Ayni'l-İlim ve Zeynü'l-Hilm, Mısır, 1351, I, 30.

bakımdan eğitimde cezada af ve bağışlama yolu, prensibi daima tercih edilmelidir[113].

Görülüyor ki İbn Cemaa, öğrenci davranışlarının ıslahında ve öğrencinin cezalandırılmasında aşamalı bir metod teklif ediyor. Öğrenciden yüz çevirmek ve ilgiyi kesmek onun teklif ettiği eğitimde verilecek en ağır cezadır. Bu arada İbn Cemaa'nın da diğer İslam bilginleri gibi, eğitimde dayak gibi bedeni cezalardan ziyade, manevî cezalara yöneldiği dikkatimizi çekmektedir. Biliyoruz ki, eğitimde mükâfat cezadan, manevi cezalar, maddî cezalardan daima daha etkilidir.

13- Öğrencilere Yardım Etmek

Öğretmen gücü yettiğince öğrencilerine maddi-manevi yardım etmeye ve onlarda yardım duygusunu geliştirmeye çalışmalıdır.

İbn Cemaa, dinimizde yardımlaşmanın gereğine, bunun ilim tahsili uğrunda yapılmasının önemine işaret ederek, öğretmene öğrencinin maddî sıkıntılarını hafifletmeye çalışmasını tavsiye etmekte ve şöyle demektedir: "Öğretmen öğrencilerin menfaatine çalışmak, kalplerini ısındırmak için gücü yettiğince ve var gücüyle mevkii ve malıyla onlara yardım etmeye ve onlarda yardım duygusunu geliştirmeye çalışmalıdır[114]. Çünkü kul, mümin kardeşine yardım ettiği

---

[113] İhvân-ı Safa, Resâil, Beyrut, ts. III, 503, IV, 77.

[114] Ali b. Hüseyin Amasi (öl. 875/1470)'ye göre öğretmen başkalarına yardım etme duygusu ile temayüz etmiş olmalıdır.

müddetçe Allah da ona yardım eder. Kim müslüman kardeşinin ihtiyacını giderirse Allah da onun ihtiyacını giderir, yani ona yardım eder. Her kim maddi sıkıntısı olana kolaylık gösterirse Allah da kıyamet günü ona kolaylık gösterir. Özellikle bu yardımlaşma, ibadetlerin en üstünü olan ilim tahsili için yapılırsa şüphesiz bunun sevabı daha fazladır."[115]

İslam bilginleri özellikle zeki ve kabiliyetli öğrencilerin sırf fakirlik sebebiyle okuldan ayrılmalarına razı olmamışlar, onların tahsil hayatlarını sürdürebilmeleri için gerekli imkân ve ortamı hazırlamışlar, problemlerinin çözümüne yardımcı olmuşlardır. Ebu Hanîfe'nin Ebu Yusuf a sağladığı imkan buna güzel bir örnektir[116].

Nitekim günümüz anlayışına göre de öğretmen, öğrencilerin burs bulmasına, maddî ve manevî problemlerinin çözümüne yardımcı olmalı katkı sağlamalıdır.

"Öğretmen, öğrencilerini sevmeli, onlarla yakından ilgilenmeli, devamsızlık durumunda arkadaşlarına sormalı, gerektiğinde bizzat öğrencinin evine (veya kaldığı yurda) giderek devamsızlığın sebebini doğrudan öğrenmeye çalışmalıdır. Öğretmenin bu konuda bizzat bilgi edinmesi daha uygundur."[117]

Bkz. Tariku'l-Edeb, vr. 16 b.

[115] İbn Cemaa, age, 61-62.

[116] Bkz. Muhammed Ebu Zehra, age, 196.

[117] İbn Cemaa, age, 62.

Görüldüğü gibi İbn Cemaa, böyle durumda, gerekli araştırmanın yapılmasını, öğrenci ile ilgili direkt bilgi edinme yoluna gidilmesini tavsiye ettiği gibi, hasta öğrencinin öğretmen tarafından ziyaret edilmesini de istiyor ve şöyle diyor: "Öte yandan öğrenci hasta ise, öğretmen onu ziyaret eder, bir sıkıntısı varsa hafifletmeye çalışır, ilim uğrunda seyahate çıkmışsa ailesini ve onun bakmak zorunda olduğu kişileri gözetir."[118] Demek ki öğretmenin görevi derse gelmeyen öğrenciyi sadece yok yazmak değil, onun niçin derse gelmediğini araştırmak, hasta ise ziyaret etmektir. Böylece öğretmen-öğrenci münasebetleri daha sağlam temele dayanmış olmaktadır.

14- Öğrencilere Karşı Güler Yüzlü Olmak ve Mütevazı Davranmak

"Öğretmenin, kulluk vecibeleri ile birlikte hoca hakkını yerine getiren öğrenciye ve kendisine soru soran kimselere karşı mütevazi ve son derece yumuşak davranması gerekir. Bu konuda Yüce Allah: "Sana uyan müminleri kanatların altına al."[119] buyururken Hz. Peygamber (s.a.v) de: "Yüce Allah bana mütevazi davranın, diye vahyetti. Kim mütevazı

---

[118] İbn Cemaa, age, 62-63. O devirlerde ilim tahsili için seyahat etmek bir gelenekti. Bu gün de ilim adamları kongre vb. ilmi faaliyetlere katılmak için çeşitli yerlere gitmekte, bilgi alış-verişinde bulunmaktadır. Bkz. İbn Haldun, age, III, 162-164.

[119] eş-Şuara, (26), 215.

olursa Allah da onu yüceltir." buyurmuştur[120]. Tevazu ile ilgili şöyle denmiştir:

"*Yeryüzünde kibirle değil, mütevazı olarak yürü*[121]
Çünkü toprak altında senden üstün niceleri yatmaktadır.
Sen her ne kadar şeref, mal ve mülk sahibi isen de,
Büyük işler yaptıkları halde göç eden nice insanlar vardır."

Bu durum, sıradan bir insan için bile söz konusu olunca arkadaşlık, samimi sevgi ve öğrencilik şerefine sahip olan kimsenin, mütevazi davranılmaya daha fazla hakkı vardır. Hz. Peygamber (s.a.v) bu konuda şöyle buyurmuştur: "Öğrencilerinize ve hocalarınıza karşı yumuşak davranınız."[122]

Öğretmen öğrencilere karşı yumuşak ve alçak gönüllü olmalı, onlara ismiyle ya da sevip hoşlandıkları künye ile hitap etmelidir[123]. İbn Cemaa bu konuda şöyle der: "Öğretmen, özellikle seçkin olanlar başta olmak üzere, öğrencilerinin her birine hoşa giden bir künye ile veya kendisine saygı ve hürmet ifade eden diğer isimler ile hitap etmelidir. Zira, Hz. Aişe'den rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.v) sahabeden bazılarına, saygı göstermek gayesiyle künye takıyordu."[124]

---

[120] Müslim, Cennet; 64; Ebu Davud Edeb, 40; Tirmizî, Menakıb, 67; İbni Mâce, Zühd, 16, 23.

[121] Krş. Lokman, (31), 18.

[122] Buharî, İlim, 15; Ramuz, I, 73.

[123] İbn Cemaa, age, 64-65.

[124] Hz. Peygamber sahabeden bazılarına künye takmıştır. Mesela

"Öğretmenin ayrıca, öğrencilerle karşılaştığında veya kendisine yöneldikleri zaman onlara 'merhaba' demesi,[125] huzuruna oturdukları zaman değer vermesi, selamlarını aldıktan sonra hal hatır sorması, hatta onlarla ilişkisi bulunan kimseleri sormak suretiyle yakından ilgilenmesi gerekir. Aynı şekilde onları iyi karşılaması, huzuruna oturdukları zaman yerine göre ikramda bulunması ve güler yüzlü davranması gerekir. Öğretmen, güler yüzlü olmak ve sevincini izhar etmekle öğrencileri üstün bir sevgiyle sevdiğini ifade eder... Güler yüzlü davranması öğrenciye ayrıca soru sorma imkânı verir. Öğretmen bu davranışlarını, başarılı olacağını umduğu ve başkalarına iyi davranan, faziletli olan öğrencisine karşı daha da artırır. Zaten onun bu şekilde davranması Hz. Peygamber'in vasiyetidir."[126]

Ebu Said el-Hudri (öl. 74/693)'nin rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Halk size tabidir. Dinde bilgi sahibi olmak için dünyanın çeşitli yerlerinden

---

Hz.Ali'ye "Ebu Türab", Übey'ye, "Ebü'l-Münzir" gibi, bkz. Müslim, Müsafirin, 258; Tirmizî, Birr ve Sıla, 56; Ebu Davud, Edeb, 63; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 69, V, 380. Örnekler ve geniş bilgi için bkz. Akif Köten, Hz. Peygamberin Sünnetinde Şaka ve Bazı Şakacı Sahabeler, İstanbul 1991.

[125] Ebu'd-Derda, bir öğrencisi ile karşılaştığı zaman ona 'merhaba' der,onunla yakından ilgilenir ve Hz. Peygamber böyle yapmayı tavsiye etti derdi. Bkz. Darimî, Sünen, I, 99; Hz. Peygamber'in tatbikatı için bkz. İbn-i Abdi'l-Berr, age, I, 38-39.

[126] İbn Cemaa, age, 65-66.

insanlar size gelecektir. Geldiklerinde onlara güzel tavsiyelerde bulunun."[127]

"el-Büveytî (öl. 231/845), kıraat ilmini öğrenmek için yanına gelen öğrencileri kabul eder, ilim öğrenmek istediklerinde onlara sıcak bir ilgi gösterirdi. Rivayete göre, devrinde Ebu Hanife de talebeleri ile birlikte olmada insanların en önde geleni ve onlara en fazla ikramda bulunanı idi."[128]

Görülüyor ki, İbn Cemaa, öğrencinin derse başlarken motive edilmesini istemekte, onunla ilgilenmek, yumuşak davranmak, güler yüzlü olmak gibi davranışlarla derse ilgiyi daima canlı tutmanın gereği üzerinde durmaktadır; Günümüzde buna "hazırlık" ilkesi denmektedir. Onun, özellikle başarılı olacağını umduğu ve şımarmayacağından emin olduğu öğrencilerle yakından ilgilenmeyi sürdürmeyi istemesi de dikkat çekmektedir. Biliyoruz ki, yakın ilgi bazı öğrencileri şı-martabilmekte ve öğrenciler bunu kötüye kullanabilmektedir.

İbn Cemaa, öğrencilere, beşerî ilişkilerin de öğretilmesini ister ve şöyle der: "Öğretmen, aynı şekilde öğrencilere birbirlerine karşı nasıl davranmaları gerektiğini de öğretir. Mesela: Selâm vermeyi yaygın hale getirmek, güzel hitap etmek, birbirlerini sevmek, iyilik, takva ve bütün işlerde, birbirine yardımcı olmak gibi. Kısaca Yüce Allah'a iyi birer

---

[127] Tirmizî, İlim, 4.

[128] İbn Cemaa, age, 66; Ebu Hanife, güler yüzlü, sohbeti tatlı, cömertlikte ileri idi. Bkz. Vefayat, II, 316.

kul olmaları için öğretmen onlara dinî vazifelerini öğrettiği gibi –dünya ve ahiret saadeti için– insanlara karşı nasıl davranmaları gerektiğini de öğretir."[129]

[129] İbn Cemaa, age, 61.

3. BÖLÜM
ÖĞRENCİYLE İLGİLİ ESASLAR

İbn Cemaa, eserinin bu bölümünü öğrenciye, başka bir deyişle öğrenci ile ilgili temel meselelere ayırmıştır.

Burada İbn Cemaa'nın kastettiği manada öğrencinin kim olduğuna kısaca işaret etmek gerekir. Biliyoruz ki geniş manada öğrenci, "öğrenen, isteyen, bilgi edinen" manasına gelir ve öğrenmede yaş sınırı yoktur. Özel manada ise öğrenci, belli bir yaşta, örgün bir eğitim kurumunda, öğretmen nezaretinde belli dersleri bir programa göre okuyup, öğrenen, bilgi alış-verişinde bulunan ve o kurumdan mezun olan kişidir. Burada İbn Cemaa'nın kastettiği öğrenci, temel eğitim çağ ve devresini aşan kişi demektir. Öğrenci, kendi iradesiyle ilim yolunu seçebilecek, bu yolda ilerleyebilecek anlayış ve olgunluk seviyesine ulaşıp, kendi başına karar verebilen insandır. Bütün bunlar, öğrencinin ilme yönelmesi için gerekli fizikî, ruhî ve fikrî yönden mesafe almış olması anlamına gelir. Bize göre, burada İbn Cemaa'nın öğrencide aradığı ilk şart, herhalde temel eğitim devresini bitirmiş olmasıdır. Çünkü, büyük ölçüde bundan sonraki aşamada öğrenciden ilim, irade, sorumluluk ve kararlılık istenebilir. Bu durumda öğrencinin ilim elde etmesi veya eğitim hedefine ulaşabilmesi için bazı şart ve kurallara uyma

mecburiyeti vardır. Bunlardan bir kısmı öğrencinin kendi şahsıyla ilgili iken, diğer bir kısmı da tamamen harici ve mevziî şartlardır. Öğrencinin şahsıyla ilgili olan şartlar, onun kabiliyet, temayül ve öğrenme gücü ile ilgilidir.

Öte yandan İbn Cemaa'nın kastettiği öğrenci; din eğitimi yapan ve tefsir, hadis, fıkıh gibi dersler okuyup, takip edendir. O, özellikle dini eğitim-öğretim yapan öğrencilerle ilgili adab ve prensipleri üç ana başlık altında vermiştir. Bunlar öğrencinin:

A- Şahsiyetiyle,

B- Öğretmeniyle,

C- Dersle ilgili esaslardır.

Eğitim-öğretimle ilgili olan bu temel esaslar hakkında detaylı bilgi vermek istiyoruz.

A- Öğrencinin Şahsiyetiyle İlgili Esaslar

1- Kalp Temizliği (Karakter Terbiyesi)

"Öğrencinin –tahsile başlamadan veya zaman içinde– mutlaka kalbini her türlü kötülük, kin, kıskançlık ve kötü inançlarla, çirkin davranışlardan temizlemesi gerekir." diyen İbn Cemaa, öğrencinin karakter formasyonuna gerekli önemin verilmesini ister ve bu görevin aile ve okula ait

olduğunu dile getirir. Bu, onun "tahsile başlamadan veya zaman içinde." sözünden anlaşılmaktadır[1].

Gerçek o ki, okul öncesi dönemde kazanılan iyi ya da kötü alışkanlıkların daha sonraki dönemde bırakılması, terk edilmesi zor olmaktadır. Bu dönemin kalıcı izleri hayat boyu görülmektedir. "İnsan yedisinde ne ise yetmişinde de odur," ata sözümüz de bunu hatırlatır. Dolayısıyla aile, okul öncesi dönemde çocuğun karakter formasyonuna, başka bir ifadeyle manevî eğitimine gereken önemi vermeli, ona iyi ve güzel huylarla alışkanlıklar kazandırırken, çirkin ve kötü huy ve alışkanlıklar kazandırmamaya özen göstermelidir[2].

Nitekim Aristo, "Ahlak eğitimi bozuk olan bir insan, hayvanların en kötüsü ve vahşisidir. Alışkanlıklar vasıtasıyla kabiliyetimiz harekete geçer. Eğitimde ahlakî bilgiye karşı ilk önce ruhu hazırlamak lâzımdır." diyerek manevi eğitimin gereğine dikkat çektiği gibi,* günümüz eğitimcileri de bunu çocuk ve gencin beden ve zihin eğitimi kadar, karakter eğitiminin de önemli olduğunu belirtmektedir[3].

---

[1] İbn Cemaa, age, 67. Hâlbuki günümüzde okullar, karakterden ziyade zihni istidatları geliştirme amacı gütmektedir. H. Fikret Kanad. Karakter Kavramı ve Terbiyesi, Ankara 1977, 107.

[2] İbn Sina (öl. 1037)'nın konuya ilişkin görüşleri için bkz. Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, İstanbul 1993, 25.

* Halil Fikret Kanad, Pedagoji Tarihi, İstanbul 1948, I, 163.

[3] Rafia Şemin, Karakter Formasyonu, İstanbul 1976, 3.

Şu halde aile ve okul, çocuk ve gencin iyi yetiştirilmesinde büyük pay ve sorumluluk sahibi olduğu gibi, kötü alışkanlık ve çirkin davranışlarından da sorumludur diyebiliriz.

İlmi anlama ve öğrenmenin, ilmi meselelerin derinliklerine vakıf olmanın kalp temizliği ile mümkün olabileceğini ileri süren İbn Cemaa'ya göre namaz ancak dış organların temizliği (hades, abdest) ile sahih olduğu gibi,[4] kalple yapılan bir ibadet sayılan ilmin de kalıcı ve bereketli olabilmesi, kalbin (kin, hased vb.) manevî kirlerden temizlenmesine bağlıdır. O şöyle devam eder: "Nasıl ki toprak ıslah edildiğinde bitki gelişir ve verim artarsa, kalp de ilim için temizlenince ilmin bereketi artar."[5] Hz. Peygamber (s.a.v) de ilim elde etmede kalp eğitiminin önemine ve rolüne dikkat çekmiş ve şöyle buyurmuştur: "Bedende bir et parçası vardır ki, bu parça işe yarayışlı olursa, bütün beden yarayışlı olur, bozuk olursa bütün beden bozulur. Dikkat edin, işte o kalptir."[6]

İbn Cemaa, Sehl (öl. 283/896)'in de şöyle dediğini nakleder: "İçinde Allah'ın hoşlanmadığı bir ahlâk veya inanç bulunan kalbe nurun (ilmin) girmesi haramdır."[7]

Özellikle son zamanlarda okullarımızda şiddet olaylarının artması İbn Cemaa ve diğer İslam alimlerinin karakter

---

4 Krş. Gazali, age, I, 82-84; Kâtip Çelebi, age, I, 45.

5 İbn Cemaa, age, 67.

6 Buhari, İman, 39; Müslim, Müsakât, 107; İbn Mâce, Fiten, 14.

7 İbn Cemaa, age, 67; Geniş bilgi için bkz: Bayraktar Bayraklı, İslâmda Eğitim, İstanbul 1980, 232-246.

terbiyesi konusunda söylediklerinin ne kadar önemli olduğunu gösterir.

2- İyi Niyet

Niyet, bir şeyi bir amaç için yapmayı önceden isteyip düşünmek, zihinde tasarlamak, yapmak, yönelmek, bir şeyi yapmaya karar vermek, içten bağlanmak şeklinde tarif edilebilir.[8] Alışkanlıklarımızla birlikte aile ve okulda yönlendirilmemiz de şüphesiz niyette rol oynar. Bu itibarla İslam bilginleri eğitim ve öğretim faaliyetinin sağlam temeller üzerine oturtulmasını istemişler ve niyeti öğretimle ilgili bütün faaliyetlerin ilk basamağı kabul etmişlerdir. Onlara göre ilimde sağlam bir niyet gerekir, zaten her işte aslolan niyettir[9].

Amellerin niyetlere göre değer bulacağı ve şekilleneceğini beyan eden Hz. Peygamber' (s.a.v) in hadisi de bunu teyid eder.[10]

"Öğrencinin öğreneceği ilimde niyeti, yalnız Allah'ın rızasını kazanmak, onunla amel etmek, dini ihya etmek, nefsini tezkiye etmek olmalı, böylece kıyamet gününde Allah'ın rahmetine yaklaşmayı ve ilim ehline hazırladığı cennetine girmeyi ummalı, büyük faziletlere kendisini

---

[8] Bkz. A. Rıfat, Tasviri Ahlâk, 1001 Temel Eser, İstanbul ts. 248.

[9] Bkz. İbn Cemaa, age, 68-69; Gazali, age, I, 89; İbn Rüşd, Mukaddimâtu'l-Mümehhidât, Beyrut 1988, 46.

[10] Bkz. Buharî, Bed'ul-Vahy, 1; Müslim, İmare, 155; Ebu Davud, Talak, 11; İbn Mâce, Zühd, 21.

hazırlamalıdır." diyen İbn Cemaa, Süfyan es-Sevri' (öl. 162/778) nin: "Niyetimi düzeltmek için uğraştığım kadar hiçbir şeyle uğraşmadım..." dediğini nakleder[11].

Şu halde öğrenciyi yönlendiren niyeti olduğuna göre o, iyi niyetli olursa öğrendiklerini iyi yolda, kötü niyetli olursa ilmi kötü yollarda kullanacaktır.

İlim ve öğretimle ilgili bütün işlerin ilk merhalesi ve esası olan niyet, kalp eğitimi ve karakter formasyonu ile yakından ilgilidir. İbn Cemaa, bu sebeble kalp temizliğini başa almış, öğrencinin ilminin iyi niyeti sayesinde gelişeceğine, aksi halde gayretin boşa gideceğine ve başarıya ulaşmanın zorlaşacağına dikkat çekmiştir[12].

3- Gençlik Çağını İyi Değerlendirmek

İbn Cemaa, öğrencinin zamanını iyi değerlendirmesini ister, her zaman bilgi edinme gayreti içinde olmasını, gençlik dönemini ilim tahsiline ayırmasını, çünkü bu dönemin, eğitim-öğretime en uygun ve verimli dönem olduğunu belirtir[13]. Ancak bu dönem kısadır, bu sebeple iyi değerlendirilmelidir.[14] Ona göre oyalanıp tembellik ederek,

---

[11] İbn Cemaa, age, 69. Ayrıca bkz. Gazali, age, I, 89; Bağdadi, el-Cami'li Ahlâki'r-Ravi ve Adabi's-Sami', thk., Mahmud Tahhan, Riyad, 1983 I, 81-91; Zernûci, age, 5.

[12] İbn Cemaa, age, 69; ayrıca bkz. el-Bağdâdi, age, I, 315-321.

[13] İbn Cemaa, age, 70, 134.

[14] "İnsan, ilk gençlik yıllarını ganimet bilip bundan faydalanmalıdır. Ancak, gençlik yılları uzun süre devam etmez." Zernûci, age, 14; en-Nuveyri, age, vr. 5a.

sonra yaparım düşüncesiyle bu devrede eğitim-öğretimin dışında kalan öğrenciler daha sonra pişman olur. Çünkü, insanın ömründen geçen her saat, karşılığı olmayan bir hazinedir ve geri gelmez. Bu itibarla öğrenci, bütün gücünü ilim tahsiline harcamalı ve buna engel olan oyalayıcı alâka ve meşguliyetlerden uzak kalmaya çalışmalıdır[15]. Öte yandan bu engeller, yol kesen gibidir. Bundan dolayı âlimler öğrencinin ilim öğrenmek için seyahate çıkmasını, gerektiğinde yakın çevresinden uzaklaşmasını iyi karşılamış, hatta tavsiye etmişlerdir. Bilinir ki, düşünce dağıldığı zaman insan gerçekleri idrakten ve ilmi incelikleri anlamaktan aciz kalır. İlmi seyahatler yorucu olmakla birlikte çok faydalıdır. Bu sayede öğrenci gezip görülen yerlerle ilgili doğrudan bilgi edinmiş olur. Bu yolla elde edilen bilgiler, diğerlerine göre daha kalıcıdır. Ayrıca öğrenci, değişik çevrelerin örf, âdet ve yaşayışları hakkında bilgi, görgü sahibi olur[16]. Zihnin dinamik, meşguliyet ve sorumluluğun az olduğu bu dönem iyi değerlendirilmelidir[17]. Her ne kadar yetişkinler parlak bir zekâya sahip olsalar da zihinleri son derece meşguldür. Dolayısıyla ilim öğrenmeleri zordur.

Öğrenci için zamanın büyük bir bölümünün ilim tahsiline harcama düşüncesi önem taşır. İbn Cemaa, diğer

---

[15] İbn Cemaa, age, 70-71. "Her şey için bir engel, ilim yolunda pek çok engel vardır, denilmiştir." Bkz. Kâtip Çelebi, age, I, 43.

[16] Bkz. Kâtip Çelebi, age, I, 42-43.

[17] İbn Cemaa, age, 134.

İslam bilginleri gibi[18] eğitim görüşünde bu düşünceye geniş yer verir[19].

İbn Cemaa ayrıca öğrenmede zihni duruluğun ve düşüncenin bir noktaya teksifinin önemine dikkat çekerek, öğrencinin bu sebeple gençlik yıllarını iyi değerlendirmesini ister. Çünkü daha sonra ortaya çıkacak meşguliyetler sebebiyle düşüncesinin dağılacağını, bunun ise öğrenmeyi olumsuz yönde etkilediğini belirtir ve konuyu İmam Şafiî'nin "Eğer ben, bir soğan satın almaya mecbur kalsaydım, hiç bir konuyu yeterince öğrenemezdim" sözleri ile son verir.*

4- Ders Dışı Meşguliyeti Azaltmak

Öğrencinin daha fazla bilgi edinmek amacıyla öğrencilik yıllarında bazı şeylerden fedakârlık yapması, hatta bazı şeyleri terketmesi ile ilgili tavsiyeler çoktur.

İbn Cemaa, "Allah bir adamın göğüs boşluğunda iki kalp yaratmadı"[20] ayetini bu konuda delil getirir.

Öte yandan "Sen kendini ilme yeterince vermezsen, ilim sana en ufak bir parçasını bile vermez" sözünü nakleden[21] İbn Cemaa, öğrencinin zamanını daha çok ilim ve öğrenmeye ayırmasını ister. Ayrıca o, dinî ilimlerle ilgilenen öğrencilerin

---

[18] Zernûci, age, 14; Kâtip Çelebi, age, I, 43.

[19] İbn Cemaa, age, 70.

* İbn Cemaa, age, 71.

[20] el-Ahzab, (33), 4; "Bir koltukta iki karpuz taşınmaz" atasözümüz de bu manadadır.

[21] İbn Cemaa, age, 71; Kâtip Çelebi, age, I, 45.

zorluklara katlanma, elindeki imkânlara razı olma gibi ahlâkî vasıflar kazanmalarını tavsiye eder[22].

Kanaat, elde olana rıza göstermek demek olduğuna göre öğrencilerin durumlarına kanaat etmeleri, ilim yolundaki zorluklara katlanmaları gerekir. Zira her devirde geniş imkânlar içinde ilim tahsil edenler olduğu gibi, çeşitli imkânsızlıklara rağmen öğrenim hayatını sürdürenler de olmuştur. Bazılarının geçim sıkıntısı olmayanları ilme, olanları ise hayatını kazanmaya teşvik ettikleri bilinmektedir[23]. Günümüzde de eğitim, sağlıkla ekonomi arasında kabul ediliyor. Bunun anlamı, sağlığı yerinde ve ekonomik imkânlara sahip olanlar, eğitim imkânlarından daha çok yararlanır demektir. Buna göre problemlerini çözebilen veya en aza indirebilenler bu imkânlardan daha çok ve kolay yararlanıyor. Çünkü ferdî problemler ve aşırı meşguliyet öğrenmeyi olumsuz yönde etkiler. Bu sebeble İbn Cemaa, mesela evliliğin ilim uğrunda ertelenmesini tavsiye eder, evliliğin zihnî meşguliyete sebep olacağını ileri sürer ve el-Bağdâdî'nin şöyle dediğini nakleder: "Evlilik haklarını yerine getirmek ve geçim derdi gibi meşguliyetler, tahsilini tamamlamasına bir engel teşkil etmemesi için, öğrencinin mümkün olduğu kadar öğrencilik yıllarında bekarlığı tercih etmesi yerindedir."[24]

---

[22] İbn Cemaa, age, 71.

[23] el-Bağdâdî, age, I, 98.

[24] İbn Cemaa, age, 72. Ayrıca bkz. el-Bağdâdî, age, I, 101-106; Kâtip Çelebi, age, I, 45; İhvân-ı Safa (X. veya XI. yy.)'da

5- Metodlu Çalışmak

Metod, bizi en kısa yoldan hedefe ulaştıran vasıtadır. Günlük ve sıradan işlerimizde bile metod hâkim olmalıdır. Çünkü metodlu çalışma zaman ve enerji kaybını önlediği gibi, verim ve başarıyı artırır. Eğitim-öğretim faaliyetinde metodun önemi daha büyüktür. Ancak bugün bazı öğrencilerin verimli ders çalışma metod ve prensiplerini iyi bilmedikleri için zorlandıkları ve başarısız oldukları gözlenmektedir. Dolayısıyla onlara nerede, nasıl ve ne kadar ders çalışmaları gerektiği de öğretilmelidir. Eğitimciler, öğrencinin zamanı en verimli şekilde değerlendirmesi gereği üzerinde ısrarla durmuşlardır[25].

Öğrencilerin vakitlerini tanzim etmesini isteyen İbn Cemaa, bu konuda zamanına göre ileri sayılabilecek şu tavsiyelerde bulunur:

a- Ezberlemek için en uygun vakit, seher vaktidir,

b- Araştırma için sabahın erken saatleri,

c- Yazı ve ödev için öğleden sonra,

d- Etüd ve müzakere için ise gece en uygun ve verimli vakitlerdir[26]. Böylece o, günün bütün saatlerini kapsayan bir

---

öğrencinin bekar olmasını arzu eder. Bkz. Resâilü İhvâni's-Safâ, I, 21.

[25] Bkz. A. Hasip Aytuna, Orta Dereceli Okullarda Öğretmenlik ve Problemleri, İstanbul 1974, 316-340; Bossing, age, II, 181-212; Zernûci, age, 27; en-Nuveyri, Şerh'u-t Tayyibe L'ibni'l-Cezeri,.(A.Y.) Üsküdar, Hacı Selim Ağa Ktp., No: 16, vr. 5 a.

[26] İbn Cemaa, age, 72-73; Zernûci, age, 14.

çalışma programı tavsiye etmiş olmaktadır. Bugünkü anlayışa göre her öğrencinin bu şekilde çalışması beklenemez.

Seher vakti, insan zihni daha berrak ve alıcı olduğundan özellikle ezber için bu vakti tavsiye ederler[27]. "Ezber için en uygun vakit, sırasıyle önce seher vakti, sonra öğle, sonra da-sabahtır." diyen Hatib el-Bağdâdî şöyle devam eder: "Gece ezberlemek, gündüz ezberlemekten; aç iken ezberlemek tok iken ezberlemekten daha faydalı ve kalıcıdır."[28]

Öte yandan İbn Cemaa, Hatib el-Bağdâdî'nin "Ezberlemek için en elverişli mekan, odalar ve oyalayıcı şeylerden uzak olan yerlerdir. Park, bahçe, nehir kıyısı ve yol kenarı gibi, genellikle kalabalık ve gürültülü yerlerde ders çalışmak verimli değildir. Çünkü bu gibi yerler zihni meşgul eder ve dikkati dağıtır." dediğini nakleder[29]. Bugünkü eğitimciler de öğrencinin tenha ve sessiz yerlerde ders çalışmasını tavsiye ederler[30].

İbn Cemaa'nın naklettiği ve benimsediği görüşlerin günümüz anlayışına uygun olduğunu söyleyebiliriz.

---

[27] Bkz. Vefâyât, I, 216; Kâtip Çelebi, age, I, 45.

[28] İbn Cemaa, age, 73; Bağdadi, age, I, 102-106; Nuveyri, age, vr, 5a.

[29] İbn Cemaa, age, 73. Krş. Pressey, S.-Robinson, P., Psikoloji ve Yeni Eğitim, çev. Hasan Tan, İstanbul 1975, II, 229; Cavit Ünal, Eğitim Psikolojisi, Ankara, 1983, 74-77.

[30] Bkz. Pressey-Robinson, age, II, 229.

6- Helal ve Yeterli Gıda Almak

İbn Cemaa'nın öğrenciye yaptığı tavsiyelerden biri de yeterli gıda almasıdır. Ona göre insanın ilimle meşgul olması, okuduğunu daha iyi anlaması ve ilimden bıkkınlık duymaması için helal gıdalardan yeterince yemesi önemlidir[31].

Burada öğrenciye, oburluktan kaçınması ve yeterince yemesi de tavsiye edilmektedir. Amaç öğrencinin devamlı yemeği değil, ilmi konuları düşünmesini sağlamaktır. Çünkü çok yemek, zekâ ve anlayışı köreltir[32]. Ayrıca bu, uyku ve unutkanlığa da sebep olduğu gibi[33] dikkatin dağılmasıyla birlikte tembelliğe de sebep olabilir[34]. Bedenî ibadete engel olur[35].

---

31 İbn Cemaa, age, 78-74; "Yeme ve içmede en önemli prensip, alınan gıdanın helal olmasıdır." bkz. Sühreverdî, Avarifü'l-Maarif, Beyrut,1966, 342.

32 bkz. el-Bağdadi, age, II, 259.

33 İbrahim Hakkı, Marifetname, İstanbul 1310, 305.

34 İbn Cemaa, age, 74. "Aşırı yemek, kalbi köreltir ve sıkıştırır, muhakeme ve hafızayı olumsuz yönde etkiler. Çok yemek yiyenin intikal yeteneği azalır, dikkati dağılır. Nitekim: "Tokluk, fetaneti giderir" denmiştir. Bkz. Erzurumlu İbrahim Hakkı, age, 305.

35 Lokman'ın "Hikmet" adlı eserinde: "Oğulcuğum, mideyi tıka basa doldurduğun zaman muhakeme gücün zayıflar, kavrayışın azalır, bedenin ibadet edemez hale gelir." denilmektedir. Bkz. Seyyid Alizade Yakub Efendi, Şerh'u Şir'ati'l-İslam, İstanbul, 1299/1881, 245.

Öte yandan İbn Cemaa, hafıza gücü ve hatırlama melekesiyle yiyecek ve içecekler arasında bağ kurmakta, doktorların da ifade ettiği gibi, aşırı yeme ve içmenin bazı hastalıklara neden olabileceği ve bunun da tabii olarak düşünme gücünü ve çalışma azmini zayıflatacağını söylemektedir[36].

İbn Cemaa, gıdanın helal olması yanında temiz olmasına, aksi halde bazı hastalıklara yakalanmanın mümkün olacağına ve trafik kurallarına uymanın gerekliliğine de dikkat çekmektedir[37].

Bu arada islam bilginleri, öğrencilerin hazmı zor olan ekşi gıdalar yerine[38] hazmı daha kolay, üzüm ve bal gibi çabuk kana karışan ve enerjiye dönüşen tatlı gıdalar yemesini tavsiye ederler[39].

Yukarıda söylenenler modern tıp verileri ile çatışmamaktadır. Çok yeme ve aşırı beslenmenin her şeyden önce vücudun laboratuarı olan karaciğerin yorulmasına, zorlanmasına, görevini tam yapamamasına sebep olmaktadır.

---

[36] İbn Cemaa, age, 74-75.

[37] İbn Cemaa gibi, Zernûci de "Öğrenci deve katarları arasından geçmemelidir. Aksi halde dersini unutur." der. Bkz. age, 30; Biz bunu trafik kuralları diye tercüme etmeyi uygun bulduk. Biliyoruz ki bu durumda öğrenci heyecanlanabilir, korkabilir. Heyecan ve korku ise en önemli unutma sebebidir.

[38] İbn Cemaa, age, 77; el-Bağdâdi, age, II, 263.

[39] Bkz. Bağdadi, age, II, 262; Zernûci, age, 29.

Esas olan her zaman dengeli beslenmedir. Kişinin yakacağı kalori ile alacağı kaloriyi dengelemesidir.

Yemede ölçü, Hz. Peygamber' (s.a.v) in hadislerinde beyan edildiği gibi, tıka basa yememek, midenin üçte birini yemek, üçte birini su ve üçte birini de nefes için ayırmaktır[40].

Hadiste verilen bu ölçüyü aşmamak gerekir. Bilinmelidir ki yemede aşırılık israftır, sünnete aykırıdır ve sağlığa zararlıdır. Bu konuda Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz. Çünkü Allah israf edenleri sevmez."[41]

Bazı alimler: "Allah, tıp ilmini bu ayette toplamıştır." demişlerdir[42].

7- Dinlenmek

Eserde çalışarak bedenen ve zihnen yorulan insanın, dinlenmesi gerektiği, bunun bir ihtiyaç olduğu ifade ve tavsiye edilmiştir. Bu ihtiyaç dolayısı ile insanlar genelde bu tavsiyeye uymuş, ancak ilme düşkün bazı alimler, bu tabii ihtiyaçtan kendilerini istisna ederek zevklerin en lezzetlisi kabul ettikleri ilim öğrenme uğruna bazı geçici zevkleri ve dinlenmeyi terk etmiş "İlim uğrunda gece az uyuyanın, gündüz gönlü ferah olur" demişlerdir.

---

[40] Tirmizî, Zühd, 47; İbn Mâce, Etimme, 50; Ahmed b. Hanbel, IV,132.

[41] el-Araf, (7), 31.

[42] İbn Cemaa, age, 77-78.

Bununla beraber, öğrencinin özellikle ders çalışırken – ileriki çalışmalarına engel olmaması için– beden ve ruh sağlığına zarar verecek tarzda kendini zorlamaması, aksine kendine karşı acımasız olmayıp merhametli davranması gereği belirtilmiş, nefislerine karşı da görevleri olduğu hatırlatılmıştır[43]. Konuya ilişkin bir ayet şöyledir: "İnanıp da iyi işleri yapanlara gelince, –ki hiç kimseye gücünün üstünde bir sorumluluk yüklemeyiz– işte onlar, cennet ehlidir. Onlar orada ebedi kalacaklardır."[44] Çünkü devamlı çalışma verimde düşmeye ve yorgunluğa sebep olmaktadır[45].

Gerçekten zihnen yorulan öğrenci yeterince dinlenmeli, bunun için dinlenmesini de bilmelidir. Zira çok çalışmak değil, gerektiği kadar çalışmak esastır. Bu sebeple öğrenci yorulduğu zaman çalışmayı bırakmalı, bir süre dinlenerek dikkatini yenilemelidir. Bilinmelidir ki yorgun olarak ders çalışmakta verim ve başarı düşük olduğundan yapılan boşuna gayrettir.

Bugün bazı öğrenciler, uzun süre ders çalışmayı ihmal edip, imtihan zamanı çalışma temposunu arttırırlar. Halbuki bu da verimli değildir, asıl olan ara sıra değil, az da olsa devamlı çalışmayı alışkanlık haline getirebilmektir. İbadetlerin en makbulü az da olsa devamlı olanıdır[46].

---

[43] Zernûci, age, 14.

[44] el-Araf, (7), 42; Ayrıca bkz. el-Bakara, (2), 286.

[45] Pressey-Robinson, age, II, 146-147.

[46] Bkz. Müslim, S. Müsafirin, 30; İbn Abdi'l-Berr, age, II, 249.; K. Çelebi, age, I, 46.

Öğrenci yorulunca dinlenmeli, zihin ve beden sağlığı için yeterince uyumalıdır. İbn Cemaa öğrenciye normal olarak günde sekiz saat uyku tavsiye etmekle birlikte, tahammül edebilenlere daha az uykunun da yeterli olabileceğini belirterek ferdî farkların bu hususta ön planda tutulmasını istiyor[47].

Bu arada yorulan öğrencinin park vb. yerlere gitmesi, bir süre dinlenmesi, ancak buralarda takılıp kalmaması, bol bol yürüyüş ve spor yapması gereği üzerinde durarak, bunun öğrencinin ruh ve beden sağlığı açısından önemi, gelişmesi yanında, ilmi çalışmalarında da büyük ölçüde rahatlık ve kolaylık sağlayacağını dile getiriyor ve şöyle diyor: "Öte yandan öğrencinin -kalp, zihin, göz gibi- bedenin önemli organlarından birisi yorulduğu, ya da zayıfladığı zaman park vb. yerlerde gezip dolaşmak suretiyle onları dinlendirmesinde bir sakınca yoktur. Şöyle ki öğrenci bu organları eski durumuna gelinceye kadar -fazla vakit geçirmemek şartı ile- piknik yapmaya ve gezintiye çıkabilir[48]. Fazla yürümek

---

[47] İbn Cemaa, age, 77-78.

[48] Öğrenci dinlenmek ve böylece zindelik kazanmak için tek başına veya arkadaşları ile gezmeye gidebileceği gibi, zaman zaman öğretmenleri ile de gidebilir. Bugün genellikle temel eğitim ve orta öğretim kurumlarında gördüğümüz kır gezileri eskiden beri yapılmış, öğretmenler, öğrencilerini geziye götürerek, onların hem dinlenme, hem de bilgi edinmelerine yardımcı olmuşlardır. Zehebi, age, I, 288.Vakfiyelerdeki ifadeye göre, öğrencilerin ilkbaharda "Eğlenmek ve kederlerini dağıtmak gayesiyle bir mesire yerine gidebilmeleri için "seyr-i beha" adı altında gezi masrafları karşılanıyordu. Bkz. Behaeddin

suretiyle bedeni hareket ettirmenin sakıncası yoktur. Bilindiği gibi yürümek, vücuttaki ısıyı düzenler, fazla yağları eritir ve zindelik sağlar."[49]

Sadece öğrencilerin değil, öğretmen (âlim)lerin de dinlenme ihtiyacı olduğuna dikkati çeken İbn Cemaa devamla şöyle der: "Bazı âlimler yılın belirli günlerinde mesire yerlerinde arkadaşları ile toplantı yapıp, piknik düzenliyor bu arada meşru ölçüler içinde şakalaşıp eğleniyorlardı."[50]

Şurasını belirtmek gerekir ki, dinlenmek için evden (yurttan) dışarı çıkmak şart değildir. Bu sebeple, yorulan öğrencinin meşgul olduğu çalışma alanını değiştirmesi ve şiir okuması tavsiye edilmiştir[51]. Zaten Hz. Peygamber (s.a.v)

Yediyıldız. Doğuştan Günümüze İslam Tarihi, İstanbul 1989, XIV, 44.

[49] İbn Cemaa, age, 80-81.

[50] İbn Cemaa, age, 81. Rivayete göre, Abdüsselam b. Harb, (öl.187/802) yılda bir defa halka açık büyük bir ilim meclisi düzenliyordu. İbni Huzeyme de güzel bir kır bahçesinde eşsiz ziyafetler veriyor, Nisabur'da bulunan âlimleri bu ziyafete davet ediyordu. Bazen öğrenciler, hatta halk da verilen ziyafete davet ediliyordu. Bu arada bir araya gelen âlimler birbirlerini görme, tanışma fırsatı da buluyordu. Onlar yeme, içme, şakalaşma gibi her yaptıklarında halka öncülük ediyorlardı." Bkz. Zehebi, age, II, 263-265.

[51] Bkz. Zernûci, age, 25; Taşköprüzâde, age, I, 47; K. Çelebi, age, I, 46; el-Bağdâdî, age, II, 130.

"Şiirde hikmet vardır."[52] buyurarak şiirin, musikinin dinlendirici rolüne işaret etmiştir.

8- Arkadaş Seçimine Özen Göstermek

Sosyal bir varlık olan insan, diğer insanlarla bir arada yaşamak zorundadır. Kişi öğrenim hayatında da bazı arkadaşlar edinir. Arkadaş, insanın yakın çevresini oluşturur.

İyi seçilmiş, üstün karakterli ve örnek şahsiyete sahip bir arkadaş, insanın birçok faziletler kazanmasına yardımcı olur. İyi bir çevrede, iyi insanlarla yaşamak insanı mutlu kılar, terbiye eder. Çünkü insan karakteri, başkasından etkilenir[53]. Şu halde insan etkileyen ve etkilenen bir varlıktır. İnsan güçlü olan yönüyle başkalarını etkiler, zayıf olan yönüyle de başkalarından etkilenir.

İbn Cemaa, bilinen bir hususu burada tekrarlamaktadır. Çünkü iyi arkadaş seçmek, iyi arkadaşın şahsiyet özellikleri hakkında bilgi sahibi olmak önemli bir meseledir. Öğrencinin

---

[52] Buharî, Edeb, 90; Tirmizî, Edeb, 102; İbn Mâce, Edeb, 41; İbn Hanbel, IV, 456: Darimi, II, 297.
Geniş bilgi için bkz.: Süleyman Uludağ, İslâm Açısından Musikî ve Sema, İstanbul 1976, 280-282.

[53] İbn Cemaa, age, 83; Zernûci, age, 19, 20; Mâverdi, age, 166; Konuya ilişkin bir hadis şöyledir: "İyi arkadaşla, kötü arkadaşın misali misk taşıyanla, körük üfüren gibidir. Misk taşıyan, ya ondan sana verir yahut satın alırsın, yahut da o miskten güzel bir koku duyarsın. Körük üfüren ise ya senin elbiseni yakar, ya da ondan hoş olmayan bir koku duyarsın." Müslim, Birr, 45; ayrıca bkz. Buharî, Zebaih, 31.

ilim öğrenmesi, okuldan ayrılması, güzel veya çirkin vasıflar kazanması çoğu zaman iyi veya kötü arkadaş edinmekle mümkün olabilir. İbn Cemaa, şöyle der: "Öğrencinin yapması gereken en uygun hareket, kendisine faydalı olan veya kendisinden faydalanan kimselerle arkadaşlık etmesidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v) bu hususta şöyle buyurmuştur: "Ya öğreten ol, ya öğrenen. Üçüncüsü olma helak olursun."[54]

İbn Cemaa ayrıca öğrencinin özellikle oyuna düşkün, bilgisiz ve tembel olanlarla arkadaşlıktan sakınması, öte yandan da iyi karakterli, dindar, çalışkan, Allah'tan korkan, günahlardan sakınan, akıllı, iyiliksever, az tartışan, birşeyi unuttuğunda hatırlatan, muhtaç olduğunda kendisine yardım eden, usandığında sabır tavsiye eden ve fedakâr kişileri arkadaş olarak seçmesini tavsiye eder[55].

İbn Cemaa, bu özellikleri taşımadığı, başka bir ifadeyle arkadaşlığa layık olmadığı anlaşılan birisiyle arkadaşlığı ilerletmeden, hatta işin hemen başında kibar ve nazik bir şekilde arkadaşlığa son verilmesini istiyor ve Hz. Ali'den şu beyti naklediyor:

"Cahil olan kimse ile arkadaşlık etme, ondan sakın.

---

[54] İbn Cemaa, age, 83. Hadisin benzeri için bkz. İbn-i Abdi'l-Berr, age, I, 33-35; Feyzul Kadir, II. Hadis No: 1213; Kenzü'l Ummal, V, H. No: 4123.

[55] İbn Cemaa, age, 83-84; ayrıca bkz. Gazali, İhya, II, 948; el-Bidaye, Mısır ts., 38; Taşköprüzâde, age, I, 86; M. Faruk Bayraktar, age,312-320.

Çünkü nice cahiller, arkadaşlık yaptığı akıllı kimselerin bozulmasına sebep olmuştur."[56]

B- Öğrencinin Okul ve Öğretmeniyle İlgili Uyması Gereken Esaslar

Hemen hemen bütün İslâm bilginleri, öğretmene herkesten fazla ve devamlı saygı göstermeyi, haklarına riayet, dua ve teşekkür etmeyi, bir öğrencinin önde gelen ödevleri arasında sayarlar. Öğretmenin okulda öğrenciden, toplumda halktan büyük saygı görmesi, şüphesiz toplumda ona değer kazandırır. Öte yandan onun istenen ahlakî, dinî ve meslekî bütün üstün vasıflara sahip olması, duyulan saygının artma sebebidir.

İbn Cemaa, öğretmenlerin üstün kabiliyet, ahlâkî fazilet, sahasında otorite ve içinde yaşadığı topluma faydalı olma arzusunun eğitim-öğretim faaliyetinin başarılı olma ve hedeflerine ulaşmasında büyük rolü olmasının yanında, bunda öğrencinin istek ve üstün gayretinin de rolüne işaret etmektedir.

O, burada öğrencilerin uymasını tavsiye ettiği bazı prensipler ortaya koymaktadır. Onüç başlık halinde verilen bu kaidelerden bazılarına bir göz atalım.

---

[56] İbn Cemaa, age, 83-84. İhvân-ı Safâ'ya göre arkadaşlığa engel olan sebepler dörttür: Kötü davranışlar, bozuk fikirler, ahlâkî düşüklük ve cehalet. Bkz. İhvân-ı Safa, age, IV. 170-171.

1- Öğretmen (Okul) Seçimi

Bazı dönemlerde ve özellikle de seyahatle ilim öğrenildiği, halaka usulü ders yapıldığı dönemlerde olmak üzere öğrencinin dersine devam edeceği öğretmeni kendisinin seçtiği bilinmektedir. Fakat öğrenci, öğretmen seçiminde acele etmemeli, iyice araştırıp, istişare yaptıktan sonra karar vermelidir.

"Öğrencinin kendisinden ilim öğreneceği, üstün davranış ve ahlâkî kurallar alacağı kimse hakkında araştırma yapması ve bu konuda Yüce Allah'tan hayırlı olanı kendisine nasip etmesini dilemesi gerekir. O, mümkün olduğu kadar ehliyetli, mütehassıs, şefkatli ve insanî yönü açıkça bilinen, doğruluğu ile tanınan, günahlardan sakınmakla meşhur olan, dersi iyi öğreten, öğretim metotlarını bilen birini öğretmen olarak seçmeye özen göstermelidir." diyen İbn Cemaa[57] ayrıca, öğretmenin özellikle şefkat ve merhamet sahibi olması ile öğretilen bilgilerin kalıcılığı ve başarı arasında bir bağ kurmaktadır[58].

Öte yandan seçilecek öğretmenin bilgili, tecrübeli, samimi ve sabırlı olmasına dikkat edilmesi istenir[59].

Selef âlimlerinden bazılarının: "İlim öğrenmek, din öğrenmek gibidir. Dininizi kimden öğrendiğinize dikkat

---

[57] İbn Cemaa, age, 85.
[58] İbn Cemaa, age, 87.
[59] İbn Cemaa, age, 85, ayrıca bkz. Zernûci, age, 7.

ediniz. (Öğretmen seçimine özen gösteriniz)[60] dedikleri rivayet edilmiştir."[61]

Bu arada İbn Cemaa'ya göre öğrenci, öğretmenin şöhretini devamlı ön planda tutmamalıdır. O'na göre bu, bir kibir belirtisidir. Çünkü ilim, müminin yitiğidir. Onu nerede bulursa alır. Dolayısıyla öğrenci her fırsatı değerlendirir[62].

"Öğrenci, cehaletten arslandan kaçar gibi kaçmalıdır. Arslandan kaçan kimse kendisine kurtuluş yolunu gösterene karşı, kim olursa olsun kibirlenemez" diyen müellif, öğrencinin öğretmenine karşı son derece alçak gönüllü olmasını tavsiye etmektedir[63].

İbn Cemaa son olarak öğretmenin dinî ilimlerde ileri olması yanında, zamanın bilginleri ile görüşmesini, onlarla uzun süren ilmi toplantılar yapmasını istemekte ve örgün

---

[60] Darimi, age, I, 112-113.

[61] İbn Cemaa, age, 85. Öğretmen seçiminde istişare edilmesini ve bu konuda çok titiz davranılmasını tavsiye eden Zernûci: "Öğrenci mümkünse bilgili, takva sahibi ve tecrübeli olanı tercih etmelidir." diyor ve Ebu Hanife'nin araştırıp, üzerinde iyice düşündükten sonra Hammad b. Süleyman'ı hoca olarak seçtiğini ve "Onu ilimde otorite, vakarlı, yumuşak huylu ve çok sabırlı buldum" dediğini naklediyor. Bkz. age, 7; ayrıca bkz. Taşköprüzâde, age, I, 48; Kâtip Çelebi, age, I, 46.

[62] İbn Cemaa, age, 86.

[63] İbn Cemaa, age, 86. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Nüveyri, age, vr. 5a.

eğitim kurumlarında öğrenim görmenin önemine işaret etmektedir[64].

İbn Cemaa'nın yaşadığı dönemde henüz çeşitli okulların olmadığını biliyoruz. Dolayısıyla öğretmen seçimini bugünkü manada okul seçimi olarak anlamak gerekir. Günümüzde ilk okulu bitiren öğrenci bir üst okulda öğrenime devam etmek, ya da hayata atılmak gibi bir tercihle karşılaşır. Şayet öğrenime devam etmek istiyorsa hangi okula devam edecektir[65]. Tercih yapılırken, istek, kabiliyet ve öğrencinin şahsiyet yapısı daima ön planda tutulmalıdır.

İslam bilginlerinin öğretmen seçimi üzerinde bu derece önemle durmuş olmalarının sebebi, öğrencinin okul başarısını artırmak ve onu okulu bırakmaktan alıkoymaktır[66]. Çünkü, günümüzde tercihte yapılan hatalar sebebiyle özellikle hazırlık ve birinci sınıflarda başarısızlıklar ve okuldan ayrılmalar sıkça görülmektedir.

2- Branş Seçme

Bugün öğrenciler için okul seçmek kadar önemli olan bir problem de, girdikleri okulun branşlarından birini seçmektir. Lise Fen ve Edebiyat kolları gibi. Dolayısıyla bu kollar

---

[64] İbn Cemaa, age, 87.

[65] Bkz. Tan Hasan, Psikolojik Danışma ve Rehberlik, İstanbul 1986, 99-100.

[66] Zernûci, age, 8.

rastgele seçilmemeli, kabiliyetimize uygunluğu ve yüksek öğrenime girişi nasıl etkileyeceği de düşünülmelidir[67].

Temel eğitimden sonra, öğrencinin kabiliyetine uygun bir ilim veya sanat dalına yönelmesi ve bunda ilerlemesi istenmiştir[68].

İbn Cemaa'ya göre öğrenci bir branşta maharet kazanmadan diğerine atılmamalıdır. O, her branştan bir nebze öğrenmelidir[69].

Daha önce de ifade edildiği gibi, bir dalda başarısız olan öğrenci bir diğer dala geçme hususunda yönlendirilmelidir[70]. Zira biliyoruz ki, uzun süre başarısızlık nefrete ve gerginliğe sebep olabilir.

3- Öğretmene Saygı ve İtaat

"Öğrenci öğretmene saygı göstermelidir" diyen İbn Cemaa, ona gösterilecek saygı ile elde edilecek bilgi arasında bağ kurmakta[71] öğrencinin öğretmeninin yanında kitap sayfalarını yavaş açmasının bile bir saygı ifadesi olduğunu ifade etmekte[72], ona gayet nazik bir şekilde hitap etmesini istemektedir[73]. Bu arada bazı âlimlerin saygısız öğrencilere

---

67 Tan, age, 101.
68 Bkz. Kâtip Çelebi, age, I, 29; Zernûci, age, 12.
69 İbn Cemaa, age, 119.
70 İbn Cemaa, age, 57.
71 İbn Cemaa, age, 88; ayrıca bkz. en-Nuveyri, age, vr. 4a.
72 İbn Cemaa, age, 88.
73 İbn Cemaa, age, 89; el-Bağdâdî, age, I, 183.

bilgi aktarmadıklarını belirtmekte ve şu örneği vermektedir: "Şureyh el-Kadi (öl. 177/793) öğrencilerine ders verirken, bir defasında Halife el-Mehdî (öl. 169/785)'nin çocuklarından birisi de hazır bulunur ve duvara yaslanarak ona bir hadis sorar. Şureyh ise ona hiç iltifat etmez, genç soruyu tekrarlar, fakat o yine aynı şekilde davranarak duymazlıktan gelir. Bunun üzerine genç 'halife çocuklarını küçümsüyor musun?' der.

Buna karşılık Şureyh: "Hayır küçümsemiyorum. Fakat ilim, Allah katında onu boş yere harcamamdan daha yücedir." diğer bir rivayete göre de: "Ehlinin yanında ilim zayi edilecek bir ziynet değildir." karşılığını verir[74].

Ancak belirtmek gerekir ki, öğretmene gösterilecek saygı bir gösterişten ziyade, içten gelen ve isteyerek yapılan bir saygı olmalıdır. Saygının devamlı olması da istenen ve beklenen bir şeydir.

İbn Cemaa, öğretmeni aleyhinde konuşulduğunda öğrencinin buna engel olmaya çalışmasını, bunu başaramıyorsa oradan ayrılmasını, böylece onu korumasını bir nevi saygı kabul etmektedir[75]. Bu arada öğrencinin öğretmene dua etmesi, öğretmenin çocukları, akraba ve dostları ile alâkayı kesmemesi, özellikle vefatından sonra

---

[74] İbn Cemaa, age, 88-89; Ayrıca bkz. Nuveyri, age, vr. 4a; Bağdadi, age, I, 198.

[75] İbn Cemaa, age, 90; en-Nuveyri, age, vr. 4b.

mezarını ziyaret ederek Allah'tan affını niyaz etmesi istenmiştir[76].

Öte yandan İbn Cemaa, öğretmene saygıyı yerleştirmek ve onun değerini ifade etmek için geçmiş asırlardan örnekler verir[77]. Bunlardan ikisini aşağıya alıyoruz:

"Ahmed b. Hanbel, Halefül-Ahmer (öl. 180/796)'e şöyle demiştir: 'Ben sizin huzurunuzda ancak diz çökerek oturabilirim. Zira biz, kendisinden ilim öğrendiğimiz kimseye karşı daima mütevazi davranmakla emrolunduk.

Gazzali de şöyle demiştir: "İlim, ancak tevazu göstermek ve öğretmeni dikkatle dinlemekle elde edilir."[78] Ancak geçmiş asırlarda yapılanlar bugün her yönüyle örnek kabul edilmemektedir. Zira bu durum bazen şaşırmaya ve bocalamaya sebep olabilir.

---

[76] İbn Cemaa. age, 90; K. Çelebi, age, I, 46; Zernûci, age, 9, 10;Taşköprüzâde, age, I, 50; el-Bağdâdi, age, I, 343.

[77] İbn Cemaa, age, 90. Öğretmene saygı konusunda ayrıca bkz.: İbn Abdi'l-Berr, age, I, 136; K. Çelebi, age, I, 46; Taşköprüzâde, age, I,50-51; Gazali, İhya, I, 93; Maverdi, age; 77, Zernûci, age, 9-12; Maverdi, age, 75.

[78] Krş. Feyz-ül Kadir, III, 253. Öğrencilerimize ve öğretmenlerimize karşı anlayışlı ve mütevazı olmamızı tavsiye eden pek çok hadis vardır. Örnek olarak bkz.: Abdilberr, age, I/170-171; Bağdadi, age, I/343). Öğretmene saygı konusunda ayrıca bkz. İbn-i Abdilberr, age, I/136; Maverdi, age, 75-77; Zernûci, age, 9-12; Taşköprüzâde age,I/50-51; Kâtip Çelebi, age, I, 46.

Görülüyor ki İbn Cemaa, öğrencinin öğretmenine karşı son derece alçak gönüllü ve saygılı olmasını istemektedir[79]. Çünkü öğrencinin saygıyı artırması, öğretmenin şefkat ve merhametini artırmasına sebep olur.

4- Öğretmenin Sert ve Olumsuz Davranışlarına Sabretmek

Öğrenci, öğretmende bazen görülebilen olumsuz davranışlara sabretmeli, bu durum asla öğrenimi terk etme sebebi olmamalıdır[80]. Böyle bir davranış yakışıksız kabul edildiği gibi[81] âlime kızan, binanın duvarına kızan kimseye benzetilmiştir[82].

Şu halde, her zaman güzel davranış ve alışkanlıklar içinde olması gereken öğretmenlerin bazılarında, zaman zaman karakterinden kaynaklanan kabalıklar görülebilir. Öğrenci buna katlanmasını bilmelidir[83].

İbn Cemaa, bazı öğrencilerin bu yüzden tahsili yarıda kestiklerine dikkati çekerek bu konuda şu sözü nakleder: "Öğrenim sıkıntısına sabretmeyen, hayat boyu cehalet

---

79 İbn Cemaa, age, 86.
80 İbn Cemaa, age, 91.
81 el-Bağdâdi, age, I, 223.
82 el-Bağdâdi, age, I, 223.
83 İbn Cemaa, age, 91; Zernûci, age, 8; İbn Abdi'l-Berr, age, I, 109; en-Nuveyrî, age, vr. 4b.

karanlığı içinde kalır. Öğrenim sıkıntısına sabreden ise dünya ve ahirette mutluluk ve saadet elde eder."[84]

Öğrenci bir hatası sebebi ile öğretmene küsmemeli, ondan yüz çevirmemelidir[85]. Çünkü ilim uğrunda hiçbir davranış zillet sayılmaz. Böyle bir durumda öğrenci, davranışı iyiye yorumlamalı ve öğretmenine yumuşak davranmalıdır. Ebu Yusuf şöyle demiştir: "İnsan, beş kişi ile beraber olmalı, onlara güzel davranmalıdır. Bunlardan biri de ilminden faydalanılan âlimdir."[86]

"Öğrenci olarak boyun büktüm.
Aranan olarak şeref buldum" diyen Ebu Zer ne güzel söylemiştir[87].

5- Öğretmene Teşekkür Etmek

Öğrenci, bilgi verdiği ve yeri geldiğinde kendisini ikaz ettiği için öğretmene yakın ilgisinden dolayı candan teşekkür etmeli, memnuniyetini belirtmelidir. Zira onun böyle davranması, öğretmenin kendisiyle daha yakından ilgilenmesine sebep olur[88].

---

[84] İbn Cemaa, age, 91; Bu konuda bir şair şöyle der:
"Eğer doktoruna cefa edersen, hastalığına sabret.
Eğer öğretmene cefa edersen cahilliğine sabret."

[85] en-Nuveyri, age, vr. 5a.

[86] İbn Cemaa, age, 91; Nuveyri, age, vr. 5a.

[87] Nuveyri, age, vr. 5a.

[88] İbn Cemaa, age, 92.

Bu arada öğrenci, çözemediği problemini öğretmene bildirmeli[89], böylece onun rehberliğine başvurmalıdır. Zira problemin uzun süre devamı ve çözülememesi gerginliğe sebep olduğu gibi, ayrıca verimli öğrenmeye de engel olur.

6- Derse Zamanında ve Düzgün Kıyafetle Gelmek

İbn Cemaa, öğrencinin derse zamanında gelmesini, gecikmemesini istemektedir. Ona göre gecikmek öğrencide alışkanlık haline gelebileceği gibi, arkadaşlarını rahatsız etmeye de sebep olur[90].

İbn Cemaa, "Öğrenci derse meşguliyetlerden arınmış bir kalp ve zinde bir zihinle girmelidir." derken[91] derse, öğrenmeye hazır girmesini istemektedir. Hazır bir ruh haleti ile öğrenilen bilginin daha kalıcı olduğunu biliyoruz.

Öte yandan ona göre öğrencinin uykusuz, üzüntülü, çok aç ve susuz olduğu zaman derse girmemesi daha uygun olur[92]. Çünkü, bunlar birinci derece engelleyici motivlerdir. Tatmin edilmemesi veya kontrol altına alınmaması halinde

---

[89] İbn Cemaa, age, 93; Günümüz eğitimcileri de öğrenci problemleriyle yakından ilgilenmeyi, iyi bir öğretmenin başta gelen şahsiyet özelliklerinden biri olarak kabul etmektedirler. Bkz. Mahmut Tezcan. Eğitim Sosyolojisi, Ankara 1982, 317; İzzettin Ahcıgüzel, İlk ve Orta Dereceli Okullarda Öğretim, İstanbul, 1979, 35.

[90] İbn Cemaa, age, 234.

[91] İbn Cemaa, age, 96.

[92] İbn Cemaa, age, 96.

bunlar öğrenciyi devamlı meşgul edeceğinden öğrenme tam olarak gerçekleşmez.

Bununla birlikte öğrenci, derse zamanında, düzgün ve temiz bir elbise ile gelmelidir[93]. "Kılık kıyafeti temiz ve düzgün olarak okula gelen öğrenci, düzenli bir şekilde derse girmelidir." diyen İbn Cemaa, zamanında uygunsuz kıyafetle gelenleri dersten çıkaranlar olduğunu kaydeder[94].

Ancak, günümüzde bu şekilde hareket eden öğretmenler zaman zaman yadırganmakta, bazı öğretmenler de teferruatla fazlaca meşgul olmaktadır. Mesela, değişik tonda pantolon giydiği için öğrenciyi okula almayan öğretmenler görülmektedir. Bu anlayış her zaman doğru olamaz.

Bu arada İbn Cemaa'nın öğretmen derse geciktiği zaman, öğrencilerin sınıfı terk etmemeleri, aksine onu beklemeleri gerektiğini ve öğretmen yorgun olduğu zaman, program dışında ek ders vermesinin istenmemesi gerektiğini, bunun öğretmenin önemli işlerini ve ilmî çalışmalarını terk etme zorunda bırakmak anlamına geldiğini, ancak öğretmenin kendi isteği ile bir vakit tayin etmesinin uygun olacağını ifade etmesi de dikkat çekicidir[95].

Şu halde öğrenci, okula istenen ve temiz bir kıyafetle gelmeli, derse zamanında girmeli, faydalı, yerinde ve güzel

---

[93] İbn Cemaa, age, 93-94.

[94] İbn Cemaa, age, 235. Günümüzde özellikle orta öğretim kurumlarında okuyan bazı öğrencilerin kravatlarının uygun olduğu söylenemez.

[95] İbn Cemaa, age, 96-97.

sorular sormalı, öğretmeni ve arkadaşları hakkında daima olumlu düşünmelidir[96].

7- Dersi Dikkatle Takip Etmek

"Öğrenci, sınıfta gayet terbiyeli, mütevazi ve sakin bir şekilde oturmalı, dersi büyük bir dikkatle takip etmelidir. Derste öğretmene yönelmeli ve anlattıklarına öyle dikkat etmeli ki[97], öğretmen konuyu ikinci bir defa tekrarlamak zorunda kalmasın. Öğrenci, özellikle öğretmenin soru sorduğu veya kendisine hitab ettiği esnada bu kurallara uymaya daha çok özen göstermelidir."[98] diyen İbn Cemaa, öğrenmede dersi dikkatle takip ve ilginin önemine ve bunun devamına işaret etmektedir. Böylece öğretmen, konuyu ikinci defa tekrar etmek zorunda kalmadığı gibi, enerji ve zaman da kaybetmez. Çünkü öğretmenin yorulması derste verimin düşmesine sebep olur.

Öğrenci, derste dikkatini dağıtacak bir şeyle meşgul olmamalı, elbisesi v.s. ile oynamamalı, gürültü yapmamalı, elleri ile yere (sıraya) vurmamalı ve sırayı çizmemelidir[99]. Bu

---

[96] İbn Cemaa, age, 236.

[97] Bkz. Gazali, Bidaye, 37; en-Nuveyri, age, vr, 4b.

[98] İbn Cemaa, age, 97.

[99] İbn Cemaa, age, 97-98; bugün bazı okul sıralarında, birtakım yazı, resim, işaret, adres ve tarihler görmek mümkündür. Bunların pek çoğu şüphesiz derste yapılmaktadır. Bir öğrencinin hem şekil çizip, hem de dersi dikkatle takip etmesi, takip etse bile anlaması zordur. Görüştüğümüz bazı öğrenciler, bunları daha çok sıkıldıkları ve öğretim metodu verimli olmayan öğretmenlerin derslerinde yaptıklarını söylemişlerdir. Bu arada

durum, öğrenmeyi olumsuz yönde etkiler, öğretmenin öfkelenmesine de sebep olabilir. Ayrıca öğrenci, sınıfta öğrenciye yakışır şekilde oturmalı, kısa ve öz konuşmalıdır[100]. Sık sık gülüşmelere sebep olmamalı, kötü söz çirkin hitab, ya da saygısızlık içeren sözler söylememeli, yerinde gülmeli, her şeye hayret etmemelidir. Şayet sadece, gülümseme yetmiyor ve mutlaka gülmek gerekiyorsa, sessizce gülmelidir[101].

8- Öğretmene Hemen İtiraz Etmemek ve Onunla Yersiz Tartışma Yapmamak

Öğrenci derste öğretmen ve arkadaşları ile yersiz ve faydasız tartışmalardan kaçınmalıdır. Çünkü her şeye itiraz etmeyi alışkanlık haline getirmek ve faydasız tartışmalar yapmak, sınıfta havayı gerginleştirir ve öğrenciyi ilimden mahrum bırakır.

Öğretmen de hata edebilir. Böyle bir durumu öğrenci anlayışla karşılamalı, öğretmen bir şey söylediği zaman 'ben

---

son yıllarda özellikle cep telefonlarının yaygınlaşması bazı öğrencilerin derse olan ilgisini kesmede en önemli faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

[100] İbn Cemaa, age, 98-99; ayrıca bkz. Taşköprüzâde, age, I, 51; en-Nuveyri, age,, vr, 4b. Bu güzel kuralların günümüz için de geçerli olduğu söylenebilir.

[101] Öğrencinin her şeye ve aşırı şekilde gülmesi sınıfın havasını etkiler ve bazen dikkati dağıtır. Ciddi davranılması gereken yerde gülen öğrenciyi dersten çıkaran âlimler olmuştur. Bkz. Zehebi, age, I, 323. Aslında yapılması gereken ve doğru olan, bu gibi öğrencilerle ilgilenip, onlara rehberlik etmek, hatta bazen bir şey olmamış gibi davranabilmektir.

de böyle düşündüm, benim de aklıma gelmişti,' 'Bunu kim rivayet etmiş? Bu konu hangi kitapta bulunur? Bunu daha önce işitmiştim.' veya 'falan şahıs da böyle dedi' gibi ifadelerle ukalâlık yapmamalıdır. Ancak onun razı ve bundan memnun olduğunu bilirse bu ifadeleri kullanabilir[102]. İtiraz etmek yerine, nazik ve kibar davranarak hatayı ima etmeye, cevabı soru haline getirmeye, nazik cevap vermeye çalışmalıdır. Bu durum öğreticinin bilgi vermedeki cömertliğini artırır[103]. Öğretmen, hatasını kabul etmeli ve kendisini yerinde ve iyi niyetle ikaz eden öğrenciye teşekkür etmeli ve asla ona kızmamalıdır[104]. Öğrenci, öğretmenin görüşüne katılmadığı zaman efendim anladığım kadarıyla bu iş böyle olursa belki daha faydalı olur demeli, bana göre bu böyle değildir, görüşünüze katılmıyorum gibi sert ifadeler kullanmamalıdır[105].

İbn Cemaa'ya göre öğrenci öğretmenin görüşlerini hemen reddetmemeli, üzerinde düşünmelidir. Çünkü, hemen reddetmek, genellikle kaba ve eğitim görmemiş, kültürsüz kimselerin davranışıdır. Öğretmenin kendini iyi yetiştirmesi ve derse iyi hazırlık yaparak girmesi hataları azaltmada en önemli tedbirdir diyebiliriz[106].

---

[102] İbn Cemaa, age, 101; ayrıca bkz. Gazalî, Bidâye, 37; Erzurumlu İbrahim Hakkı, age, 539-540.

[103] İbn Cemaa, age, 104.

[104] Bkz. Zehebi, age, III, 58.

[105] İbn Cemaa, age, 112.

[106] İbn Cemaa, age, 102; İtiraz etmek ve hemen reddetmek bazı insanların fıtratında vardır. Bu konuda Şâfii şöyle der: Doksan

9- Anladığı Konuda Soru Sormaktan Sakınmak

Öğrenci, bilmediğini öğrenme gayesiyle soru sormalı, bildiği ve anladığı konular hakkında öğretmenine sık sık soru sormamalıdır. Çünkü bu durum zaman kaybına sebep olması yanında, öğretmeni de usandırabilir[107].

Öte yandan dersi dikkatle dinlemeyen, ders dışı konularla meşgul olan öğrencinin, öğretmenden işlenen konunun tekrarını istemesi uygun değildir. Bunu öğretmene saygısızlık kabul eden İbn Cemaa[108], böyle durumlarda zamanında bazı öğretmenlerin dersi tekrarlamadığı gibi, aksine öğrenciyi cezalandırmak için ders miktarını artırdığını ifade eder[109].

Ön sıralarda yer bulamadığı için arkada oturan veya dikkatle takip ettiği halde dersi anlayamayan öğrenci, güzel bir üslûp ile gerektiğinde öğretmenden dersin tekrarını, yeniden anlatmasını isteyebilir[110].

Öte yandan İbn Cemaa'ya göre, öğretmenle aynı mecliste bulunan öğrenci, sorulan bir soruya cevap vermede öne

---

dokuz defa isabet edip, bir defa hata etsem, hemen yüzüme vurulur. Zehebî, age, I, 77.

107 İbn Cemaa, age, 105-106.

108 İbn Cemaa, age, 106.

109 İbn Cemaa, age, 106.

110 İbn Cemaa, age, 106; ancak, öğrencinin gayret gösterdikten sonra anlamadığını sorması daha uygundur. Hiç gayret sarf etmeden ve sırf kolayına geldiği için böyle davranması yanlıştır. İyice anlaşılması için gerektiğinde dersi ondört defa tekrar edenler olmuştur. Bkz. Zehebi, age, I, 359.

atılmamalı, onunla cevapta yarışa girmemeli, ayrıca öğretmen ve arkadaşlarının sözünü de kesmemelidir[111].

10- Öğretmene Saygı göstermek İçin Ayağa Kalkmak

Öğretmene, kitap, ders notu, kalem vb. ders araç gereçlerinin hangi esaslara göre verileceği veya ondan alınacağını belirten İbn Cemaa şöyle der: "Öğrenci öğretmene kitabı açık olarak, kalemi kontrol ederek verir."[112] Öğrenci bunları isteyerek yapmalı, öğretmene hizmet etmekten zevk almalı ve bunda tereddüt etmemeli, böylece öğretmenin gönlünü almayı amaç edinmelidir[113].

Çünkü bu davranış onun için bir şeref ve onur vesilesi olur. Ancak İbn Cemaa, burada "Şayet öğretmen bunu istiyor ve bundan rahatsız olmuyorsa" şartını getirir[114].

İbn Cemaa, ayrıca öğrencinin öğretmeni için ayağa kalkmasını da ister ve bazılarının: "Dört şey vardır ki, şerefli ve asil olan, bunları yapmaktan kaçınmaz. Bunlar: Kişinin babası ve ilim öğrendiği öğretmeni için ayağa kalkması[115],

---

[111] İbn Cemaa, age, 106-107; ayrıca bkz. en-Nuveyri, age, vr, 4b-5a.

[112] İbn Cemaa, age, 108-109.

[113] İbn Cemaa, age, 109-110, 142.

[114] İbn Cemaa, age, 109.

[115] Hz. Peygamber: "Büyüğünüz için ayağa kalkınız" buyurmuştur. Buhari, İstizan, 26; Ebu Davud, Edeb, 144; İbn-i Hanbel, III, 22,71. Öğretmen sınıfa girince ayağa kalkmak kültürümüzün bir zenginliğidir. Ülkemize gelip okullarımızı ziyaret eden batılı uzmanlar öğrencilerin öğretmenlere gösterdiği saygıya şaşırmakta, kendi ülkelerinde görmedikleri bu davranışlara

bilmediği şeyi sorması[116] ve misafire ikram etmesidir"[117] dediğini nakleder[118].

11- Öğretmene Selâm Vermek ve Birlikte Yürümek

Öğretmeni ile karşılaşan öğrenci ona hemen selâm vermelidir. Uzakta ise -gitmek mümkünse- yanma giderek yavaşça selâm verir[119]. Bu arada İbn Cemaa, öğretmenle birlikte yürüdüklerinde öğrencinin dikkat etmesi gereken kuralları devrine göre ve etraflıca izah eder. Ona göre öğrenci, yolda öğretmeni tehlikeden, çamurdan, vb. şeylerden korumalı, ulaşım vasıtalarında rahat etmesini sağlamalıdır[120].

C- Öğrencinin Uyması Gereken Dersle İlgili Esaslar

İbn Cemaa, bu kuralları onüç başlık altında toplamıştır. Bazılarına işaret edeceğiz.

---

imrenmektedir. Çünkü Batı'da öğretmen sınıfa girince öğrenciler istifini bozmamaktadır. Bu itibarla son yıllarda biraz azaldığı gözlenen saygı ile ilgili uygulamalar yaşatılmalıdır.

116 Bkz. İbn-i Abdil-Berr, I, 105-110; Darimi, I, 137-138; Maverdi, age,79.

117 "... Kim Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsa, müsafirine ikram etsin." Müslim, İman, 19; Eşribe, 32.

118 İbn Cemaa, age, 110, Ayrıca bkz. İbrahim Hakkı, age, 539-540.

119 İbn Cemaa, age, 111-112; Ebu Hüreyre'den rivayetle Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Küçük büyüğe; yürüyen oturana, az çoğa selâm verir. Buharî, İstizan, 4, 7; Müslim, Selam, 1, Edeb, 46; Tirmizî, İstizan, 14; Ebu Davud, Edeb, 134; İbn-i Hanbel, II, 314, 325.

120 İbn Cemaa, age, 110-111.

1- Tahsile Kur'an Öğrenerek Başlamak

İbn Cemaa geleneğe uyarak öğrencinin Kur'an öğrenerek dinî ilimleri tahsile başlamasını,[121] bazı surelerini veya tamamını ezberlemesini[122] daha sonra tefsirini ve diğer Kur'an ilimlerini[123] mükemmel olarak öğrenmeye çalışmasını

---

[121] Kur'an öğretimi müslümanların üzerine farz-ı kifayedir. Bkz. Zerkeşi (öl. 794/1392), el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an, Mısır, 1972, I, 456; Suyûti (öl. 911/1505) el-İtkan fi Ulum'il-Kur'an, Beyrut, 1973, I, 99; Taşköprüzâde, age, II, 46. Allah Teala, Kur'an'ı okuyanları övmüş, onlara mükafat vadetmiştir. Ali İmran, (3), 113; el-Fâtır, (35),29-30. Hz. Peygamber de: "Kur'an'ı öğreniniz...", "Kur'an'ı okuyunuz..." buyurmuştur. Bkz. Müslim, S. Müsafirin, 42; Tirmizî, F. Kur'an, 16. Bu sebeple ilk hicri asırlardan beri Kur'an'ı öğrenmek, öğretmek, okumak, ezberlemek ve ayetleri üzerinde düşünmek, müslümanlar arasında son derece yaygınlaşmış, hatta din eğitimi-öğretimi yapılan tüm eğitim kurumlarında Kur'an öğretimi ilk sırayı almıştır. Günümüzde de Camiler, Kur'an Kursları, İmam Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakültelerinde Kur'an öğretimi yapılmaktadır. Belirtmek gerekir ki aile, çocuğun Kur'an öğrenmesini istiyorsa –ve şartlar da uygunsa– bunu temel eğitim döneminde gerçekleştirmeye çalışmalıdır. Zira bu dönemde Kur'an daha kolay öğrenilmektedir. Bkz. Zehebi, age, I, 104; Kabisi, age, 17-18; İbn Sahnun, Eğitim ve Öğretimin Esasları, çev. M. Faruk Bayraktar, İstanbul 1996.

[122] Namaz kılabilecek kadar ayet ve sure ezberlemek, farz-ı ayn, Fatiha ile birlikte bir sure ezberlemek vacib. Kur'an'ın tamamını ezberlemek de farz-ı kifayedir. Bkz. Mehmed Zihni Efendi, Nimet-i İslam, Sönmez Neşriyat, İstanbul, ts. 200.

[123] Kur'an ilimlerinden bazıları şunlardır: Tecvid, Esbab-ı Nüzul, Nâsih-Mensuh, Muhkem-Müteşebih, Mübhem, İcaz Vecihleri, Garibül Kur'an, el-Vücuh ve Nezair, Kıssalar vs. Bkz. Suyutî,

ister[124]. Dün olduğu gibi bugün de din eğitim-öğretimi yapılan kurumlarda Kur'an öğretimi ilk sırayı almaktadır. İbn Cemaa'nın ifadesiyle Kur'an, bütün dinî ilimlerin aslı ve temelidir[125].

Daha sonra öğrencinin meşru olan her ilim dalı ile ilgili özlü ve muhtasar bir kitap okuyarak diğer branşlar hakkında bilgi edinmesini tavsiye eden İbn Cemaa,[126] ayrıca hadis, usul ve sarf-nahiv ilimlerini de öğrenmesini ister. Ancak onun diğer ilimlere temas etmemesi dikkati çekmektedir. "Öğrenci, Kur'an'ı ezberledikten sonra onu unutmamaya da özen göstermelidir. Çünkü Kur'an'ı unutmayı yasaklayan birçok

---

age, I Mukaddime; Teşköprüzâde, age, II. 41-244.

[124] İbn Cemaa, age, 112-113. Selef âlimleri önce Kur'an ile öğretime başlar, sonra da üzerinde düşünmeye, tefsirini ve Kur'an ilimlerini öğrenmeye özen gösterirlerdi. Bu anlayış, asırlarca devam etmiştir. Çeşitli ilimleri öğrenmeye başlayanlar başlangıçta Kur'an ilimlerini de öğrenmeye ihtiyaç hissetmişlerdir. Hatta birçok meşhur âlim, çeşitli sahalarda eser yazmadan önce Kur'an ilimlerinde derin bilgi sahibi olmuştur. O kadar ki: "Kur'an'da hakkında hadis işitmediğim ve bilmediğim bir ayet yoktur." diyenlere rastlanmıştır. Zehebî, age,, 116. Şüphesiz bu anlayışta Hz. Peygamber' (s.a.v)in Kur'an'ı öğrenme ve öğretme ile ilgili tavsiyeleri büyük rol oynamıştır. Bkz. Buharî, F. Kur'an, 21; Tirmizî, F. Kur'an, 15; Ebu Davud, Salat, 14, Vitr, 14, 15, 19; İbn Mâce, Mukaddime, 16; İbn Hanbel, I, 57, 58, 69, 153

[125] İbn Cemaa, age, 113.

[126] İbn Cemaa, age, 113; K. Çelebi, age, I, 46.

hadis vardır."[127] diyen müellif öğrenilen ayet ve surelerin unutulmamasını ister.

Bu arada öğrencinin gücü ve kabiliyeti nisbetinde okuduğu ilimleri iyice öğrenmesini isteyen İbn Cemaa, gerektiğinde şerhleri de okumasını tavsiye eder[128].

Görülüyor ki İbn Cemaa, bazı öğrencilerin şerhleri de okuyabileceğine işaret eder. Ancak İbn Haldun, amaca ulaşmasını zorlaştıracağı için, öğrenciye başlangıçta şerh ve haşiyeleri okutmanın doğru olmadığını belirtir[129].

2- İlimleri Sıra İle Öğrenmek, İhtilaflardan Sakınmak

İbn Cemaa, öğrencinin özellikle tahsil hayatının ilk yıllarında öğretmenler arasındaki ilmi ihtilaflarla meşgul olmamasını, aklî ve naklî ilimlerdeki teferruata girmemesini tavsiye eder. Çünkü ihtilaflara girmek, zihni dağıtır, aklı karıştırır, öğrenmeyi zorlaştırır[130]. O, başlangıçta farklı konularda yazılmış birçok kitabın okunmasının doğru olmadığını, aksine bunun öğrenciye zaman kaybettireceğini belirtir[131].

Ona göre bu konular ilimde ileri seviyeye ulaşınca öğretilmelidir. Öte yandan İbn Cemaa, öğrencinin bütün

---

[127] Örnek olarak bkz. Buhari, F. Kur'an, 23; Müslim, S. Müsafirin, 33.

[128] İbn Cemaa, age, 113.

[129] İbn Haldun, age, III, 141-142.

[130] İbn Cemaa, age, 116-117.

[131] İbn Cemaa, age, 117.

ilimleri sıra ile ve metodlu bir şekilde öğrenmesi gerektiğini tavsiye eder[132].

Görülüyor ki İbn Cemaa, öğrencinin özellikle başlangıç yıllarında çok dikkatli davranmasını, teferruata dalmamasını, bu durumun kendisini başarısızlığa sürükleyebileceğini ifade eder. Birçok kitap yerine tek branşa ait kitapların tercih edilmesini ve metodlu öğrenmeyi tavsiye eder.

3- Bilgiyi Öğretmenden Almak

Eğitim ve öğretimde öğretmene duyulan ihtiyaca dikkati çeken İbn Cemaa, öğrencinin özellikle başlangıçta kitaplardan kendi başına bilgi edinmesinin yanlış olduğunu, bunun hataya, yanlış anlamaya, zorlanmaya ve zaman kaybına sebep olabileceğini belirtir ve şöyle der: "Sadece kitapları okumak suretiyle ilim öğrenilmez. Bu şekilde ilim öğrenmek fayda yerine zarar verir.[133]

İbn Cemaa, öğrencinin kitap, defter, kalem vb. ders malzemelerini derste devamlı yanında bulundurmasını istemektedir[134]. Günümüzde de bazı orta ve yüksek öğretim

---

[132] İbn Cemaa, age, 119-120; K. Çelebi, age, I, 47.

[133] İbn Cemaa, age, 121-122. Tıpla ilgili kitapları okuyarak doktor, hukukla ilgili kitapları okuyarak avukat olunmaz. Sadece tıp ve hukuk hakkında bilgi edinilmiş olur. Fakat günümüzde dini tahsil görmediği halde bazı kitapları okuyarak, derleme bilgi edinen ve kendini hoca olarak takdim eden bazılarının zaman zaman halkı yanılttığı söylenebilir.

[134] İbn Cemaa. age, 123.

öğrencilerinin derse kitapsız geldikleri gerçeği karşısında İbn Cemaa'nın haklılığı ortaya çıkar.

4- Öğrenmeye Arzulu Olmak

İbn Cemaa, öğrencinin öğrenmeye karşı büyük bir gayret ve istek sahibi olmasını, şartlar daha fazla ilim öğrenmesine imkân verdiği zaman asla az ilim öğrenmekle yetinmemesini, aksine daha fazla bilgi edinmeye çalışarak, ilimden daha büyük pay sahibi olmasını ister[135].

Öğrenme arzu ve merakı ilimde derinliklere ulaşmada, zirveye çıkma ve başarılı olmada önemli bir faktördür. Bu sebeple İbn Cemaa, öğrenciyi ilim öğrenme ve araştırmada büyük bir istek sahibi olmaya teşvik eder.

"Öğrenci ilim öğrenmede ilk gençlik yıllarını, zihninin dinamik ve meşguliyetinin az olduğu dönemi fırsat bilerek iyi değerlendirmelidir." diyen İbn Cemaa bu konuda Hz. Ömer'in "Yönetim sorumluluğu almadan önce ilim öğreniniz."[136] Şafii'nin de "Sorumluluk almadan önce ilim öğren, çünkü idareci olduğunda artık ilim öğrenmeye fırsat kalmaz."[137] dediğini kaydeder[138].

---

[135] İbn Cemaa, age, 133-134; ayrıca bkz. Zemûci, age, 18.
[136] Buharî, İlim, 15; İbn Abdi'l-Berr, age, I, 86.
[137] en-Nuveyri, age, vr., 5a.
[138] İbn Cemaa, age, 141.

5- Derse Devam Etmek

İbn Cemaa'ya göre öğrenci, derse muntazam olarak devam etmelidir. O, derse devamın ders başarısı yanında öğrencinin edeb ve faziletini de artıracağı görüşündedir[139].

Gerçekten de derse devamda öğrenci için öğrenmede rahatlık, kolaylık ve üstün başarı vardır. Derse devam eden öğrencilerin diğerlerine göre daha başarılı oldukları görülmektedir.

İbn Cemaa şöyle der: "Öğrenci mümkünse sadece ders halkasında (sınıfta) hocanın dersini dinlemekle yetinmemelidir. Çünkü bu durum, öğrencinin gayretsiz, başarısız ve dikkatsiz olduğunun bir delilidir. Bilakis eğer zihni gücü müsaitse, nakiller yapılmak suretiyle geniş açıklamalar yapılan diğer derslere devama da önem verir, hatta bu derslere sanki kendi dersi imiş gibi özenle katılır. Belirtelim ki ancak öğrenme hırsı olan öğrenciler böyle yapar. Öğrenci eğer bu dersleri takip ve öğrenmekten aciz kalırsa kabiliyetine uygun olan önemli bazı derslere devam ederek ilim tahsil etmeye çalışır."[140]

---

[139] İbn Cemaa, age, 142.

[140] İbn Cemaa, age, 142. İslam eğitim geleneğinde derse devamın ayrı bir yeri ve önemi vardır. Bu itibarla talebeler, yaygın eğitim-öğretim yapılan ilk hicrî asırlarda ilim meclislerine, ders halkalarına uzun yıllar devam etmişlerdir. Meselâ, İbrahim el-Harbî, Salebin derslerine aralıksız 50 yıl, Ebu Hanife de hocası Hammad'ın derslerine 27 yıl devam etmiştir. Bkz. Zehebî, age, II, 147; Zernûci, age, 7. Daha sonra öğrenciler örgün eğitim-

Dolayısı ile öğrenci, bir mazereti yoksa derse devam etmeli, başka bir deyişle derse devamı tercih etmelidir. Şüphesiz, derse devamın, dersin mahiyeti ve öğretmenin şahsiyeti ve metodu ile de yakından ilgili olduğu unutulmamalıdır.

6- Dersi Tekrar Etmek

Öğrencinin dersini ve öğretmenin açıklamalarını arkadaşları ile müzakere ve tekrar etmesi gerekir[141]. Dersi fazla vakit geçirmeden tekrar etmek ilimde ilerleme yolu olarak[142] kabul edilmiştir[143]. Ayrıca dersin önemli kısımlarının zihnen de tekrarlanması gereği dile getirilmiştir[144].

Biliyoruz ki dersin iyice öğrenilmesi, ilk öğrenmeden sonra uygun aralıkla yapılacak tekrara bağlıdır[145]. Sadece dersi sınıfta dinlemekle yetinip, onu tekrarlamayan çok az

---

öğretim yapılan medreselerdeki derslere devama özen göstermişlerdir. Bugün ise öğrenci, temel eğitim ve ortaöğretim kurumlarında derslere devam etmek zorundadır. Mazeretsiz devamsızlığı 20 günü aşan öğrenciler, devamsızlıktan sınıfta kalır. Bkz. Orta Öğretim Kurumları İmtihan ve Sınıf Geçme Yönetmeliği, md. 70-73. Yüksek Öğrenim Kurumlarında ise öğrenciler derslerin % 70'ine devam etmek zorundadır.

141 İbn Cemaa, age, 143.

142 İbn Cemaa, age, 143.

143 İbn Haldun, age, II, 446. Günümüz eğitimcileri de aynı görüştedir. Bkz. C. Ünal. age, 70-73.

144 İbn Cemaa, age, 145; el-Bağdâdî, age, I, 238.

145 Pressey-Robinson, age, II, 190.

öğrenci başarılı olabilir[146]. Dolayısıyla unutulmaması ve kolayca hatırlanması için dersin yeterince ve aralıklı olarak tekrar edilmesi istenmiştir[147].

Anlama ve öğrenmeyi kolaylaştırdığı, verimli olduğu, yeni ufuklar açıp bilgiler edinmeye imkân verdiği için arkadaşla birlikte ders çalışmak, tavsiye edilen bir uygulamadır[148]. İbn Abbas şöyle diyor: "Benden bir hadis işittiğinizde hemen aranızda tekrar ederek öğreniniz."[149] Ancak her öğrenci başkası ile birlikte ders çalışmaktan hoşlanmaz. Öğrencileri buna zorlamak da doğru olmaz. Zaten bazı öğrencilerin yalnız ders çalıştığı bilinmektedir[150].

Gece yapılan tekrarın daha verimli olduğu hatırlatılmaktadır[151]. Çünkü, gece dikkatin bir noktaya teksifi daha kolaydır.

Öğrenci ders başarısızlıklarında en önemli faktörün, dersi yeterince dinlememek ve yeterince tekrarlamamak olduğu unutulmamalıdır.

---

146 İbn Cemaa, age, 145.

147 el-Bağdâdi, age, II, 266-268; İbn Abdi'l-Berr, age, I, 130; Zernûci,age, 18-23.

148 İbn Cemaa, age, 145: el-Bağdâdi, age, II, 273-276; K. Çelebi, age, 1,47.

149 el-Bağdâdi. age, I, 237.

150 İbn Cemaa, age, 145; el-Bağdâdi, age, I, 238.

151 İbn Cemaa, age, 144.

7- Sınıfta Boş Bulduğu Yere Oturmak, Arkadaşı Rahatsız Etmemek

İbn Cemaa, öğrencilerin sınıfta oturmalarını bir takım kural ve karşılıklı ilişkilere bağlamıştır. Ona göre öğrenci sınıfa girince arkadaşlarına selâm vermelidir. Ders başlamışsa selâm vermeden yerine oturur. Zira bazı âlimler ders yapılırken sınıfı da selâm verilmeyecek yerlerden saymışlardır[152].

Öte yandan öğrenci sınıfa girince boş bulduğu yere oturmalı, arkadaşlarını rahatsız etmemeli, ön sıralara oturmaya özen göstermelidir[153]. Zira bu durum dersi daha iyi takip etmeye ve öğrenmeye daha uygundur.

Ayrıca öğrenci, sınıf arkadaşlarına karşı son derece terbiyeli davranmalı, mesela, onları rahatsız etmemeli, iki

---

[152] İbn Cemaa, age, 146; yemek yiyen. Kuran okuyan, hutbe dinleyen ve namaz kılana selam verilmez. Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, Büyük İslam İlmihali. İstanbul, 1968, 470. Dersde bir nevi ibadettir. Dolayısıyla ders başladıktan sonra gelen bir öğrenci de sınıfa girmeli ve sessizce yerine oturmalıdır. Zira derse geç gelen bir öğrenci, özellikle yüksek sesle selâm verirse dikkat dağılabilir, dersle bağ kopabilir.

[153] İbn Cemaa, age, 147; el-Bağdâdi, age, I, 174; eskiden öğrenciler,yaş, ilim ve fazileti dolayısıyla ön sıralarda ve müderrise yakın oturma hakkına sahipti. Günümüzde ise öğrenciler özellikle ilk ve ortaokullarda daha çok sınıf öğretmenleri tarafından ve boy sırasına göre oturtulmaktadır. Bu arada görme-işitme engelli ve beden özürlü öğrencilerin ön sıralara oturtulması daha uygundur.

arkadaşının arasına izinsiz oturmamalıdır[154]. Çünkü aralarına oturup iki arkadaşı ayırmak uygun görülmemiştir[155]. Arkadaşa eziyet etmek demek olan bu durumu, Hz. Peygamber' (s.a.v) in uygun görmediği bilinmektedir[156].

Bu arada, öğrencinin arkadaşının yerine oturması da hoş karşılanmamıştır[157]. Ancak, öğrenciler sıkışarak ayakta kalan arkadaşlarına yer vermeli, öğrenci de bunu bir ikram kabul edip, reddetmemelidir[158]. Öğrencinin dar bir mekânda geniş bir yer kaplayarak oturmasını, başkasına zulüm olarak kabul edenler olmuştur[159]. Şu halde öğrenci, derste gelişi güzel meselâ, arkadaşını rahatsız ederek, ona yaslanarak oturmamalı, ders başladıktan sonra ve ihtiyaç yokken yer değiştirerek sınıf disiplinini bozmamalı,[160] arkadaşının ve hocanın sözünü kesmemelidir[161].

Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Kişinin bir konuyu başkasından iyi bilse bile, konuşanın sözünü kesmemesi, edebin gereğidir."

Hatip el-Bağdâdi'nin bu konudaki şiiri ne güzeldir:

---

[154] Ebu Davud, Sünen, Mısır 1950, Edeb, 21; Tirmizî, Edeb, 45; el-Bağdâdi, age, I, 177.

[155] İbn Cemaa, age, 151, 153; Tirmizî, Edeb, 45.

[156] el-Bağdâdi, age, I, 175.

[157] el-Bağdâdi, age, I, 175.

[158] el-Bağdâdi, age, I, 178.

[159] el-Bağdâdi, age, I, 179.

[160] İbn Cemaa, age, 153.

[161] İbn Cemaa, age, 156.

"Konunun aslını ve bütün ayrıntılarını bilsen bile,
Konuşan kimsenin sözünü keserek konuşma adabını
bozma..."[162]

8- Öğrenmek Gayesi İle Soru Sormaktan Utanmamak

Öğrenmede soru sormanın önemi büyüktür. Cenab-ı Hak: "Bilmediğinizi bilenlere sorunuz."[163] buyurarak hem soru sormayı teşvik etmiş, hem de bilene, konunun uzmanına sorulması gereğine işaret etmiştir. Dolayısıyla öğrenme ve bilgi elde etme yollarından biri de soru sormaktır.

Şu halde öğrenci, bilmediği konuları ve anlayamadığı hususları nazik bir şekilde ve güzel bir üslub ile sormaktan çekinmemelidir[164]. Çünkü sormak bilgiyi artırır, anlamayı kolaylaştırır. Ancak, bunda gaye öğrenmek olmalıdır. Bu arada öğrencileri soru sormaya teşvik etme konusunda öğretmene de büyük görevler düştüğü unutulmamalıdır. Biliyoruz ki bazı öğrenciler çekindikleri ve alışkanlık haline getirmediklerinden soru sormamaktadır.

Öte yandan öğrenci, öğretmene branşı ile ilgili soru sormayı alışkanlık haline getirmelidir. Fakat mecbur kaldığı

---

[162] İbn Cemaa, age, 156.

[163] en-Nahl, 16/43.

[164] İbn Cemaa, age, 156-157; Hz. Ali, "Çekingenlik, ümitsizlik, utangaçlık ilimden mahrumiyetle sonuçlanır."diyerek öğrencileri, derste ve ders dışında soru sormaya teşvik eder. Bkz. İbn Kuteybe (öl.276/889) Uyunul Ahbar, Kahire 1928, II, 128.

ya da öğretmenin memnun olacağını hissettiğinde branş dışı soru da sorabilir[165].

Öğrenci, öğretmene soru sormaktan ve gerektiğinde "dersi anlamadım" demekten çekinmemelidir[166]. Aksi halde, konuyu anlamaktan, dersi öğrenmekten mahrum kalır.

Ancak derste gereksiz soru sorarak hocayı bıktırmamak da önemli bir ilkedir.

9- Sınıfa Yeni Katılan Öğrenciye Yardım Etmek

Öğrenci, aralarına yeni katılan, bugünkü manada kayıt, nakil, yataş geçiş vb. şekillerle gelen arkadaşlarını iyi karşılamalı, çeşitli öncelikler tanıyarak ilgi gösterip, kendisine yardım ve ikramda bulunmalıdır[167]. Bu durum yeni gelen öğrencinin okula daha kolay ve çabuk intibak etmesine yardım eder.

10- Sınıf Disiplinine Uymak

İbn Cemaa, öğrencinin sınıfta gayet terbiyeli ve düzgün bir şekilde oturmasını, derse ders araç gereçleriyle gelmesini,

---

[165] İbn Cemaa, age, 157; öğrenci, öğretmene özellikle branşı ile ilgili soru sormayı alışkanlık haline getirmeli, her aklına geleni, henüz vuku bulmamış ve hayali meseleleri her zaman sormamalıdır. Genellikle anlatılan konulara ilişkin anlayamadığı hususları sorup öğrenmeye özen göstermelidir. Örnekler için bkz. Müslim, İman, 60; Darimi, age, I, 50; İbn Abdi'l-Berr, age, II, 175; Züheyr b. Harb, age, 115, 183.

[166] İbn Cemaa, age, 157.

[167] İbn Cemaa, age, 153.

onları iyi kullanmasını, öğretmenin izniyle konuşmasını, okumasını tavsiye ediyor ve öğretmene yemek zamanında, isteksiz, uykusuz, yorgun ve üzgün olduğunda –mecbur kalmadıkça– bir şey sormamak, ders yapmaya zorlamamak, onu rahatsız eden her şeyden uzak kalmak gerektiğini tekrarlıyor[168]. Çünkü, bu gibi durumlarda yapılan ders pek verimli olmamaktadır. Ayrıca öğretmenin de dinlenmeye ihtiyacı olduğu unutulmamalıdır.

Bu arada İbn Cemaa öğrencinin, derste söz alan arkadaşına müdahale etmemesi gerektiği üzerinde durmaktadır[169]. Zira bu davranış, öğretmene saygısızlık olduğu gibi, derste okuyan, soru soran veya cevap veren öğrenciyi de olumsuz yönde etkiler. Bu durum öğrencinin çoğu zaman heyecanlanmasına, şaşırmasına ve yanlış cevap vermesine sebep olabilmektedir.

Görülüyor ki İbn Cemaa'nın, eğitim öğretimle ilgili diğer konularda olduğu gibi, özellikle sınıfa yeni katılan, okula yeni gelen öğrencilere okulun eski öğrencilerinin rehberlik etmelerini istemesi ve sınıf disiplini ile ilgili olarak teklifler sunması son derece ilginçtir. Hatta ilginç olduğu kadar, günümüzde pek çok eğitim ve disiplin probleminin kaynağını tespit bakımından da bizlere ışık tuttuğu söylenebilir.

---

[168] İbn Cemaa, age, 160-161.

[169] İbn Cemaa, age, 161-162; Taşköprüzâde. age, I, 51.

4. BÖLÜM
KİTAP SATIN ALMA VE YAZMA İLE İLGİLİ ESASLAR

İbn Cemaa, bu bölümde eğitim-öğretimde önemli bir vasıta olan kitaplarla ilgili davranışlardan, onları satın almak, taşımak, raflara yerleştirmek gibi prensiplerden bahseder.

O, bu bölümde, kitapların önemini belirtmiş, onların öğretmen ve öğrenciye, neticede insanlığa sağladığı faydadan dolayı temas etmiştir. Bu bölümün alt başlıklarında onbir tali konu işlenmiştir. Biz bunları beş başlık altında vereceğiz.

1- Kitabı Kontrol Ederek Satın Almak

Kitaplar, ilmi koruyan ve nakleden kaynaklardır. Öğrenci, ihtiyaç duyulan kitapları maddi imkânları elveriyorsa satın almalıdır. Çünkü kitaplar öğrenme vasıtalarıdır. Ancak, İbn Cemaa kitapları okumak için satın almayı, aksi takdirde bunun pek faydası olmayacağını belirtir ve zamanında bazılarının satın aldığı kitapları okumadıklarını, sadece raflara dizdiklerini dile getirir[1].

Bu konuyu şair ne güzel dile getirmiştir:

---

[1] İbn Cemaa, age, 164-165. Kitap satın almak güzeldir. Fakat daha güzel olan onları okumaktır.

"İçindeki bilgiyi okuyup öğrenmedikçe,

Kitapları toplayıp biriktirmenin sana hiçbir faydası yoktur."

Bu arada İbn Cemaa, öğrencinin satın alacağı kitabın muhtevasını ve sayfalarını kontrol ederek hatasız kitap satın almasını ister[2]. Kitaplarda yazım, basım, cilt hatalarından doğan boş sayfalar bulunabilir. Bu durumda öğrenci kitabı değiştirmek zorunda kalabilir. Şu halde öğrenci kitap satın alırken cildine, baskısına, içindekilere ve yazar-konu ilişkisine dikkat etmelidir.

2- Emanet Kitap Alıp-Vermek

İbn Cemaa, öğrencinin kitap satın almaya önem vermesini, aksi halde kiralama ve emanet alma yoluna başvurmasını, böylece kitaplardan gerektiği şekilde istifade etmesini ister[3].

İbn Cemaa, bazılarının emanet kitap vermekten hoşlanmadığını[4], aslında öğrenciye emanet kitap vermenin müstehab olduğunu dile getirir. O bunu ilmin yayılma sebebi kabul eder[5]. Bazılarına göre ise, kitapları emanet vermek doğru değildir[6].

---

[2] İbn Cemaa, age, 172-173.

[3] İbn Cemaa, age, 167.

[4] İbn Cemaa, age, 167; ayrıca bkz. el-Bağdâdi, age, I, 241.

[5] İbn Cemaa, age, 167-168; Öğrenciye ve ilim adamına emanet kitap vermek, son derece güzel bir adettir. Zira ödünç veya bağış olarak kitap vermek, ilmin gelişmesine ve yayılmasına vesile

Ancak o, öğrencinin emanet alınan kitabı uzun süre bekletmeyip, çabucak okuyup hemen geri vermesini, dikkatli ve kendi kitabı gibi güzel kullanmasını, üzerine bir şey yazmamasını, kitaptaki hataları düzeltmemesini[7], başkasına sahibinden izinsiz vermemesini, sahibine bu yardımından dolayı teşekkür etmesini ister[8].

Şair bu konuda şöyle demiştir:

"Ey benden emanet kitap alan kimse,
Kitabımda sadece, kendi kitabın için hoş gördüğün şeyleri yapmayı uygun gör."[9]

---

olur. Emanet kitap vermek, âlimlerin övülen vasıfları arasındadır. Bkz. Zehebî, age, IV, 24.

6 İbn Cemaa, age, 168. Emanet kitap alma imkanı o devirlerde bazılarını kitap satın almaktan uzaklaştırmış olduğu gibi, bazıları da aldığı kitabı geri vermek istemiyordu. Bazıları kitabı iyi kullanmıyor ve uzun süre hapsediyordu. Bu arada emanet kitap verme işi tamamen kuralsız değildi. Özellikle bir kütüphaneden kitap almak bazı esaslara bağlanmıştı. Kitabı emanet alandan bir garanti belgesi, bugünün deyimi ile bir teminat istendiği de olurdu. Fakat âlimler bundan muaftı. Bkz. Bağdadi, age, I, 244; A. Çelebi, age, 150-151.

7 Mütehassıs olan kimse umumî bir kütüphaneden emanet aldığı kitaplarda düzeltmeler yapabilir. Bkz. Bağdadi, age, I, 245.

8 İbn Cemaa, age, 168-169. "Emanet kitap alan, kitabın sahibine teşekkür etmelidir." diyen el-Bağdâdi, Hz. Peygamber'in şu hadisini buna delil getirir: "İnsanlara teşekkür etmeyen, Allah'a da şükretmez." Ebu Davud, Edeb, 12; Tirmizî, Birr ve Sıla, 35; el-Bağdadi,age, I, 242-248.

9 İbn Cemaa, age, 169-170. Bu şiirin el-Câhız'a ait olduğu kaydedilmiştir. Bkz. el-Bağdâdi, age, I, 244.

3- Kitabı Özenle Kullanmak ve Korumak

İbn Cemaa, öğrencinin kitapları iyi kullanmasını ve korumasını tavsiye eder. Bunun için de kitabı yere açık olarak koymamasını, cildinin bozulmamasına özen göstermesini, rafa koymasını, rutubetten korumasını ve üzerine bir şey koymamasını ister[10]. Bu arada öğrenciye kitaba saygı duymasını, üzerine oturmamasını, yaslanmamasını, onunla bir şeye vurmamasını tavsiye eder[11].

Görülüyor ki İbn Cemaa, kitapların uzun ömürlü olması için iyi kullanılmasını, iyi korunmasını ve rutubetten uzak tutulmasını, raflara yerleştirilmesini tavsiye ediyor. Ancak, günümüzde bazı öğrencilerim kitapları kapladıkları görülmekle birlikte, bazen üzerine oturdukları, yaslandıkları, karaladıkları, böylece onları gerektiği şekilde korumadıkları görülmektedir.

---

[10] Kitapların da insanlar gibi hayatı ve sağlığı söz konusudur. Koruma altına almak, iyi bir bakım ve ilgi göstermek kitapların ömrünü uzattığı gibi, bakımsızlık da ömrünü kısaltır. Kitaplarla ilgili alınması gereken başlıca tedbirler şunlardır: Raflara düzgün yerleştirmek, rutubetten korumak, yeterli güneş ve hava almasını sağlamak, (fazla güneş zararlıdır.) ara sıra açarak - özellikle yazma kitapları- sayfalarının birbirine yapışmasını önlemek, tozdan korumak ve temizliğini yapmak, kurt ve böceklerden korumak. Geniş bilgi için bkz. Muzaffer Gökman, Kitabın Sağlık Bilgisi, İstanbul, 1946; Hadi H. Tamer, "Kütüphanelerde Böceklerle Mücadele", Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, III, S. 2, 1954, 166-167; Orhan Öcal, Kitabın Evrimi, Ankara 1971, 165-169.

[11] İbn Cemaa, age, 170.

Öte yandan İbn Cemaa, Kur'an, Tefsir, Hadis kitaplarının sırayla üst raflara, diğerlerinin alt raflara yerleştirilmesini, ayrıca ciltli kitapların ciltsiz kitapların üstüne konulmamasını ister ve "Kur'an'ı bir çantaya koyup duvara asmak en uygun harekettir." der[12].

İbn Cemaa, kitapların raflara manevi değerlerine göre yerleştirilmesini ve rafta dururken hangi kitap olduğunun anlaşılması için kitabın sırtına isminin yazılmasını tavsiye ederek[13] kitapları raflara yerleştirme prensipleri koymuştur.

4- Düzgün Yazmak

İbn Cemaa'nın önemle üzerinde durduğu konulardan biri de öğrencinin güzel ve düzgün yazı yazmasıdır[14]. Güzel yazı, şahsiyetin bir parçası kabul edilmekle birlikte, ilme ve kitaba saygı kabul edilir[15].

Bu arada öğrenci ince ve sık bir yazı ile de yazmamalıdır. Çünkü bu durum ileri yaşlarda, yazılanın okunmasına engel

---

[12] İbn Cemaa, age, 171-173; ayrıca bkz. Zemûci, age, 11; Taşköprüzâde, age, I, 54. Kur'an'ı özenle işlenen bez bir çantaya koyup evde özellikle misafir odasının kıbleye bakan duvarına asmak Anadolu'da hâlâ görülmektedir. Bununla birlikte şehirlerde bu gelenek yerini kütüphaneye bırakmıştır.

[13] İbn Cemaa, age,, 172.

[14] İbn Cemaa, age, 177; el-Bağdâdî, age, I, 259.

[15] Zernûci, age, 11; el-Bağdâdi, age, I, 261.

olabilir[16]. Bazı bilginler öğrencilerinden ince ve sık yazanları ikaz etmiştir[17].

Bilginin yazılmasında asıl amacın ihtiyaç anında ondan yeterince faydalanmak olduğuna göre, bu ihtiyaç daha fazla ihtiyarlık döneminde, insanın özellikle görme ve işitme duyusunun zayıflaması ile daha da artar. Bu arada öğrenci, kâğıt bulamamak ve yolculuk gibi durumlarda elbette ince ve sık yazabilir[18].

Görülüyor ki İbn Cemaa, yazı aletleri serbest olmak üzere, öğrenciye güzel ve düzgün yazmasını teşvik, ince, sık ve okunaksız yazmamasını tavsiye eder. Aksi halde öğrenci yazdığından yeterince istifade edemez. Fakat, fakirlik sebebiyle yeterli kâğıt bulamama gibi durumlarda ince ve sık yazabileceğini belirtir.

5- Kitap Yazma Prensipleri

İbn Cemaa, kitap yazma ile ilgili bir takım prensipler ortaya koymakta, dipnot kullanmayı tavsiye ederek burada önemli açıklamalar yapılabileceğini belirtmektedir. Ona göre, zor anlaşılan, tali ve branş dışı meseleleri nakletmek suretiyle kitabın hacmini artırmaktan sakınmalıdır[19].

---

[16] İbn Cemaa, age, 177; K. Çelebi, age, I, 51; el-Bağdâdi, age, I, 259.

[17] İbn Cemaa, age, 177; Mesela İbn Hanbel, Muhammed b. Mahledi, ince yazarken görmüş ve ikaz etmiştir. el-Bağdâdi, age, I, 261.

[18] İbn Cemaa, age, 178; el-Bağdâdi, age, I, 261; Zemûci, age, 11.

[19] İbn Cemaa, age, 185-191.

İbn Cemaa, ayrıca tahkik kaideleri koymuş, her bir icraatına rumuzlar belirlemiş, örnekler vermiştir[20].

Dipnotların nasıl yazılacağını, usulünü, bölüm, ana ve tali başlıkların, tercemelerin, özel isim ve başkasına ait sözlerin kırmızı yazı ile ve farklı karakterde yazılmasını tavsiye ve tespit etmiş, her cümlenin sonuna bir daire (yuvarlak) konması gibi noktalama yöntemleri belirlemiştir. Hatalı kelimelerin üzeri "Kitabı tashih eden âlim şöyle dedi" veya "Bunu ondan nakletti" vb. şeklinde lafızlar kullanarak belgeleme yöntemleri de belirlemiştir[21].

Bu arada İbn Cemaa, yanlış yazılan ibarelerin üzerini çizmek gerektiğini, silme ve kazımanın kitaba zarar vereceğini belirtir[22].

---

[20] İbn Cemaa, age, 186-191.
[21] İbn Cemaa, age, 180-191.
[22] İbn Cemaa, age, 191-193.

5. BÖLÜM
OKUL VE YURTLARLA İLGİLİ ESASLAR

İbn Cemaa'nın yaşadığı asırda yeni ortaya çıkan eğitim konularından biri de okullarda yatılı kalmaktır. Çünkü biz, daha önce yazılan eserlerde benzer bir konu göremiyoruz. Öğretmen ve öğrencilerin okullarda kalması eğitim-öğretimin iyice yaygınlaşması ve öğrencilerin eğitime tam olarak yönelmesinden sonra ortaya çıkan ileri bir eğitim meselesidir. Bu durum, yakın çevreden ayrılan öğrenci ve öğretmenlere kolaylık sağlamak, ilimde ilerlemeye hizmet etmektir.

Günümüzde özellikle büyük şehirlerde okuyan öğrenci ve görev yapan birçok öğretmenin her gün birkaç saatini yollarda geçirdiği, bu durumun zaman kaybı yanında, stres ve yorgunluğa da sebep olduğu göz önüne alınınca, öğrencilerin okul pansiyonunda kalması yerinde bir tedbir olarak düşünülebilir.

İbn Cemaa'nın üzerinde durduğu bu gerçek, medeni ve ileri bir sosyal faaliyettir. İlme, ilimle meşgul olanlara hizmet ve saygıdır. Bir yandan da yardımdır. Böylece öğrenci ve öğretmen, daha çok ilmi konuları düşünecek ve eser yazacaktır. Dolayısıyla eğitim-öğretimin bu yönüne el atmak dini eğitimin bir gereğidir. Öyle ki okullarda kalmak

isteyenlere bazı tavsiyelerde bulunmak üzere yol göstermelidir. İşte İbn Cemaa, zamanındaki eğitim kurumları iç tüzük ile çalışırken öğrencilerin kalacağı yeri, ilişkileri, ders ve müzakere yöntemlerini, yerlerini ve saatlerini düzenleyen bir talimatname çıkarmış olmaktadır. Bu talimatnamede gördüğümüz önemli konulara kısaca temas edeceğiz.

1- Okul ve Yurt Seçimine Özen Göstermek

İbn Cemaa, öğrencinin okul ve yurt seçimine özen göstermesini, iyi bir araştırmadan sonra karar vermesini istemektedir. O, özellikle helal kazançla yapılmayan okulda mecbur kalmadıkça okunmamasını tavsiye etmektedir[1].

O halde eğitim kurumları şöhret için yapılmamalıdır. Okullar amaç yönüyle camilere benzer. Dolayısıyla, camiler gibi okul ve pansiyonlar da iyi niyetle ve helal kazançla yapılmalıdır[2].

---

1 İbn Cemaa, age, 193-196.

2 Kur'an'da camilerin takva esası üzerine kurulması istenmiştir. Bkz. et-Tevbe, (9), 109. Medrese ve okullar da camiler gibidir. Çünkü onlar öğrenciler için eğitim-öğretim merkezi ve toplumun yükselmesini sağlayan kurumlardır. O halde okullar da camiler gibi iyi niyetle bilgi kazandırmak, ilmi yaymak, dini ihya etmek, vb. gayelerle ve takva esası üzerine kurulmalıdır. Bu arada bazı medreselerin şöhret kazanmak ve halk arasında tanınmak için yapıldığı kaydedilmiştir. Hutat, II, 383-384.

2- Öğretmenin Bilgili, Şahsiyetli ve Faziletli Olması

Eseri bütünüyle ele aldığımızda İbn Cemaa'nın bazı konuları tekrar ettiğini, böylece dikkat çektiğini görürüz. İşte o, burada öğretmenin bilgili, şahsiyetli, faziletli, dindar, akıllı, otoriter, üstün ahlaklı, namuslu, adaletli, karakterli kimseleri seven, zayıflara şefkat gösteren bir kişiliğe sahip olması yanında, öğrencileri eğitmeye çalışması, ilgi göstermesi, onları ilme teşvik etmesi, araştırmacılara yardımcı ve öğrencilere faydalı olması ve derse zamanında girmeye düşkün olma istek ve gereğini tekrar etmekte ve şöyle demektedir: "Öğrencilerin zamanında kendisi ile karşılaşmaları için her gün belli bir saatte, ders vermek üzere müderrisin kürsüye çıkması gerekir."[3]

Bu arada İbn Cemaa, öğrencilerin güzel alışkanlıklar elde etmesinde öğretmenin rolüne işaret etmekte ve buna namazı örnek vermektedir[4]. Evde anne babanın dini emir ve tavsiyelere karşı titiz davranması çocuğu müsbet yönde etkilediği gibi, öğretmenin de sözden ziyade davranışla örnek

---

[3] İbn Cemaa, age, 198; krş. Gazzali, İhya, I, 93-98; Mizanü'l-Amel, Mısır, ts. 140-146; Fatihatü'l-Ulum, Mısır 1322, 74; Bidayetü'l-Hidaye, 36-37; Taşköprüzâde, age, I, 67-100; Kınalızâde, Ahlâk-ı Alai,101-102; Kâtip Çelebi, age, I, 46; İbn Abdi'l-Berr age, I, 104, 171; Zemûci, age, 7; Ali b. Hüseyin Amasi, age, vr. 16a-b. Eskiden beri öğretmenlerin okula gelip derse zamanında girmeleri istenmiştir.Örnekler için bkz.: Taşköprüzâde, age, I, 75; Zehebi, age, III, 102;İbn Sahnun, Eğitim ve Öğretimin Esasları, 54.

[4] İbn Cemaa, age, 202.

olması, öğrenciyi derinden etkilemektedir. Öğretmenlerin özellikle bu hususa dikkat etmeleri gerekir.

İbn Cemaa, medreselerdeki asistanlık müessesesi ile ilgili de bilgiler verir ve bu konuda şöyle der: "Asistanın faziletli, kabiliyetli ve güzel ahlâk sahibi kimselerin önde gelenlerinden biri olması yanında[5] öğrencilerin davranışlarına karşı çok sabırlı olması, onlara faydalı olmaya ve problemleri ile yakından ilgilenmeye çalışması gerekir."[6] Bu ifadelerden asistanların öğrenci problemleriyle meşgul olduğu ve onlara rehberlik ettiği anlaşılmaktadır[7].

---

[5] Fatih Vakfiyesinde de Muid (asistan)lerle ilgili benzer ifadeye rastlanmaktadır: "Hadid ve fikr-i sedid ve re'y-i reşid ile akranı beyninde ferid ve talim-i muktasarat-ı kütübde mahir ve taallüm ve iktisab-ı mütevellata kadir kimesne ola." Fatih Mehmet II. Vakfiyeleri, 264.

[6] İbn Cemaa, age, 205.

[7] Bkz. Zehebi, age, II, 315. Günümüzde ise öğrenci problemlerinin çözümüne yardımcı olmak amacıyla fakülteler ve yüksek okullar bünyesinde "Öğrenci Rehberlik Büroları" kurulmaktadır. Biliyoruz ki probleminin çözülmesine yardım edildiğini gören genç, eğitim kurumunu daha çok sevecektir.

İbn Cemaa, Muid (asistan)[8] lerin görevleri ile ilgili şu bilgileri verir: "Asistanın, öğrencilerin problemlerini tayin edilen zamanda ve diğer kimselerin problemlerinden önce çözmesi gerekir. Çünkü o, asistan olduğu sürece okulda öğrencilerin problemleri ile yakından ilgilenmek zorundadır. Hâlbuki öğrenci olmayan kimselerin problemlerini halletmesi sünnet veya farz-ı kifayedir. Ayrıca asistanın müderrise veya okul müdürüne başarılı öğrenciler hakkında bilgi (rapor) vermesi de gerekir. Böylece müderrise daha çok yardım etmiş ve gönlünü almış olur.

Asistan öğrenmeye yeni başlayan ya da ileri seviyede olan öğrencilerin her birinden kabiliyet ve zekâ yapısına göre ders veya ezber ister.

Müderrisle derse giren asistan, ayrıca öğrencilerin bilgilerini kontrol etmeli, ezberlerini dinlemeli, hocanın

---

[8] Muid (asistan): Müzakereci, müderrisin derslerini tekrarlayıp izah eden müderris yardımcısı. Muid, müderris (profesör) ile talebe arasında bir dereceye sahipti. Muidlik, medreselerin kurulması ile ortaya çıkmış bir müessesedir. Hemen her medreseye bir, bazen iki muid tayin edilmiştir. Onbeşinci asırda beş akçe yevmiye aldığı bilinen (bkz. Fatih Mehmet II. Vakfiyeleri, 264) muidlerin görev süreleri kesin olarak tesbit edilmiş olmamakla birlikte bu görevin iki yıl devam ettiği bildirilmektedir. Bkz. Baltacı, age, 33; Bilge, age, 34-35; M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1971,II, 573; İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Ankara 1984, 7, 57.

derslerinden öğrendiği bilgileri öğrencilere aktarmalıdır. İşte bundan dolayı ona muid denir."[9]

3- Okulla İlgili Yönetmelik ve Kuralları İyi Bilmek

İbn Cemaa, öğretmenin okuldaki eğitim-öğretim görevlerini tam olarak yerine getirebilmesi için okulun çalışma prensip, kural ve ilgili yönetmeliklerini iyi bilmesi, özellikle şartları ağır ve haftalık ders saati çok fazla olan okulları tercih etmemesi, böyle bir okulda göreve talip olmaması gerektiğini ve bunun kendisi için daha faydalı olduğunu ifade eder[10].

Görülüyor ki İbn Cemaa, burada öğretmenler için son derece önemli bir konuya dikkati çekiyor. Yönetmelik ve kuralları iyi bilmemenin, eğitim-öğretimi olumsuz yönde etkilediği ortadadır. Buna rağmen günümüzde de bazı öğretmenler yönetmelikleri iyi bilmemekte, değişikliklerle de pek ilgilenmemektedir. Öte yandan müellifin öğretmenlerin haftalık ders saatinin az olması gereği üzerinde durması da ilgi çekicidir.

Bu arada İbn Cemaa, eğitim-öğretim faaliyeti sürdüren öğretmenin geçimini temin etmek için ek bir işte çalışmasının zaman kaybına sebep olacağı gibi, ilmi

---

9 İbn Cemaa, age, 208-209. Asistan, müderrise bağlı idi, bazen bir müderrisin iki asistanı olabilirdi. Medreselerin ilmî seviyesi farklı olduğundan bir medresede asistan olan, diğer bir medresede müderris olabilirdi. Bkz.: A. Çelebi, age,, 257-259; Tevfik el-Cündî, Tarihu't-Terbiyeti'l-İslâm, Kahire, 1984, 235.

10 İbn Cemaa, age, 209.

çalışmalarına da engel olacağını belirterek günümüzde de önemini koruyan bir probleme dikkat çeker. Zira biliyoruz ki, bugün bile bazı öğretmenler ders dışında çeşitli alanlarda çalışarak para kazanmak uğruna yorulmakta, dolayısıyla hem öğretmenlik mesleği itibar kaybetmekte, hem de derslerde kalite düşmektedir. Şu halde geçim kaygısından uzak olduklarında öğretmenlerin kendini daha çok derse ve ilmi çalışmalara verebileceği unutulmamalıdır. İbn Cemaa'ya göre ihtiyaç sahibi olanlara başkaları maddi yardımda bulunabilir. Buna karşılık, öğretmenin de okuldaki bütün görevleri tam olarak yerine getirmeye gayret göstermesi gerekir[11].

Şu halde öğretmen, mesleğinde başarılı olabilmesi için ilgili yönetmelikleri iyi bilmeli, az derse girmeli ve ilmî çalışmalara zaman ayırmalıdır.

4- Okulda Sükûneti Korumak, Sessiz Olmak

İbn Cemaa, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, okulda bulunan her öğrencinin derse girmesini ister. Ona göre mazeretsiz olarak derse katılmamak, derse katılanlara karşı saygısızlık olduğu gibi kibirlenme alameti olarak kabul edilebilir. Ayrıca hocaya ihtiyacı olmadığı manasına da gelebilir[12].

İbn Cemaa ya göre derse girmeyen öğrenci, ders zamanı mecbur kalmadıkça etrafta dolaşmamalı, yüksek sesle kitap okumamalı ve derslerini yüksek sesle tekrar etmemeli,

---

[11] İbn Cemaa, age, 210.

[12] İbn Cemaa, age, 210.

gürültü yapmamalı, sessiz olmayı tercih etmelidir. Kaldığı odanın kapısını açıp kaparken ses çıkarmamaya özen göstermelidir. Aksi halde, arkadaşlarının dikkati dağılır[13]. Ayrıca öğrenciler, medresede bulunanlara karşı saygısızlık yapmamalı, kaba ve çirkin davranışlarda bulunmamalıdır[14]. Çünkü bunlar iletişimi engeller.

Görüyor ki İbn Cemaa, önemli bir eğitim problemine dikkat çekiyor ve okulda bulunan öğrencilerin -mazeretleri yoksa- derse girmesini, sınıf dışında sessiz ve başkalarına karşı son derece kibar olmasını istiyor.

Bu arada, İbn Cemaa velilerin öğretmen ve okul ziyaretlerinin ders saatleri dışında olmasını da istemektedir[15]. Gerçekten bu, günümüzde de çözüm bekleyen bir husustur. Velilerin bir kısmı istediği saatte okula gelip, öğretmenlerle görüşmek istemektedir. Bu durum, bazen öğretmenlerin derse geç girmelerine sebep olmakta, ayrıca zaman kısa

---

[13] İbn Cemaa, age, 216. Günümüz eğitimcileri de, gürültünün yorgunluğa sebep olduğunu kaydederler. Bkz. Pressey-Robinson, age, II, 141.

[14] İbn Cemaa, age, 216. Bu tip kaba, uygunsuz davranışlar dikkat çekmekte ve okulda, sınıfta sükûneti bozmaktadır. Buradan hareketle Hz. Peygamber (s.a.v.): "İnsanların en barbarı, şerlisi, kabalığı sebebiyle başkalarının kendisinden uzaklaştığı kimsedir." buyurarak kaba davranışlardan uzak ve kibar olmayı, başkalarını kırmamayı, incitmemeyi tavsiye etmiştir. Buhari, Edeb, 48; Ebu Davud, Edeb, 6.

[15] İbn Cemaa, age, 216.

olduğundan velinin problemi de çoğu zaman istenen şekilde çözülememekte veya veli yeterince bilgilendirilememektedir.

Şu halde veliler okul ziyaretlerinde dikkatli ve anlayışlı davranıp, öğretmen ve öğrenciyi dersten alıkoymamaya özen göstermeli, öğretmenlerin de ders dışında makul bir süre okulda kalması sağlanmalı hatta öğrenci ve velîlerle görüşme saatleri tespit edilmelidir.

5- Yurtta Arkadaş Seçimine Dikkat Etmek

Her alanda olduğu gibi eğitim-öğretim faaliyetinde de arkadaşın rolü büyüktür. Zira eğitim-öğretim bir iletişim, bir etkileşim olduğuna göre, öğrenci sadece derste öğretmeninden bilgi almaz ve etkilenmez. O, belki de daha çok arkadaşlarından etkilenir.

İşte İbn Cemaa, daha önce de belirtildiği gibi, bu etkileşim dolayısıyla, ısrarla arkadaş seçimine özen gösterilmesini ister ve şöyle der: "İlim tahsil etmek isteyen akıllı kimse okulu arzu ve ideallerinin gerçekleştiği yer haline getirir. Sonra mezun olarak oradan ayrılır. Bu arada öğrenci, istediği ilmi tahsil etmesine, faydalı bilgileri elde etmesine yardımcı olan, kendisini daha fazla ilim öğrenmeye teşvik eden, bıkkınlık ve yorgunluğunu gideren, dindar, güven telkin eden, güzel ahlâkından faydalanacağı kişilerle arkadaşlık eder[16]. Oyun ve eğlence ile meşgul olmayan ve

[16] Konuya ilişkin bir hadis şöyledir: "Allah katında arkadaşların en hayırlısı, arkadaşına karşı güzel davranandır." Müslim, Birr, 28; Müsned, II, 168.

başkalarına nasihatta bulunanın arkadaşlığı ne güzeldir."[17] İyi arkadaş seçimi, zamanın iyi değerlendirilmesi ve tahsil hayatının verimli geçmesi yolunda büyük rol oynar. Kur'an ve Hadiste ısrarla dikkat çekilen bu konuya öğrencilerin özellikle ihtimam göstermesi gerekir[18].

İbn Cemaa, okulların sadece ikamet etmek ve dostluk kurmak, arkadaşlık etmek için yapılmadığını, aksine bu kurumların öğrenciler için birer ilim ve öğrenme yuvası olarak yapıldığını belirtir ve şöyle der: "Öğrenci, okulda uzun süre kalmalı, orada üstün karakterli kimselerle arkadaşlık etmeli, dersleri dikkatle dinlemeli, tekrar etmeli, her gün yeni birşey öğrenmek istemelidir. Ayrıca, vakıf okullarında yediği şeyin kendisine helal olması için tahsil ettiği bilgilerden dolayı kendini hesaba çekmelidir."[19]

---

[17] İbn Cemaa, age, 220; arkadaş seçimi ile ilgili olarak ayrıca bkz. Gazali, İhya, II, 924-978; Bidaye, 37-39; Kınalızâde, age, 157; Zernûci, age, 8, 19-20; Maverdi, age, 162-176; Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig, trc, R.R. Arat, Ankara 1959, 103; Sadi, Gülistan, Çev. H. İlaydın, İstanbul 1966, 8; İbrahim Canan, Hz. Peygamber'in Sünnetinde Terbiye, Ankara 1980, 402-406.

[18] Bir ömrün arkadaş yüzünden hüsranla bitebileceğine şu ayet ne güzel işaret ediyor: "O gün zalim kimse ellerini (parmaklarını) ısırıp,'keşke Peygamberlerle beraber bir yol tutsaydım, vay başıma gelenlere, keşke filancayı dost edinmeseydim. Andolsun ki beni, bana gelen Kur'an'dan o saptırdı...' der." el-Furkan, (25), 27-29.

[19] İbn Cemaa, age, 220. Bu anlayışa göre özellikle yatılı okullarda okuyan, yurtlarda kalan ve burs alan öğrenciler daha çok çalışarak dönem kaybetmemeye gayret etmelidir. Aksi halde

Öte yandan öğrenciye arkadaşlarına selâm vermesini, ilişkilerinin sevgi ve saygıya dayalı olmasını, onlarla iyi geçinmesini, kusurlarını görmezlikten gelmesini ve gizlemesini, hatalarını affetmesini, iyiliklerine teşekkür etmesini isteyen ve tavsiye eden İbn Cemaa, öğrencinin uzun süre intibaksızlığı ve bozuk ilişkiler sebebiyle okuldan ayrılabileceğini, ancak sebepsiz yere ayrılmanın da yersiz olduğunu dile getirir[20].

6- Yurda Yerleşim Esasları

İbn Cemaa, merdiven çıkmada zorlanmayan, başka bir ifade ile sağlıklı öğrencilerin üst, bedenen zayıf ve fıkhi konularla meşgul olanların alt katlarda oturmaları daha uygundur diyerek, öğrencinin fiziki yapısının ve meşgul olduğu sahanın yurt yerleşim planında dikkate alınmasını ister[21].

Yurtta kalanların dikkat etmeleri gereken kurallara işaret eden İbn Cemaa, ayakkabıların düzgün konması, çevre temizliğine dikkat edilmesi, üst kattakilerin alt kattakileri rahatsız etmemek için yere yavaş basmaları, gürültü yapmamaları gereğinden bahseder, öğrencinin okul kapısında ve oyun yerinde mazeretsiz durmaması ve oturmamasını ister. Ayrıca öğrencinin okulda ve bahçesinde amaçsız

---

öğrenci başkalarının o haktan istifade etmesine engel olmuş olur.

[20] İbn Cemaa, age, 221; ayrıca bkz. Gazali, Bidaye, 39-40; Taşköprüzâde, age, I, 55; Darimi, age, I, 100.

[21] İbn Cemaa, age, 223-224.

dolaşmamasını, okulun bahçesinde olan öğrencinin üst katta bulunan arkadaşına yüksek sesle seslenmemesini de ilave eder[22].

Görülüyor ki, İbn Cemaa'ya göre okul ve yurtta bütün ilişkiler sevgi-saygı, anlayış, sükûneti koruma ve başkasını rahatsız etmeme esasına dayanmalıdır.

Beşerî ilişkilere de dikkat çeken İbn Cemaa, son olarak şöyle der: "Medresede (okulda) ikamet edenlerden her biri kalbini arkadaşlarına karşı kin ve nefretten temizlemeye çalışır. Kalbinde bir nebze kin ve nefret bulunan, bu şekilde ders meclisinden kalkmaz. Çünkü öğrenme, ancak iyi bir ortamda gerçekleşir. Dersten ayrıldığı zaman hadiste varid olan şu duayı okumalıdır:

"Allahım!

Seni, bütün noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana hamd ve senalar olsun. Senden başka ilâh yoktur. Günahlarımı affetmeni dilerim. Huzurunda tevbe ediyorum, günahlarımı bağışla. Çünkü Senden başkası günahları bağışlayamaz."[23]

---

[22] İbn Cemaa, age, 230-232.

[23] İbn Cemaa, age, 233.

SONUÇ

Eserlerinin çeşitliliği İbn Cemaa'nın ilmî otoritesini gösterir. Bununla birlikte kendi ifadesiyle öğretimle meşgul olanlara ve özellikle de öğrencilere bir rehber olarak yazılan, ele aldığımız "Tezkiretü's-Sâmi ve'l-Mütekellim fi Edebi'l-Âlim ve'l-Müteallim" adlı eseri, devrinin eğitim anlayışını bütünlük içinde veren bir özelliğe sahiptir.

Öğretmenin topluma yön veren ve örnek kişiliğine dikkat çeken İbn Cemaa, bu sebeple onun üstün vasıflara sahip bulunması gerektiğini söyler ve özellikle de güler yüzlü ve müsamahalı olmasını ister. Öğretmenin ders verme dışında eser yazma görevinin de bulunduğunu belirten müellif, ancak branşında otorite olduktan sonra ve ihtiyaç duyulan alanlarda eser yazmasını, özellikle derslerin ve yazılan eserlerin de teferruattan uzak olmasını ister.

Ders programı yapılması, derse hazırlıklı ve zamanında girilmesi, öğrenci sorularına yer verilmesi, zor konuların tekrar edilmesi ve bir sonraki dersi hatırlatarak zamanında

dersten çıkılması gereğine işaret eder. Öğretmenin son dersten sonra okulda bir süre kalmasını tavsiye eder.

Öğrencide görülen olumsuz davranışlar karşısında azarlamanın, sert ve kinci olmanın eğitici olmadığını belirterek çağdaş eğitime de uygun fikirler beyan eden İbn Cemaa, aşamalı bir cezalandırma yöntemi teklif eder, bedeni cezalara ise hiç yer vermez.

İbn Cemaa, üstün bir karakter formasyonu kazandırılmasını istediği öğrencinin büyük bir öğrenme arzusu içinde olmasını, derse devam etmesini, metodlu çalışmasını ve dinlenmeyi ihmal etmemesini ister.

Kitap yazma ve dipnotlarla ilgili bilgiler de veren İbn Cemaa'nın, tahkik kaideleri koyarak belgeleme yöntemi belirlediği görülmektedir.

Okul ve yurtta kalanların uyması gereken kurallarla ilgili bir talimatname sunan İbn Cemaa, öğretmen ve öğrencilerin okulla ilgili yönetmelikleri bilmesi gereğini de ifade eder, okul ve yurttaki ilişkilerin karşılıklı anlayış, sevgi, saygı ve başkasını rahatsız etmeme esasına dayanmasını dile getirir.

Hayatı, eserleri ve etkinlikleri bir bütün olarak ele alındığında İbn Cemaa'nın din eğitimi ve tarihi için önemli bir yeri olduğu ortaya çıkmaktadır. Çeşitli alanlara ait eserleri bulunan müellif üzerinde yeterli araştırmaların yapıldığı söylenilemez.

BİBLİYOGRAFYA

Adler, Alfred, İnsanı Tanıma Sanatı, çev. Şelale Başer, İstanbul 1979.

Ahmet Rıfat, Tasvir-i Ahlak, 1001 Temel Eser, İstanbul ts.

Ahmed b. Hanbel, Müsned, I-IV, Kahire 1313.

Ahmed Çelebi, İslamda Eğitim-Öğretim Tarihi, çev. A. Yardım, İstanbul 1976.

Akyüz, Yahya, Türk Eğitim Tarihi, İstanbul 1993.

Ali b. Hüseyin Amasi, Tariku'l-Edeb (T.Y.), İ.Ü. Ktp., No: 5720.

Aliyyü'l-Kari, Şerhu Ayni'l-İlm ve Zeynü'l-Hilm, I, Mısır 1351.

Alıcıgüzel, İzzettin, İlk ve Orta Dereceli Okullarda Öğretim, İstanbul 1979.

Aytuna, A. Hasip, Orta Dereceli Okullarda Öğretmenlik ve Problemleri. İstanbul 1974.

Baltacı, Cahid, Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1976.

Bayraklı. Bayraktar, İslâm'da Eğitim, İstanbul 1980.

Bayraktar, M. Faruk, İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri, İstanbul 1984.

Beyhaki, Sünen, III.

Bilge, Mustafa, İlk Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1984.

Bilmen, Ömer Nasuhi, Büyük İslam İlmihali, İstanbul 1968.

Bossing, Nelson L., Orta Dereceli Okullarda Öğretim, I-II. Çev. N. Sarı, İstanbul 1955.

el-Buhari, Muhammed b. İsmail, el-Camiu's-Sahih, I-VIII, İstanbul 1979.

Burhanü'd-Din ez-Zernûci, Ta'limü'l-Müteallim, İstanbul 1323.

Brockelman, Gal, I-II, Leiden, 1943-1949.

Canan, İbrahim. Hz. Peygamberin Sünnetinde Terbiye, Ankara 1980.

Çamdibi, H. Mahmud, Şahsiyet Terbiyesi ve Gazzali, İstanbul 1983.

ed-Darimi, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, Sünenü'd-Darimi, I-II, Beyrut ts.

Ebu Davud, Sünen, Mısır 1950.

Gazzali, Mizanü'l-Amel, Mısır ts.

Gazzali, Fatihatül-Ulum, Mısır 1322.

Gazzali, İhya, I-IV, Mısır ts.

Gazzali, el-Bidaye, Mısır ts.

Gökmen, Muzaffer, Kitabın Sağlık Bilgisi, İstanbul 1946.

Hatib el-Bağdadi, el-Cami' li Ahlakir-Ravi ve Adâbi's-Sami, I-II thk. Mahmud Tahhan, Riyad 1983.

İbrahim Hakkı, Marifetname, İstanbul 1310.

İbn Rüşd, Mukaddematül-Mümehhidat, Beyrut 1988.

İbn Abdi'l-Berr, Camiu Beyani'l-ilmi ve Fadlihi, I-II, Medine 1968.

İmam Malik, Muvatta. I-II.

İbn Hacer el-Askalânî, ed-Dürerü'l-Kâmine, III, Haydarabad 1349.

İbn Haldun, Mukaddime, III, çev. Z.K. Ugan, İstanbul 1968.

İbnu'l-İmad, el-Hanbeli, Şezeratüz-Zeheb fi Ahbari Men Zeheb, VI, Mısır 1351.

İhvan-ı Safâ, Resâilü Ihvâni's-Safâ, I-II, Beyrut ts.

İmadü'd-Din Ebu'I-Fida İsmail b. Ömer b. Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye. XIV. Mısır 1351.

İbn Hacer el-Heytemi. Tahriru'l-Mekâl, neşr. M. SüheyI, ed-Debs. Beyrut, 1407/1987.

İhn Mace. Sünen. I-II. Mısır 1395.

İbn Kuteybe. Uyunu'l-Ahbar. II, Kahire 1928.

el-Kabisi, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Halef el-Maruf, İslamda Öğretmen ve Öğrenci Münasebetlerine Dair Geniş Risale, çev. S. Ateş. İstanbul, ts.

Kanad, H. Fikret, Pedagoji Tarihi. I-II, İstanbul 1948.

Kanad. H. Fikret, Karakter Kavramı ve Terbiyesi, Ankara 1977.

Kınalızade Ali Efendi, Ahlâk-ı Alai, Bulak 1248.

Katip Çelebi, Keşfü'z-Zünun, I-II, İstanbul 1941.

Köten Akif, Hz. Peygamberin Sünnetinde Şaka ve Bazı Şakacı Sahabiler, İstanbul 1991.

Köymen, M. A., "Alparslan Zamanı Selçuklu Kültür Müesseseleri", Ankara 1975.

Maverdi, Edebu'd-Dünya ve'd-Din, Beyrut 1398.

Mehmet Zihni Efendi, Nimet-i İslam, İstanbul ts.

Muhammed İbn Sahnun, Eğitim ve Öğretimin Esasları, trc. M. Faruk Bayraktar, İstanbul 1996.

M. Ebu Zehra, Ebu Hanîfe, trc. O. Keskioğlu, İstanbul 1966.

Müslim, b. Haccac, Sahihu Müslim, I-V, Kahire 1356.

Nevevi, Riyazu's-Salihin, I-III, trc. K. Burslan, H. Erdem, Ankara 1976.

en-Nuveyri, Şerhu't'Tayyib Libni'l-Cezeri, (A.Y.), Üsküdar, Hacı Selim Ağa ktp. No: 16.

Öcal, Orhan, Kitabın Evrimi, Ankara 1971.

Ömer Rıza Kehhale, Mu'cemul Müellifin VIII, Dımaşk 1959.

Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarihi Deyimler ve Terimleri Sözlüğü, II, İstanbul 1971.

Pressey, S-Robinson, P., Psikoloji ve Yeni Eğitim, I-II. çev. H. Tan, İstanbul 1975.

Sadi, Gülistan, çev. H. İlaydın. İstanbul 1966.

Sadrettin Celal, Pedagoji, İstanbul 1930,

Seyyid Alizade Yakup Efendi, Şerhu Şir'ati'l-İslam, İstanbul 1881.

Suyuti, el-İtkan fi Ulumi'l Kur'an, I, Beyrut 1973.

Sühreverdi, Avarifü'l-Maarif, Beyrut, 1966.

Şemin, Refia, Karakter Formasyonu, İstanbul 1976.

Tim, Hasan, Psikolojik Danışma ve Rehberlik, İstanbul 1986.

Tamer, H. Hadi, Kütüphanelerde Böceklerle, Mücadele, "Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, III, s. 2, 1954.

Taşköprüzâde. Mevzuatu'I-Ulum. I-II, İstanbul 1313.

Tirmizî, Muhammed b. İsa, Sünen I-V, Kahire 1382.

Tevfik el-Cündi, Tarihu't-Terbiyeti'l-İslâmî, Kahire 1984.

Tezcan, Mahmut, Eğitim Sosyolojisi, Ankara 1982.

Uludağ, Süleyman, İslam Açısından Musikî ve Semâ, İstanbul 1976.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Ankara 1984

Ünal, Cavit, Eğitim Psikolojisi, Ankara, 1983.

el-Yafii, Mir'atü'l-Cinan, IV, Beyrut, 1390.

Yediyıldız, Behaeddin, Doğuştan Günümüze İslam Tarihi, XIV, İstanbul. 1989.

Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig, trc. R.R. Arat, Ankara 1959.

ez-Zehebi, Ebu Abdullah Şemsü'd-Din, Tezkiretü'l Huffaz, (Zeyl) Haydarabad 1956.

Zerkeşi, el-Burhan fi Ulumi'l-Kuran I, Mısır 1972.

Zirikli, el-A'lam, VI.

Züheyr b. Harb, Kitabü'l-İlm, trc., S. Tuğ, İstanbul 1984.

KARMA İNDEKS

Aristo, 57
Aişe (Hz.), 51
Ali (Hz.), 73
el-Bağdâdî, 63, 65
Bloom, 39
el-Büveytî, 53
Cedel, 23
Celâlü'd-Din el-Kazvînî, 5
Dımaşk, 3
Ebu Hanife, 29, 53
Ebu Said el-Hudri, 52
Ebu Yusuf, 49, 82
Ebu Zer, 82
Edebiyat, 3, 77
Fıkıh, 3
Gazalî, 9, 33
Hadis, 3, 7, 22, 109
Halefül-Ahmer, 80
Halife el-Mehdî, 79
Hama, 3
Harun er-Reşid, 12
Haydarabad, 7
İbn Abbas, 98
İbn Haldun, 93
İbn Hanbel, 18
İhvân-ı Safa, 47
İmam Mâlik, 20
İmam Rabbani, 36
İmam Şafiî, 4, 62
Kahire, 3
Kelam, 3
Kudüs, 3
Mâlik b. Enes, 12
Mezhepler Tarihi, 23
Muaviye b. el-Hakem, 15
Muhammed Haşim en-Nedvî, 7
el-Muhasibi, 16
Nahiv, 31
Ömer (Hz.), 95
Sehl, 58
Süfyan es-Sevri, 60
Şiblî, 29
Şureyh el-Kadi, 79
Takıyyü'd-Din b. Dakik, 3
Tarih, 3
Tefsir, 3, 22, 109
et-Tûsî, 9
Usul, 3
Usûl-ü Fıkıh, 23
Usûlü'd-Din, 23
Yâfiî, 3
Zernûci, 1, 9, 128